

Tartalom

ACZÉL Géza: (szino)líra (vers)	3
OLÁH András: hibajelentés * egyszer fenn egyszer lenn * majdnem (versek)	6
ZALÁN Tibor: Papírváros-szilánkok (regényrészlet)	8
NAGY ABONYI Árpád: Amerikai útinapló (részlet)	15
CSORBA Béla: „...Méltóztassatok füleiteket kérésünkre lecsüggeszteni”. Naplójegyzetek 2002-ből	24
Jelena LENGOLD: A jázmin és a halál (TÓTH GYÖRGY Ibolya fordítása) * A hideg (KOVÁCS Jolánka fordítása) (novellák)	32
Andrija ŠKARE: A 33-as és a 34-es ülés (BENEDEK Miklós fordítása)	45
BENEDEK Miklós: Fordítói jegyzet Andrija Škare prózájához	55
BÍRÓ Tímea: Lakhatatlan bolygók keringése (Izsó Zita: <i>Éjszakai földet érés</i>) (kritika)	57
BARCSI Tamás: A forradalmi politika esélyei a globális kapitalizmus korában (Kiss Viktor: <i>Ideológia, kritika, posztmarxizmus</i> . <i>A baloldal új korszaka felé</i>) (kritika)	60
SIRBIK Attila: A cinizmus az irónia kapszulája. Sinkovics Ede-esszémix (képzőművészeti esszé)	68
„Csak akkor nincsenek előítéleteim, ha vizuálisan értelmezni tudok egy-egy korszakot” – SINKOVICS Edével Aaron BLUMM beszélget (interjú)	71
TELCS EDE ÉREMMŰVÉSZETE	
BARANYI Anna: Telcs Ede karácsonyi érmei (1924–1943)	82
Jadwiga POL-TYSZKIEWICZ: Telcs Ede hollandiai éve (GÉBER Áron fordítása)	92
Svetozar MIRKOV: Telcs Ede Szoldatits Ferenc-portréja, avagy az alkotás öröme (PATÓCS László fordítása)	98

A számban és a fedőlapon SINKOVICS Ede alkotásait közöljük.

BARANYI Anna tanulmánya Telcs Ede érmeinek reprodukcióit közli.

A szám megjelenését a Szerb Köztársaság Művelődési és Tájékoztatási Minisztériuma, a Tartományi Művelődésügyi, Tájékoztatási és Vallásügyi Titkárság, a Magyar Nemzeti Tanács, Újvidék Város Önkormányzata, a Bethlen Gábor Alap, valamint a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása

A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat / Főszerkesztő Patócs László. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz. (1945)–. – Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350–9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2018. november.

Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Virág Gábor. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; a Híd honlapja: www.hid.rs; e-mail: hid@forumliber.rs – A Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma által tudományosnak (M53) minősített folyóirat. – Szerkesztőségi fogadóóra kedden 15-től 16 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető az Izdavački zavod Forum 840-905668-94-es számlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 16-80250-742131-00-04-820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj 2019-re belföldön 1500 dinár. Egyes szám ára 150, kettős szám ára 250 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 70 EUR – Készült a Grafoprodukt Nyomdában, Szabadkán. – YU ISSN 0350-9079

Aczél Géza

(szino)líra

torzósztár

aranyfedezet

a történelmi ünnepek káosza már akkor elkezdődött bennem amikor még azt sem tudtam mi is
az a káosz és hogyan adózzam tisztelettel a történelemnek kisiskolásként szinte évente váltott
a rákosi-éra s fegyelmezetlen nebulóként sosem tudtam megjegyezni kell-e mennem kokárdás
márciusi parádékra vagy be lesz-e a lehasznált alma mater zárva meg-esett lakatolt kapuk előtt érintett meg az ünnepek magánya máskor jeges szélben ingujjban volt kötelező lengetni morc idegen emberek előtt a csillagos zászlót s nehogy lázadásnak is tűnjék a hangoskodókra heves
gyomorgörcsökben a szenvedő tanító riadtan rászólt csak szépen csak csendben édes gyerekek
s a sarok után ahová ártatlan szíve húzta mindenki mehetett a megkésített ünnepi ebédnél pedig
leshettük kiábrándult szüleink fáradt szürcsölését nem sejtve a perverz politikai kalandoknak
messze nem láthattuk még a végét bár idővel feldolgozhattuk gondolatilag magunkba milyen
szánalmas változó tribünökről a tenyerek hápogása és mennyire hiányzik naiv hőseink mögül
a morális aranyfedezet míg hitet apasztva kövültek tekintetünkben a mindenkori gengszterek

aranyigazság

ahogy a múltás árnyékából visszatekintek lassult sivár életemre elég mélyen talán nem vagyok megkeseredve és itt lehet a szürkeségnek valamilyen különös kulcsa hogy békességre készültem feltűnések nélkül a biztos lamurra egykor meg-meglegyintett az elmaradozó jólétek bája noha apró körökben olykor magam is voltam a renitenskedők vagánya de sosem sikerült tágasabbra nyitni a valószínűen belém kódolt szemérmesség kapuját így kellő óvatossággal figyelgettem történelmi példázatokban a tutit miként terebélyesedett bölcselővé istván és kik elől is futott el zalán vagy jogilag helytálló-e mátyás igazsága s a nagyszerűnek vélt honi reneszánszban mért vannak a gödrös utak mentén véres fejei a kopjáknak ahogy az egyenlőség eszmei bölcsőjénél is a bőven hintett homokba akár a mai szadista keleten elvágott nyakkal csapzott fejek hullnak s még egy kanyarjánál a távoli múltnak a hitnek mekkora provokációja az inkvizíció de átélt élményekről szólva milyen szánalmas is a vörös dühöngés és a felgyűrt ingujjal kezdődő való ezek után már kutathatod az aranyigazságot melyre körkörösén rászokik majd a hatalmi káosz

aranykor

felébredsz mézes délutáni alvásodból még úgy az ötvenes évek legelején kis virágos napozód apró combodba bevágott ujjacskáidat először is a szoros gumi alá préseléd a történelem tőled eléggé függetlenül távol tombolhat valahol büntelen embereket kínoznak nembeliségükből is kifordult szadisták mögöttük egyre több a holt s egész életre a teljesen megnyomorított család te közben enyhén szédelegve nézegeted miként sziporkázik a nyári nap az ablakokon túl odaát első apró gondolatod hogy keresed anyát tétován be is billeged a kis lakást némi riadalommal botorkálva a nyikorgó ajtó felé ám mikor a kinti kábult káprázatban az aranyos szomszéd néni mellett egy színes pokrócon a kis árva lengén beszélgetve a mamát meglelé elömlik a testében

valami kánikulát is fölülíró meleg öröm a büszke csókokat pedig az emberöltő legvégén ámbár ma csökkenő divat fájó nosztalgiával köszönöm és tartós vizuális élményként vígan csodálom a szilvafák között lengő hatalmas lepkéket a zöld gyepet ahogy a vénülő diófa bölcsen ráréved és nem érted nekem ekkor fejeződött be az aranykor amibe az eszmélés majd gyorsan beleszól

hibajelentés

összekucorodva menekültél
az ajtócsapódás elől
irtózva fogtad be a füledet
hogy ne halld a lépcsőházból
visszaszűrődő léptek csattogását
– azt hitted elmekórtani eset vagyok
pedig csak maradt időm
elrontani a szerelmünket –
a hirtelen ránk törő szavak
aljas játékot űztek velünk
hibát hibára halmoztunk
most ott állsz a magányos szobában
ahol egykor fölvetted a vallomásomat
azóta lecserélted a virágos tapétát
s a sápadt függönyöket
de a falon a képek a régi nevünkön szólítanak
s egyre inkább hinnem kell
hogy tényleg te voltál a múltamban
az egyetlen releváns elem
de a tehetetlen test a morális önzés
súlyától néha kibillen s az emlékek
bennünk emésztetlenül őrlődnek tovább

egyszer fenn egyszer lenn

pofonegyszerű a képlet
miért kellene hát gyűlölni
a téli Duna-partot
vagonokban remegni idegenként
könnyeket szégyellve átkozódni
félve lesni virágok szomorú meséit
a párnából az álmokat kilopni
nyelvet öltetni a hazugságokra
kinevetni a könnyűvérű szavakat
fellázítani a tétova reményt –
már nem lehetnek kifogásaid
megtanultad az önzést egészen
tudsz semmit sem felejtve élni
és már nem akarhatsz mást
mint elfelejteni mindent

majdnem

felveri a gyom az emlékeket
a ház omladozó homlokzatát bámulom
s a kapualjat ahol felárat fizettem azért a délutánért –
most azt mondod nem akarsz feljönni többé
s hogy kiüresedtünk mint az eldobott sörösdoz
bogozzuk a molyrágta emlékek fonalát
sebeidben élek ócska bort iszom
s mint a gyomorfekélyes hajléktalanok
közömbös vagyok magammal szemben is
így maradunk együtt egyedül – megismételhetetlenek

Papírváros-szilánkok

(Részlet egy lassúdad regényből)

de az eső felkínálkozó sokféleségéről lecsatlakozva, mert az eső sokfélesége kimeríthetetlen, másrészt már eddig is átcsúszhattunk vele az unalomba, történetünkben ott tartunk, hogy hőseink, és a további magyarázkodás helyett maradjunk abban, hogy nem protagonistázunk vagy antihősözünk, már valamennyire ismervén a történet(ek) két fontos figuráját, megengedhetjük magunknak, hogy egyszerűen csak hősöknek hívjuk őket, bizalmasabbra fogva a hangütést, hőseinknek, hiszen, ha történetünkről beszéltünk pár sorral fentebb, így, királyi többesben, történetünk, akkor hőseinknek is hívhatjuk az eső ellenállását leküzdeni igyekvő két emberünket ott a sétálóutca semmi védelmet nem nyújtó ereszcatornái alatt, ráadásul, ha belegondolunk, a szerzőnek soha nem lehet hőse az, akiről beszél, mert ha az lenne, akkor a beszélő maga lenne a hős, hiszen az ember legfeljebb önmagáról hiszi azt, hogy valamennyire is ismeri, és így kiszámítani tudja a mozgását, kiismerni véli az indítékait, ismertnek tartja a gondolatait, birtokában van a világ felé rugózó reflexeinek, bánatait, csalódásait, indulatait és az efféle, leginkább érzelmeknek nevezett meghatározhatatlanságok meghatározójaként definiálja magát, de a hős soha nem azonos az őt megírni igyekvő szerzővel, még az önéletrajzok esetében sem, pedig az önéletírás adekvát önleíró formának kínálkozik, ám abban a pillanatban, hogy a szerző az első névelőt leírta, máris elmozdul a tárgyától, s most általánosítsunk valamennyire, elmozdul, mi több, elválik attól a figurától, akit a legteljesebbnek vélt valójában megragadni kíván, miközben megfélekedzik arról, jobbik esetben nem veszi észre, hogy a hőse elindítja a saját életét általa és rajta keresztül, de mindezt ellentmondást nem tűrő önakarattal, olyannyira, hogy már nem a szerző határozza meg azokat a szavakat, amelyek a mozgását és gondolkodását követik, hanem a hős hívja elő a szerzőből a

megfelelő kifejezéseket, melyeket ő megkívánni képes és magához méltónak feltételez, a szerző tehát kiszolgálójává lesz a hősenek, akár megalázó ez a helyzet a számára, akár felfogni, így elfogadni sem képes, hiszen az esőben nem a szerző ázik, hanem a hőse, és nem ő fázik, hanem az a másik, aki a regényben, még az ilyen esszéisztikusnak feltűnő műben is, alakot ölt és jogot formál a teljes és nem pszeudo-élethez, hőseink tehát legalább akkora szeletet kanyarítanak ki a valóságunkból, mint mi magunk, akik ezt a szöveget írjuk, és persze a nagyrabecsült olvasó eltűnődhet azon, hogy most meg mire föl jön megint többes számban a szerzőség, de épp az imént magyaráztam meg, hogy a szerzőség legkevesebb egyfajta kettősség, két hős esetén trió, három hős esetében kvartett, és így tovább, egész a vonószene-
karig, mert elképzelhető, hogy vannak olyan írók, akik képesek tucatnyi, vagy akár többtucatnyi hőst is egyszerre mozgatni a könyvlapokon, ahogy az ma épp divatos, teszem azt, van olyan rendező, aki azzal tűnik ki, vagy szándékozik kitűnni, a társai közül, hogy ő tud sok, akár bámulatosan sok szereplőt egyszerre mozgatni a színpadon, pedig ez nem akkora kunszt, mint ahogy látszik, vagy ahogy vélekednek róla, mert ha például a meiningeni dramaturgiát vesszük alapul, ami nem mai színházi lelemény végeredménye, azt kell látnunk, hogy már századokkal ezelőtt tudtak olyan színházat csinálni, ahol a tömegszereplők nem egyszerű tömeg voltak, s mint ilyen, arctalanok valamennyien, hanem ellenkezőleg, a rendező valamennyi színpadra lépő, tömeget demonstráló egyednek saját és megkülönböztetett arcot adott, egy-két cselekvésnek is felfogható pótcselekvéssel hitelesítve az arc egyénítését, ami persze ellentmond Strindberg egyik alaptételének, miszerint a színpadon tilos statisztákat alkalmazni, és ebben bizonyára igaza van, ráadásul még arcot is adni nekik, valamennyinek külön-külön, már-már a botrány határát súroló szemtelenség és dilettantizmus manapság, de térjünk vissza a mi regényvilágunkba, amelyben, lévén, hogy három vonulata van, legalább hat hőst kell megképeznünk, mire ennek a folyamrésznek a végére jutunk, ezek a hősök persze nem jelennek meg soha egyszerre, véletlenül talán, vagy a szerzői szándék erőltetése miatt, párban jeleneteznek, akárcsak a kamaradramákban, de hát az egy nagyregény, ami azt feltételezi, hogy ne csak párokban, de regényegészen gondolkodjunk, s ha így teszünk, akkor azt kell észrevennünk, és most itt a szerző átcsúszott a hősök dimenziójában tett látogatása után az olvasók oldalára, mondhatni, recepciósvá vált a recepciónak, aki a belépő után azt tudja tanácsolni a látogatónak, hogy vegye észre, ezek a síkok titkon, rejtett kapillárisokon keresztül átszivárognak egymásba, egymáshoz lesznek kapcsolhatóak akkor is, ha legfeljebb a szerző képzelete kapcsolja össze

ezeket a nagyon különböző, egymásnak legtöbb ponton ellentmondó, olykor önmagukban is ellentmondásokat tartalmazó történeteket, ami egy bonyolultabb befogadást, vagy ha úgy tetszik, értelmezést feltételez, annál is bonyolultabbat, amely egyáltalán valaha is megfordulhatott szerző fejében, a fejünkben, menekülünk vissza a többes történetmesélő kevesebb felelősségéhez, és bízunk rá az olvasóra, ő keresse meg a történetek fölkinálta kapcsolódási pontokat, vagy azok lehetőségeit, ezzel elismerjük és megerősítjük azt a mára már közhelyessé vált fölismerést, hogy a szerző attól a pillanattól fogva, hogy leírta a mondatot, már nem kitalálója, alkotója, szülőapja- anyja a művének, hanem ugyanolyan idegen, kutakodó, gyakorta értetlen és még többször elégedetlen olvasója, mint bárki más, aki a könyvespolcról, ma már ritkábban, leveszi, vagy letölti az internetről, szóval idegenként kerül kapcsolatba egy idegennel, vásárlás vagy felfedezés, felkutatás után tolakszik bele idegen életekbe, sorsokba, örömökbe, vég- és vígjátékokba, adott esetben tragédiákba

előredőlvé, lassan haladtak az ereszcsonnák fedezékei alá húzódva, de az ereszcsonnák vajmi kevés védelmet nyújtottak a fentről zuhogó eső ellen, egyébként is fölösleges volt már bármiféle kísérlet arra, hogy védekezzenek a hideg esőcseppek ellen, hiszen a színészbüfé felé haladtukban teljesen átázott a ruhájuk, a hajuk cafatokban lógott bele a homlokukba és az arcukba, a férfi látszott viharvertebbnek, mert neki volt még azelőtt, mielőtt elázott, mielőtt a szó legszorosabb kettős értelmében elázott volna, elegáns fehér a ruhája, fehér még a cipője is, most szürkévé nehezedett a rajta lévő elegáns gönc, és az átázott nadrág láthatóvá tette, hogy alatta színes alsónadrágot visel, alighanem pirosat, de ez a félhomályban akár lényegtelennek tűnhetett is fel, bizonytalan léptekkel járt, vagy, pontosítva ezt, tántorogva, a lány vállára támaszkodva, vagy, pontosítva, belecsimpaszkodva a lány nyakába, hogy az cipelte, mintha a nagyra nőtt kisgyereke lenne, így mentek lassan és olykor nagyokat nyögve egymással, a lány nekitántorodott néha a falnak, olyankor a rendező káromkodott, de alig lehetett kibogozni a száján nehéz anyagként kibuggyanó hangzóhalmazból, hogy mit mond, az irányokat is csak előre mutató karjával jelezte, itt fordulni kell, itt megint fordulni, itt meg egyenesen menni, hát mentek, vergődtek, amikor egyszerre szembejött velük a hírnév, noha a rendezőt is ilyen körben jegyezték, de mégsem volt egy egész zenekar, mint ami szembejött velük, láthatóan jó hangulatban voltak már, koncert után milyenben is legyenek a zenészek, az eső nem mosta el teljesen a szabadtéri koncertet, de

úgy a műsor felénél nekilódult, és előadókat, nézőket nem kímélve, brutálisan végigvert a társaságon, a közönség azonban nem mozdult, a zenészek meg játszottak tovább, rendületlenül, tudva, hogy a mai technikai feltételek mellett nem kell félniük attól, hogy a testükre tekeredő vezetékek fölszikkraznak, és belőlük csak egy szenes csutka marad, áldották a sorsot, hogy koncert előtt kellő szilvapálinkát nyakaltak, így kevésbé érezték a hideget, amelyet meghozott az eső, meg mozogtak is, többet és intenzívebben, mint általában, ettől a közönség is mozgásba lendült, hullámoztak és velük énekeltek lent, és nem akartak elmenni, amikor ők már elköszöntek, farkasszemet néztek a fiatal rajongók a természettel, és győzni akartak ebben a küzdelemben, ők meg vagy ötször visszamentek, és rátettek egy-egy lapáttal, akárha elvadult rockkoncert lennének, pedig ők a szó szoros értelmében nem voltak rockzenekar, népdalokra és népi motívumokra fűzték föl a dalaikat, ami ekkorra már kimenni látszott a divatból, s lám, mégis, nekik valahogy és valamiért bejött, híresek voltak, hirtelen híresedtek el, annyira hirtelen, hogy még maguk sem szokták meg ezt, nem is nagyon tudták, hogyan kell viselkedniük, a sztárallűrök csak nehezen rakódtak meg rajtuk, ahogy az igazi művészek soha nem attól nagyok vagy igaziak, hogy a nagy embert megképező allűröket használják, vagy veszik fel, hanem attól, hogy hétköznapi teherként, a másokat is jellemző természetességgel viszonyulnak a munkájukhoz, mert a művész is igahúzó barom valójában, mint akárki más, mint azok, akiket percekre vagy órákra egy másabb, fontosabbnak vagy magasabbnak feltűnő dimenzióba emelnek át, föl vagy át, mindegy is, melyiket tartjuk megfelelőnek, és kevésbé degradálónak azok számára, akik lent vannak, mindig csak lent, az arénában, vagy a színpad emelvénye előtt, a föntnél lejjebb, mert a művész soha nem megy, főleg nem lemegy, a színpadra, hanem föl, fölmegegy, akkor is, ha nincs meg az a dobogónyi magasság sem, amely legalább egy fejjel a többiek fölé tudja emelni, megmaradtak a fiúk olyannak, amilyenek voltak, igaz, a hegedűs-énekes már tudatosan csapja félre a szemébe gondosan belecsapkodó tincseit, a basszusgitáros a tőkéig ereszti le a gitárt, és úgy pengeti, mintha a nemi szervét szólaltatná meg hangszer gyanánt, igaz, a szólógitáros megtanulta a fogaival tépni a húrokat, mint annak idején a legendás Radics Béla, aki szerint Jimmy Hendrix után ő következett a világ gitárosainak a sorában, mögöttük pedig egy szakadék, s csak azután következtek az ericclaptonok, a dobos pedig, mert csak egy ujjatlan trikóban ült ki

a színpadra a hangszerei mögé, hatalmas tetoválásokat készíttetett a muszklijára, amelyek a színpad halogén fényében kísérteties önálló mozgásba kezdtek, míg az elszántan püfölte a bőrköket, a lány pedig, aki nem volt eddig szokva a sztárok közelségéhez, érdeklődve nézte őket, amint mind jobban betöltötték velük szemben az utcát, hadonászva, egymást túlkiabálva, és érdekes módon nem lepődött meg, amikor egészen közel érve hozzájuk az énekes a rendező nyakába borult, a két, meglehetősen nagy, tehetetlenségétől pedig megduplázódott súlyú férfit az ő izomzata-csontozata már nem bírta el, ezért egy halk, már-már teátrális sikollyal összerogyott alattuk, és pillanatokon belül hárman hentergőztek a sárban, mert hiába volt macskaköves a sétálóutca, az eső fellazította a téglák között a port, és sárrá dagasztotta azt

a többiek röhögve próbálták fölszedni őket a földről, közben egyfolytában poénkodtak, s nem vették észre, amit egyedül a lány érezhetett a hármasságban, hogy az énekes keze valószerűtlen gyorsasággal kezdi tanulmányozni a testét, szemtelenül még a lába közé is benyúl, amit ő nem tud megakadályozni, mert mind a két kezén fekszik valaki, csak az ágyékát felfelé dobálva tudja jelezni, hogy neki nem nagyon tetszik ez a váratlan érdeklődés, de a legkevésbé sem figyeltek rá, jól elvoltak egymással, jellemző, hogy a két férfi már állt, amikor ő még csak feltápáskodni próbált, a dobos segítette fel, és pálinkát töltött a szájába, bohóckodva kezét csókolt neki, ami az összes gunyorosság ellenére most jólesett a lánynak, végeztünk, testvér, kacagott bele a rendező arcába az énekes, ezen is túl vagyunk, volt siker, kérdezte báván a rendező, siker az volt, folytatta a nevetgélést a másik, siker az mindig van, ki tudná jobban, mint te, paskolta meg a részeg ember arcát a másik részeg ember, a sikerig csak el kell jutni, aztán már nem kell semmi különöset sem csinálnod, csak úgy maradnod, na, hogy is mondjam, akadt meg az énekes, csak *úgy maradnod*, és amíg emlékeznek rád, addig mindig a csúcson leszel, úgy van, mondta a rendező, és érteni látszott, amit az énekes szónokol, de, emelte fel az a mutatóujját, ha valami újba kezdesz, az egyenlővé válik azzal, hogy önként feladtad a sikerpozíciódat, és vagy újabb sikerekre törsz, vagy lehullasz a kőoszlopról, ahová a rajongóid felnyomtak, Oszlopos Simeon, válaszolta, vagy inkább nyögte a rendező a rögtönzött kiselőadás szünetében, nem tudom, ki a fasz volt az a fasz, akit te emlegetsz, nyújtotta oda a rendezőnek a pálinkásüveget a szónok, de a legjobb, ha iszunk, és ittak, ígyál te is, nyújtotta a lány felé az üveget

az énekes, aki húzódozva már, de elfogadta az újabb kínálást, te vagy a legújabb csaja, kérdezte az énekes, és a falhoz döntött rendező felé mutatott a fejével, nem, nem vagyok a legújabb csaja, mondta bizonytalanul, s még bizonytalanabban hozzátette, nem hiszem, hogy az lennék, ez remek, derült fel az italtól kissé puffadt, s hozzá illetlenül közel került arc, ha nem vagy az, akkor eljöhetsz velünk, megyünk innen egyenesen Zentára, velünk jössz, nagy buli lesz, s mert a lány, aki az ajánlattól szinte megdermedt, hidegrázásos idegenkedéssel nézett vissza rá, szelídebbre fogta, nem kell semmitől sem félned, egy ujjal sem nyúlunk hozzád, ha nem akarod, tette hozzá félreérthető mosollyal, különben is van ott elég csaj, ha arról van szó, vagy éppen-séggel azt akarjuk, de te biztos jó társaság lennél nekünk, ha tudsz énekelni, énekelhetnél a színpadon is velünk, és itt már öntudatlanul a csábítás mezszyéjén poroszkált, ahogy azt már megszokta, a szavak automatikusan hagyták el a száját, értelmezés nélkül, egyfajta rutin által elrendezetten, biztos ismered néhány számunkat, azok közül bármelyikben énekelhetnél, nem hordunk magunkkal vokalistát, vihogott ismét csak kétértelműen, hogy aztán kiegyenesítse, amit a lány is gondolt és feltételezett, csak összevesznénk rajta, négy kan egy csajra még felváltva is sok, mi meg az egymás utáni mártogatósdit nem nagyon szeretjük, és meg akarta simogatni a lány arcát, mert ilyenkor meg szokta simogatni a lányok arcát, amikor az ajánlatot megtette, és legtöbbször ez a simogatás be is jön, ahogy most nem, mert a lány hidegségét nem az eső okozta, hanem a tolakodó hím érthetetlen jelenléte az intim pólusán belül, intim pólus, villant át az agyán, tudja is ez a beképzelt furkó, hogy mi az intim pólus, egyszerűbb dolgokat sem értene meg, s az énekes, mintha megérezte volna, váratlanul irányt váltott, ugye, te egyetemista vagy, kérdezte, igen, az vagyok, válaszolta a lány, na, simogatta meg az arcát az énekes, ő pedig most hagyta, megérezve, hogy a simogatásban nincs erotika, csak valami együttérző szeretet, hát ha az vagy, akkor még van időd arra, hogy részeg zenészekkel csámborogj az éjszakai Zentán, és vele mi lenne, ha elmennék veletek, kérdezte a lány, arra is ráérezve, hogy most a részegségből kilépésnek olyan szünete következett el a zenésznél, amikor lehet vele bármiről is beszélni, igaz, mondta az énekes, a végén még kihűl, mire a többiek fölnevettek, de a főnökük épp nem viccelt, marhák, ripakodott rájuk, ez nem vicc, nem látjátok, hogy magatehetetlen a szegény főszer, ha hajnalig senki sem viszi tető alá, és ráadásul el is esik, akkor az esőben kihűl a teste, és meg fog halni,

hadonászott, nem vicc ez, srácok, tette hozzá elhalkulva, az én apám is így halt meg, éjjeliőr volt, éjszaka kint járt a gépállomáson a traktorok között, aztán vagy rosszul lett, vagy leütötték, annyi bizonyos, hogy hajnalban úgy találták meg, hogy fél teste kilógott az esőre a bádofészter alól, és kihűlt, basszátok meg, kurvára kihűlt, és a srácok nem tudták, most röhöghetnek-e, vagy együttérző arcot kell vágniuk a tragédiához, így inkább a legkönnyebben járható utat választották, egyenként eloldalogtak a mellékutcák sötétjébe

Amerikai útinapló

(Részlet)

Ground Zero – WTC Memorial

Másnap reggel, miután elkészöntem a szállodaszobám falán függő cowboytól, s magára hagytam ölében a nyúllal a verandán, a hotel előterében magához intett a recepciós lány. Kedvesen érdeklődött, hogy vajon sikerült-e megtalálnom az utazási irodát. A tőlem telhető legkedvesebben válaszoltam, hogy igen, sikerült, minden rendben.

Kinn felhős idő fogadott, a szél egy üres papírpoharat görgetett a járdán. A közeli kisboltban megvettem immár a szokásos napi ásványvízadagomat, és a legközelebbi metrólejáró felé tartottam. Lenn fullasztóan páráos volt a levegő, az éppen befutó szerelvény szürke kocsijában viszont szinte dermesztő hideg, az erős légkondicionálásnak köszönhetően. Tarka népség ült a vagonban, s legnagyobb meglepetésemre a szemközti ülésen a néhány nappal ezelőtt látott két indián ült farmeringben és farmernadrágban. *Ezek mindig együtt járnak?*, tűnődtem. Egykedvűen ültek a szakadozott huzatú ülésen, hajfonataik hosszan lelógtak.

Arra gondoltam, micsoda véletlen, hogy két nap múlva újra találkoztunk, ami valójában csaknem lehetetlennek tűnt egy ekkora városban. Az emberek meglehetősen közvetlenek New Yorkban, könnyedén megszólítják az ismeretleneket, ezt magam is tapasztaltam. Két fiatalember szólt hozzám váratlanul a minap, a táskám iránt érdeklődve; mondván, tetszik nekik, hol vettem, szeretnének ők is ilyet vásárolni. Először azt hittem, gonoszkodásról vagy ugratásról van szó, de gyorsan kiderült, hogy valóban érdeklődnek. Nem voltak tolakodóak, arcukról őszinteség sugárzott. Váltottunk néhány szót, s amint továbblépdeltem, a szabadság jóleső érzése járt át. Mondják, ha New Yorkban megtetszik valaki, ne gondolkozz sokat, szólítsd meg, mert nagy a valószínűsége, hogy soha többé nem látod.

A velem szemben ülő két indián azonban nem tett fel kérdéseket, továbbra is egykedvűen maguk elé meredtek, ügyet sem vetve rám. Közben egymást követték a megállók, és hamarosan kiszálltam a szerelvényből. Néhány perc gyaloglás után ott álltam a *Ground Zero*, vagyis az ikertornyok helyén létesült emlékpark előtt. Láttam, hogy a csaknem háromezer áldozatot követelő terrortámadás következtében összeomlott tornyok helyének közvetlen közelében már épülnek az új WTC felhőkarcolók. Egészen közel mentem az egyik épülő toronyhoz: látszott, hogy grandiózus építmény lesz. A munkálatokat takaró védőfólián át jól láttam az elképesztő belső állványzatot. Akkora daruk magasodtak föléje, hogy a karjuk csupán egy vékony csíknak látszott a magasban.

Az emlékhely központi részét kerítéssel vették körül, melyre a pusztítást bemutató képeket aggattak. A szemközti házfalon egy hatalmas bronztábla domborműve tűzoltókat ábrázolt munka közben. *Dedicated to those who fell and to those who carry on. May we never forget*, hirdette a jelenet felett álló, szintén dombornyomású felirat.

A *Ground Zero* központi részében két emlékmedencét alakítottak ki, pontosan azon a helyen, ahol egykor az ikertornyok álltak, csaknem az eredeti épületek hosszának és szélességének megfelelő méretben. A fekete márványból készült medencék egyfajta vízgyűjtőként működnek: belső falaikon lassan csordogál lefelé a víz, amely végül az aljzatban lévő nagy, fekete négyzetben eltűnik. A medencék kiszélesedő, bronzból készült peremére a 2001. szeptember 11-i és az 1993. február 26-i támadásokban meghalt csaknem háromezer férfi, nő és gyermek nevét vésték be, amelyek egy belső fényforrás segítségével éjjel világítanak.

Amint közelebb léptem a feliratokhoz, úgy tűnt, mintha egy sajátos temetőben lennék. A csordogáló víz hangja, az elhunytak nevének végeláthatatlan sora, s a fekete négyzetben eltűnő vízcsíkok hirtelen lehangelletté tettek. Megéreztem valamit abból a tragédiából, ami ezen a helyen történt. Az egyik névre három szál fehér rózsát és egy kis tábla csokoládét helyezett valaki.

A medencék szomszédságában helyezkedik el a 9/11 Emlékmúzeum, amelynek egyik különleges darabja az az amerikai zászló, a *Flag of Honor*, amely a támadásokban elhunytak neveiből áll össze. A zászló alatt a következő felirat olvasható: *This flag is created from the names of those who perished in the terrorist attacks of 9/11. Now and forever it represents their immortality. We shall never forget them.*

Zászlók

Egy ideig még bolyongtam a környező utcákban, igyekeztem megszabadulni a nyomasztó érzéstől, ami a *Ground Zero*-ban telepedett rám. A zászlókra gondoltam, amelyek ott vannak csaknem mindenütt New Yorkban, utcákon és lakóházakban, éttermekben és parkokban. Európában talán egyik város sincs annyira fellobogózva még nemzeti ünnepnapokon sem, mint egy közönséges hétköznapon New York. A *Stars and Stripes*, ahogyan az amerikai zászlót nevezik közkedveltebb nevén, egyedülálló jelentőséggel bír az Egyesült Államokban. Különleges szimbólum, amely az összetartozást, az együttélést jelképezi a különféle bevándorlók leszármazottaiból álló nemzet számára.

És az összetartozás, az egymásrautaltság, az egymás segítése nemcsak üres szlogen, hanem nagyon komoly valóság tartalommal bíró hitvallás, amely baj esetén azonnal aktivizálódik. Önzetlen segítségnyújtás formájában nemegyszer megmutatkozott ez a természeti csapások idején, amikor emberek tízezreit fogadták be átmenetileg a szomszédos államokban, és ugyanez a nemzeti összefogás jelent meg 2001. szeptember 11-én is.

Susan Sontag egyik szeptember 11-ével kapcsolatos esszéjében megjegyzi, az amerikaiak hisznek abban, hogy országuk az egyik legszabadabb, leggazdagabb, leghatalmasabb ország. Abban is hisznek, hogy Amerika más, szerencsésebb: védve van a szokásos megpróbáltatásoktól és katasztrófáktól, amelyeknek más országok ki vannak téve. Amerika csaknem kétszáz évig az emigráció fő iránya volt, mert az emberek hittek benne, hogy itt nem ismétlődhetnek meg a régi történetek, hogy Amerika valóban Újvilág. Az amerikai kivételesség doktrínája, „az itt nem történhet meg” azonban egy csapásra megdőlt, mivel mégis megtörtént. S ha terrortámadás előfordulhat Amerikában, azt ők úgy értelmezik, hogy a korábbi vélekedéssel ellentétesen országuk gyenge, hiszen elveszítette „érintetlenségét”, s félt, sosem lesz már a régi.

Chinatown

Hirtelen szakadni kezdett az eső, s csak épp annyi időm maradt, hogy beugorjak az egyik kapualjba. Nem én voltam az egyetlen, egy rendőr már ott állt. Özönvízszerűen ömlött, s a szél is orkánerejűvé vált. A járókelők menekültek, pillanatok alatt vált használhatatlan ronccsá tucatnyi esernyő.

A rendőr idegesen toporgott mellettem, közben néhányszor telefonált. Időnként összeakadt a tekintetünk. Hirtelen felém fordult és közölte, hogy mivel ő hatósági személy, nem állhatok közvetlenül mellette. Nem volt mit tennem, gyorsan arrébb húzódtam egy szuvenírbolt bejáratába. Az oldalsó üvegen át láttam, hogy a New York Police és más hasonló, rendőri egyenruhán hordott jelzéseket is árusítanak. Épp olyanak tűntek, mint amelyeket az imént mellettem álló rendőr viselt.

Közben szinte egyik pillanatról a másikra elállt az eső, és kisütött a nap. A járda ismét megtelt járókelőkkel. A zápor elmosta lehangoltságomat is, s csaknem vidáman lépkedtem a járdaszélen, amikor egy arra haladó autó mentén felcsapódó vízszög alaposan nyakon öntött.

Dél felé haladtam Alsó-Manhattan, a Downtown utcáin. Ez a városrész a 14. utcától délre kezdődik, és New York legrégebbi részébe vezet. A rácsszerű városszerkezet itt megváltozik, a párhuzamos utcák helyét zegzugos, olykor csaknem sikátorszerű kis utcácskák váltják fel, sokszor csaknem kisvárosias jelleggel. A kanyargós utcák, a gyakran felbukkanó történelmi emlékhelyek jelzik, hogy ez a város urbanisztikailag legkevésbé tervezett része. Európaias kuszasága, összevisszasága még az 1600-as évekre vezethető vissza, amikor 1626-ban a hollandok 60 guldenért (ma körülbelül 500 dollár) megvásárolták az őslakos delaver indiánoktól az egész szigetet, és aztán Új-Amszterdam néven szőrmekereskedelmi központot hoztak létre a sziget alsó csücskén.

Amint lefelé haladtam a hangulatos utcákon, egyszer csak minden átmenet nélkül a kínai negyedben találtam magam. Alig lehetett angol szót hallani, mindenféle utcai árusok kínálták portékáikat nagy hangon. Hal-, gyümölcs- és zöldségárusoktól hemzsegték az utcák a leírhatatlan hangzavarban. Csak lépésben lehetett haladni, mindenki tolakodott; különösen az ételárusok körül volt elképesztő a zsibongás. Sült és főtt ételek illata kavargott a levegőben, nem csoda, hogy gyorsan megéheztem.

Az egyik standnál egy dollárért vettem egy tavaszi tekercset csípős mártással. Egy tíz-tizenkét éves fiú árulta, s miután elvette tőlem a pénzt, egy papírtalcán gyorsan a kezembe nyomta a ropogós tésztában sült fűszeres zöldségmasszát. Igencsak ügyeskednem kellett, hogy a nagy lökdösődésben nehogy kiejtsem. Rendkívül ízletes volt, de mivel az éhségemet nem csillapította, úgy döntöttem, keresek egy egyszerű, olcsó éttermet.

A vendéglők nagy része meglehetősen egyformának tűnt: a konyha gyakorlatilag mindenütt az étterem kirakatában volt; látni lehetett, ahogy szorgoskodnak a szakácsok. A fejük felett a kempőkon aranybarnára sült, csillogó mázzal bekent kacsák lógtak. Épp az egyik ilyen étterem előtt álltam a kifüggesztett étlapot tanulmányozva, amikor közvetlenül mellettem egy nyeles fazék repült ki az utcára. Egy idős ázsiai férfi lába előtt landolt a földön, néhányszor megperdült, mint valami pörgettyű, majd az oldalára dőlve megállt. Benről kínai nyelvű ordítás, majd szócsata hallatszott. A személyzet intézi belső ügyeit, gondoltam. Egyszerre azt súgta valami, hogy ez lesz a megfelelő étterem számomra, hiszen itt biztos törődnek a vendéggel...

Beléptem az egyszerű kis helyiségbe, s rögtön láttam, hogy tömve van. Szinte csak ázsiaiak ültek az asztaloknál, s ezt egyértelműen jó jelnek tekintettem. Épp megüresedett egy asztal, így gyorsan helyet foglaltam. Közben a vita tovább folyt, s úgy tűnt, egy idősebb, himlőhelyes arcú, teremfőnökszerű férfi korhol egy fiatalabb pincért.

Végül abbamaradt a szóváltás, és az asztalom mellett kisvártatva megjelent a himlőhelyes férfi, kezében egy kétnyelvű étlappal. Az egyszerűbb ázsiai éttermekben megszokott közönnnyel, köszönés nélkül tette le elem, majd azonnal eltűnt.

Meleg, fullasztó levegő volt benn, mindenféle illatok kavarogtak a zsúfolt helyiségben. Kezembe vettem az étlapot, majd hátradóltam a fémvázás széken. Gyorsan döntöttem, és intettem a himlőhelyesnek. Rezzentelen arccal bólintott, majd elordította magát.

Szinte futva érkezett az előbbi pincérfiú, és kezét tördelve felvette a rendelést. Wonton levest és sült kacsát rendeltem. Nem kellett sokat várnom, hamarosan újra megjelent, kezében egy tálcával. Lerakta elem a levesestálat és a tányért, rajta a bárddal felirdalt sült kacsaszeleteket némi rizzsel és zöldséggel. Tudtam, hogy a kínaiak a főzést inkább művészetnek tekintik, mintsem szükséges tevékenységnek, és legalább annyira ügyelnek az ételek szemet gyönyörködtető elrendezésére, mint a kifogástalan ízvilágra.

A szemet gyönyörködtető elrendezés ezúttal azonban hagyott maga után némi kívánnivalót... A levesben úszó, puha tészta bimbó gőgölt fűszeres rákhús szerencsére kiváló volt, akárcsak a kemény, műanyag tányéron felszolgált, ragadós, ropogós kacsaszeletek. Az utólag rendelt hideg Tsingtao sör pedig kiválóan lehűtötte a felajzott ízlelőbimbókat.

Hátradőltem a széken, s gondolataimba merülve épp az utolsó kortyokat ittam, amikor újra megjelent a pincér, és sürgetően elém dobta a számlát. Én azonban nem szeretem, ha távozásra ösztökélnek, főképp nem egy étteremben, rögtön az utolsó falatoknál, kortyoknál. Gondoltam, majd a borralójuk bánja a kedves kiszolgálást. Az asztalra dobott papírfecnyire pillantottam: kínai írásjelek voltak ráfirkálva, és néhány szám. Végül rájöttem, hogy hét dollárt és negyvenöt centet kell fizetnem. Igazán korrekt ár egy ilyen menüért. Épp volt nálam annyi apró, így az asztalra tettem az összeget, egy centtel sem többet vagy kevesebbet. A pincér felkapta, gyorsan megszámolta, majd szinte kétségbeesetten hajtogatni kezdte: *tip, tip, tip!* Tudtam, hogy Amerikában az éttermi számlához külön számítják hozzá az adót (*tax*), és a borralót, illetve a szervizdíjat (*tip*), amelyet az étlapi árak nem tartalmaznak. Egy kicsit értetlenkedtem, mintha nem tudnám, miről van szó, majd amikor a pincér feje már kellően vöröslött, az asztalra dobtam egy egydollárost. Megvető pillantással tette zsebre, s mikor a kijárat felé indulva elhaladtam a pult mellett, a tekintetem találkozott a teremfőnök tekintetével.

Kiléptem a vendéglő ajtaján, s úgy tűnt, kinn most még párásabb a levegő, mint korábban. Egy ideig bolyongtam a zsúfolt utcácskákon, olykor betértem egy-egy boltba, de mindenhol csak kínai feliratok voltak, így néha percekig bámultam a zsákokban felhalmozott furcsa árut, találgattam, vajon mi lehet bennük.

Végül az egyik háztömb mögött rábukkantam egy kis parkra. Magam is meglepődtem, micsoda kis oázisra leltem: a zöld ernyők alatt a férfiak madzsongoztak, a padokon ülve a nők beszélgettek, lábuk mellett a földön az aznap vásárolt áru. Rajtam kívül mindenki ázsiai volt. Itt senki nem sietett, mindenki nyugodtnak, kedélyesnek tűnt. Leültem egy üres padra, de rám sem hederítettek: átnéztek rajtam, mintha ott sem lettem volna. Többnyire idős emberekből állt a park közönsége, s ahogy néztem őket, valahogy az a benyomásom támadt, hogy itt és most, ezen a helyen ők nem New Yorkban vannak, hanem valahol otthon, Kínában. Tudtam, hogy a világ legnagyobb Ázsián kívüli kínai közössége él ebben a negyedben, csaknem százezer ember öt négyzetkilométeren. Szinte nincs is a világnak olyan szeglete, ahol ne lennének kisebb-nagyobb kínai közösségek. A kínaiak azonban mindenhol egy igen zárt, sajátos szubkultúrát hoznak létre, nem integrálódnak a többségi társadalomba.

A parkban zajló csendes eseményeket Konfuciusz életnagyságú bronzszobra figyelte a park egyik szegletében. A körülbelül kétméteres, fekete márvány talapzaton álló ókori kínai filozófus szigorú tekintetű szobra, úgy látszik, általános tiszteletet élvezett: volt, aki kissé meg is hajolt, amint elhaladt mellette.

Egy kis csoport jelent meg, férfiak és nők vegyesen, hangszerekkel a hónuk alatt. Rövid készülődés után énekhang és tradicionális kínai zene csendült fel. Mintha ez valami sajátos jeladás lett volna, kisvártatva egy alacsony, kövér férfi bukkant fel, s egyszerre az egész park felbolydult. A férfi egy jókora kézikocsit tolt maga előtt, amelyre fekete műanyag zsákok voltak felpakolva. A park közepén megállt, megtörölte a homlokát, és elrikkantotta magát. A békés hangulat egy szempillantás alatt hisztérikusra váltott. Egymást lökdösve, kiabálva igyekeztek a kézikocsis férfi felé, egyik kezükben egy kis fehér cetlit lobogtatva. Nem tudtam rájönni, mi lehet a zacskókban, de egyértelmű volt, hogy egyfajta csomagosztás zajlik. Aki megkapta a maga fekete zacskóját, megkönnyebbült arccal visszatért korábbi tevékenységéhez. Közben a hevenyészett zenekar tovább játszott, a nő is énekelte, mintha mi sem történt volna.

Little Italy

Ugyancsak egyik pillanatról a másikra, minden átmenet nélkül érkeztem a kínai negyedből a Downtown másik híres negyedébe, a Little Italyba, az olasz-amerikaiak negyedébe. Az egyik utca még a kínai negyed zsi bongásától hangos, az azt keresztező utcába befordulva azonban már egy egész más világgal találkozunk. *Café Napoli*, *Ristorante Positano*, *Pasticceria Palermo*, sorakoznak egymás mellett az éttermek, kávézók és cukrászdák, s a ravasz ábrázatú pincérek a vendéglátóhelyek teraszai előtt állva igyekeznek becsalogatni a járókelőket, azaz főképp a turistákat. A turisták ugyanis iszonyatos koncentrációban lepik el a negyedet, izgatottan tekingetnek, minden harmadik lépésnél fényképeznek, és szemmel láthatóan keresnek valamit. Talán épp a filmekből ismert helyszínen akarják újraélni a filmbeli jelenetek feszültségét, remélve, hogy valahol majdcsak eldördül egy lövés, és holtan zuhan a lábuk elé minimum Don Gambino.

Az itt élők azonban, felismerve a helyzetet, igyekeznek jó üzletet csinálni, s alaposan megfejik a turistahordákat, akik szemrebbenés nélkül fizetik ki a borsos éttermi és kávéházi árakat. Persze így van ez a világ egyéb részein is, az olaszoknak azonban amúgy sem kell a

szomszédba menniük egy kis csalafintasáért: Veronában az 1930-as években a város megvett egy ódon épületet, gótikus stílusúvá renoválta, erkélyt építtetett hozzá, s azóta turisták százezrei látogatják könyves szemmel, mint Júlia házát a nevezetes Shakespeare-drámából.

Mindettől eltekintve Little Italynek megvan a sajátos hangulata; a jellegzetes, tűzlétrákkal borított narancsvörös házfalak, a hangulatos kis zugok az 1880-as éveket idézik, amikor a nápolyi és szicíliai emigránsok megvetették itt a lábukat, s az éttermek, boltok elnevezésének többsége is az ősök származási helyére utal. Persze nemcsak filmbéli, hanem valódi, híres maffiózók is éltek itt egykoron: John Gottinak is itt volt a főhadiszállása egészen letartóztatásáig, valamint a híres gengsztert, Joey Gallót is itt ölték meg, amint épp születésnapját ünnepelte.

Állítólag az olasz negyedben lehet a legjobb kávé inni és a legjobb pastát enni a városban, de nem éltem ezzel a lehetőséggel, inkább folytattam az utam.

Greenwich Village

Amikor lehajoltam megkötni a kioldódott cipőfűzőmet, akkor pillantottam meg őket először. A Greenwich Village negyed egyik kellemes, nyugodt kis utcájában voltam épp. A békaperspektívából jól láttam, amint megállnak. Nem lehetett nem észrevenni őket: az amerikai burleszkfilm hőskorának klasszikus párosa áll tőlem néhány méterre, Stan és Pan, csak épp kínai kiadásban. Az egyik kirakatot kezdték el bámulni, s úgy tűnt, közben néha felém sandítanak.

Felegyenesedtem és továbbhaladtam. Közben újra beborult, sötét esőfellegek borították az eget. Épp egy könyvesbolthoz érkeztem, amikor egyszerre ismét esni kezdett. Már csaknem megfeledkeztem a két férfiről, amikor újra megpillantottam őket. Mikor összeakadt a tekintetünk, megtorpantak és egymásra néztek. Akármilyen furcsa is volt, úgy tűnt, ezek ketten követnek engem. Talán az étteremből szalasztották utánam őket, tűnődtem, de aztán elhessegettem a gondolatot, hiszen New York nagy város sokféle emberrel, s ki tudja, talán csak a véletlen űz velem valami furcsa tréfát. Lenyomtam a kilincset, és beléptem a könyvesboltba.

Azonnal megcsapott az új könyvek jellegzetes illata, amit csak a könyvesboltokban érezhetünk ilyen tömény kiadásban. Elfogott az otthonosság érzése, és ugyanakkor valami különös biztonságérzet is.

22 A puha szőnyeggel borított padlón egy fiatal lány ült törökülésben

egy nagy, képes albumba mélyedve. Halk zene szólt, a falhoz tolt fehér, tömött könyvespolcok előtt néhány ember állt. Odaléptem hát én is az egyik polchoz, és leemeltem egy kötetet. Alaszkaról szóló képes útikönyv volt. Lapozgattam egy ideig, beszívtam a belőle áradó illatot, és arra gondoltam, lám, mindegy, melyik kontinensen van az ember, mindenhol azonos érzések kerítik hatalmába, mihelyt könyvek veszik körül.

Visszatettem a polcra, és épp egy másik szekrény felé indultam, amikor a kirakatüvegen át megláttam a két kínait. A magasabbik esernyőt tartott a kezében. Egy pillanatra ismét összeakadt a tekintetünk, aztán az ablakba kitett köteteket kezdték bámulni színlelt érdeklődéssel.

Úgy döntöttem, legjobb, ha nem foglalkozom velük. Hátat fordítottam, és tovább böngésztem a könyveket. Csakhamar kiderült, a bolt sokkal nagyobb, mint hittem: egy csigalépcső vezetett fel az emeletre, egy másik pedig a következőre, és így tovább. Végigjártam minden emeletet, végül magam is meglepődtem, milyen gyorsan elröppent az idő: egyszerre elhalt a zene, a hangszórókból egy női hang szólt, hogy hamarosan záróra. Az órára pillantottam, s meglepve láttam, hogy több mint két órát töltöttem a könyvek között.

„...Méltóztassatok füleiteket kérésünkre lecsüggeszteni”

Naplójegyzetek

2002. január 13.

Az interneten az egyik hazai tudósítóiroda beszámol a francia újságok Szerbia-képéről. A franciák hagyományos geopolitikai érdeklődése a Balkán iránt lassan ismét elfeledtetni velük a reális szembenézés követelményét. Mitterrand annak idején a boszniai szerbe-
ket mentette meg a bombázásoktól úgy, hogy az utolsó pillanatban Szarajevóba repült. Nemrégiben pedig azt tudtuk meg, hogy 1999-ben Chirac gyors közbelépése miatt maradtak épek a belgrádi hidak. Amit akkor senki sem értett, mert nem ismerte a történések hátterét, ma profán, pofonegyszerű valóságában pompázik. Chirac gagyog s ragyog. Most pedig az derül ki – én ezt, bevallom, eddig nem tudtam –, hogy az ENSZ-csapatok francia főparancsnoka sem egészen ártatlan a srebrenicai muzulmánok pusztulásában. Vigan kvaterkázott Mladić és Karadžić társaságában, és a kisujját sem mozdította, hogy megakadályozza a mészárlásokat. Janviernek persze kutya baja, Mladićnak, Karadžićnak szintén. Valójában érthető, hogy a két fickót miért hagyják futni. Vive la France!

Üzenet az elbutult birkanyájnak: „Szerbiában Belgrád ellenében semmit sem lehet tenni. Vajdaság autonómiája csak a Belgráddal való együttműködés útján valósítható meg.” Imigyen szóla Zoran Đinđić.

Veled szemben Čanak, Kasza, Isakov pedig mint három köhögő bolha. De legalább kánonban köhögnének!

Más. 2001-ben több mint 1300-an pusztultak el a boszniai taposóaknákon. Végtagjaikat el kellene küldeni Soros Györgynek vagy a Nyitott Társadalom Alapítványnak, hisz a külföldi sajtó szerint e nemzetközi iparág aknamezején a nagy mecénás is jócskán kaszál.

Botanika és politika. A *Demokrata* legújabb számában indulatos nagyinterjút közölnek Kövér Lászlóval. Szóba kerül a szocialisták által kezdeményezett Akácfa Mozgalom (vagy mi a fene a neve), s ennek kapcsán az alelnök kifejti, hogy szerinte az akácfa nem őshonos (ez igaz), és hogy kártékony (szamárság). Amit viszont az alelnök nem tud, hogy az akác szabadkőműves jelkép. Tulajdonképpen a 18. századi szabadkőművesek voltak e növény első európai propagátorai, és ezt igen jól tették. Egyébként a mi Szenteleky Kornélunk irodalmi akácai sem választhatók el e metakontextustól, szerzőjük szabadkőműves kötődésétől.

2002. február 5.

Amíg az MSZP–SZDSZ-kormány semmit sem tett a határon túli magyarokért, addig a Fidesz-kormány úgy tesz, mintha tenne valamit. Csak idő kérdése, hogy kiderüljön, a státustörvény – ha jelenlegi formájában nem bővítenek – valójában csak szimbolikus eredményeket nyújt a határon túliaknak. Arról nem is beszélve, hogy az egész vállalkozásba belebukhat a kormány. Ha most nem kapcsol bennünket, határon túliakat magához Magyarország, akkor az EU-ba kerülés után mindez csak hiú ábránd marad: a kettős állampolgárság elpuskázása megbocsáthatatlan bűne lesz Orbánéknak éppúgy, mint a farizeus MSZP-nek. Különbözik úgy érzem, a Nastaséval történt megegyezés Orbán öngólja volt. Az eddig olajozottan működő csapat elveszítette a fejét, az MSZP xenofóbiája pedig találkozott a legalantasabb magyar nyárspolgári önzéssel és a félresiklott önérzettel. Az öngól alighanem végzetes lesz. De egy vereség után a Fidesz legalább meglátja az általa dédelgetett határon túli magyar vezetőik igazi ábrázatát.

2002. február 10.

Farsangvasárnap. A sűrű cseppekben hulló eső ellenére is több százan vettek részt a temerini farsangon, amit fél évszázados kihagyás után újra megtartottunk. Kezdeményezője egy Bécsben élő temerini asszony, Pásztor Éva, aki részben anyagilag is támogatta, akárcsak mi, vagyis az önkormányzat. Ajánlatomra felújítottuk a tuskóhúzás és a bőgőtemetés népszokását. A bőgőtemetést húsz évvel ezelőtti gyűjtéseim alapján rekonstruáltuk, egy-két sort hozzá is írtam, hogy érthető legyen a játék lényege a fiatalok számára, akik már csak hírből ismerték.

2002. február 15.

Budapest, Károlyi-palota: *Veszélyeztetett kisebbségek Európában*. Több érdekes, jó előadás.

Aktuális sóhaj egy 18. századi csángó levélből: „...méltóztassatok, kardinális urak, füleiteket kérésünkre lecsüggeszteni.” Ezt a mondatot megérdemelnék a mai kardinálisok is, annyi a tévovázás, a megalkuvás, a farizeusság a moldvai csángók magyarul tartandó – csak éppen nem tartható – szentmiséi körül.

Este a Katonában: *Hedda Gabler*.

Lubickolok a Gothár Péter rendezte előadásban. Mindig nagy rendezőnek tartottam, s most sem csalatkozom. Egyedül a színpad bal oldalára tett ócska, kopott keretű állótükörrel nem tudok mit kezdeni. Ez valahogyan nem illik össze a többi bútordarabbal. (Gothár a díszlettervező is.) A címszerepben Básti Juli kiváló, meg persze Brack bíróként Haumann Péter. De nagyon jó Máté Gábor, Máthé Erzs, sőt, Elvstedné szerepében a számomra eddig ismeretlen Kiss Eszter is. Fekete Ernő viszont túljátssza egy kissé az elkallódó alkoholista tehetséget, Ejlert Lövborgot. Ibsen 1890-ben írta a *Heddát*, s egyik levelében elképzeléséről, hősének megformálásáról így ír: „Mikor ezt a címet adtam neki, az volt a szándékom, hogy jelezzem, Hedda, mint személyiség inkább az apja lányának, mint a férje feleségének tekintendő. Elsősorban arra törekedtem, hogy embereket ábrázoljak, emberi érzelmeket, emberi sorsokat; napjaink bizonyos társadalmi viszonyaira és alapelveire építve.”

Ibsen majdnem tökéletes drámát írt. Ha nem tesz engedményt egyfajta romantikus parabolisztikusságnak Ejlert Lövborg jellemének megformálásában, akkor, azt hiszem, hibátlan remekműről beszélhetnénk. Lövborg tettének motivációja azonban anakronisztikus abban a racionális, realista világban, amely az Ibsené. A reáliák világában egy hős nem esik kétségbe, ha elveszíti a kéziratát, hanem másnapossága elmúltával megkísérli azt megkeresni. Lövborg hisztériája nem következik a dolgok logikájából: mintegy kívülről van ráakasztva a figurára. Nem úgy Hedda Gableré. Hedda valójában a szeretni akaró, de szeretni képtelen, uralkodásra és birtoklásra termett aszszony. Valódi problémája nem az, hogy szabadságra vágyik unalom helyett, ettől még nem lenne sem démoni, sem tragikus hős. A jellemében mintegy genetikailag – hiszen „apja lánya”, a katonatiszté – benne hordozza végzetét: ugyanis a szabadságot mindenekfelett uralomként (a másik életével való rendelkezésként) tudja csak felfogni.

Amikor a tudatára ébred, hogy volt szerelme szellemi gyermekének (a Nagy Mű kéziratának) nem ő az anyja (ihletője), hanem egy másik, középszerű, de Lövborgot őszintén szerető asszony, aki a maga liba mivoltában is többet nyújtott az elkallódó zseni számára, mint ő, az okos, szép, bálványozott, uralkodásra termett díva, féltékenységből megsemmisíti nemcsak egykori szerelmét, de annak jelképes gyermekét, kéziratát is.

2002. február 16.

FIDESZ-kongresszus. Orbán sziporkázik. Jó, hogy Magyarországnak ilyen miniszterelnöke van. Elégedetten nyugtázom, hogy Szelényi Iván szociológus-politológus, aki hajdan Konráddal együtt írta *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* című, tévedései ellenére is igen jelentős könyvet, a HVG-ben Orbán Viktort az újabb kori magyar történelem egyik legtehetségesebb politikusának nevezte.

2002. február 18.

Önkormányzati telefonomon Matuska Marci hív fel Újvidékről, elszorult torokkal: most mentek el tőle a nyomozók, házkutatást tartottak. Szerinte politikai lejárató indítéka van. A feljelentő valami VMSZ-es figura. Később azután megtudom másoktól, hogy egy korántsem elegáns ügyeiről elhíresült temerini ügyvéd keze is benne van a dologban.

2002. február 25.

Ma a polgármesterrel és a községi végrehajtó bizottság elnökével a helyi rendőrfőnököt és a tartomány egy rendőrezredesét fogadjuk. Ebéd közben szóba kerülnek a státusirodák is. Lalić rendőrfőnök sejtelmesen közli, hogy a bombamerényletekkel való zombori és becsei fenyegetőzés után egyes beosztottjai attól tartanak, Temerinben is történhet valami. Mire én cinikusan nevetve: „Tudja, rendőrfőnök úr, ha valamiben két kormány megegyezik, ott nagyobb problémák nem lehetnek.” Ő is elneveti magát: „Ugye, ön is így gondolja?!”

2002. február 27.

Ma megjelennek a [temerini] községházán az FKL görgőscsapágy-gyár bérverekedő státusú „munkásai”, követelve, hogy az önkormányzat szüntesse meg vállalatukban a kényszerigazgatást. Ez azonban nem a község hatásköre, hanem a kormányé. Különben mind a

kényszerigazgatók, mind a követelők között jócskán akadnak sáros figurák.

2002. március 1.

Ma reggel vagy húsz FKL-es (csupa nagydarab, bepálinkázott szerb férfi) hatol be az önkormányzat épületébe, és kis híján megveri a minisztérium által kinevezett igazgatóbizottság elnökét. Később Gusztony vb-elnökkel szemben is fenyegetően lépnek fel, telefonál a rendőrségnek, a rendőrök azonban csak késlekedve jönnek ki. Szemmel láthatóan összjátsszanak a hatalmukat visszaszerezni törekvő volt főnökökkel. A horda hangadói bejelentik, hogy délután kettőkor ismét visszajönnek. Két óraker várjuk őket – a hangulat olyan, mint a halottasházban –, próbálok a községi vezetőkbe lelket verni, hogy ne izguljanak, nem lesz itt semmiféle bunyó. Valóban: a rendőrség ezúttal mégiscsak időben megjelenik.

Valójában a vállalat szisztematikus tönkretételéről szól a mese, hogy majd a tűzhöz közel állók az „értékét veszített” üzemet filléréért privatizálhassák. Ebben a harcban egyik érdekcsoport sem tiszta, a munkásérdekek védelme csak paravánul szolgál. A folyamatokat megakadályozni vagy módosítani azonban sem az önkormányzatnak, sem a VMDP-nek nincs módja.

2002. március 4.

Délután Ágostonnal és Gusztonnyal Pandúr magyar nagykövetet és Harasztia tanácsost fogadjuk. Téma: magyarigazolványok, önkormányzati és kisebbségi törvények. Nem kertelek: „A VMDP körzeti szervezete arcucsapásként érte meg, hogy a temerini státusirodát nem mi kaptuk, hanem azok, akik hosszú ideig magát a státustörvényt is ellenezték.”

2002. március 5.

A franciák ismét közbeavatkoztak. Egyik tisztjük ezúttal az emberiségellenes büntettekkel vádolt, kutyaszorítóba került Radovan Karadžićot mentette meg. A szerb nacionalizmus francia istápolása – ezt mi, magyarok alaposan megtanulhattuk –, nem új jelenség, történelmi gyökere van, és még azokból a századokból származik, amikor a meggyengült Törökország helyett a balkáni szlávok kerültek a francia diplomácia érdeklődésének középpontjába Ausztria, majd később az Osztrák–Magyar Monarchia gyöngítésének érdekében.

A francia tiszt, aki telefonon értesítette Karadžić embereit, hogy „figyelmet kellene fordítaniuk Fočára”, ha netán felelősségre is vonják, a színpalak mögött majd előbb-utóbb megkapja méltó jutalmát.

[...]

Hallom, a hétvégén szerb fiatalok csoportja összevert néhány magyar fiút. Egyiküket, egy gimnazistát autókulccsal vágták arccsonton, úgy, hogy elájult. Később összerugdosták. Felhívom a rendőrök parancsnokát. Nem tud semmit. Az esetek – merthogy kettő is volt: az egyik pénteken, a másik vasárnap éjjel – nem szerepelnek a napi jelentésben(?!). Később visszahív: „Valóban volt valami.” Majd jelenti.

2002. március 14.

Tegnap a szabadkai ünnepi fogadás után Németh Zsolt államtitkár – immár a nagykövet és emberei meg Szabó Tibor és Szabó Judit jelenlétében – ismét ígéretet tett, hogy Temerinben irodát kapunk a státusigazolványok rendezésére.

2002. március 24.

Én igazán vasárnap szeretem Pestet, mikor leáll a bábeli nyüzsgés, elhalkul a hangzavar, csendesedik a türelmetlen tülekedés. Ilyenkor jó fővárosinak lenni, különben meg elviselhetetlen. Délelőtt a HÉV-en kivonatozok Gödöllőre, a magyar polgármesterek IV. „világtalálkozójára”. A periféria látványa elsomorít. Egészen Mogyoródig kivétel nélkül minden ház festékszóróval van összefirkálva. Sajnos, a graffitik között egyetlenegy maradandó ötletet sem látok. Nehezen olvasható angol szlogenek, együttesek nevei, smanca... A választási óriásplakátok szinte mindegyike stupid, némelyik határozottan ízléstelen, így például az SZDSZ adócsökkentést ígérő posztere is, amelyen fej nélküli, gatyára és bugyira vetköztetett alakok láthatók. Pedig erre a párt gatyája megy rá. Az MSZP azt hirdeti, AZ ORSZÁG TÖBBET ÉRDEMEK. Az egyikre kormánypárti kezek odaírták a kiegészítést is: NÁLATOK. A hangulat alapján úgy érzékelem, ez a többség véleménye.

Túl korán, dél körül érek a Szent István Egyetem kollégiumába. Kint szokatlanul hideg szél fúj, sétára alkalmatlan idő, inkább olvasok. Néhány óra alatt „végzek” Végel Laci *Exterritóriumával*. Jó könyv, de egy picit túlírta. Számomra reveláció, hogy Laci, aki ko-

rábban különféle eszmei pótszerekhez nyúlt, hogy a kisebbségi léttől/ létből megszökhesen, most belátta, hogy ez lehetetlen, s visszatért oda, ahonnan vétetett.

Este az egyetemi étteremben zűrzavaros vacsora tumultuózus jelenetekkel. A találkozó kissé szervezetlenül indul. Vacsora után, cigányzene mellett egy asztaltársaság libidója legmélyének pincehangján bátran üvöltözi a gödöllői éjszakába és a csinos aktababák fülébe, hogy mennyire vágyik egy nő után. Gusztonnal röhöghetnéünk és sírhatnéünk van egyszerre. Megisszuk a sörünket, és elmegyünk aludni, azon morfondírozva, hogy te jó isten, milyen színvonal lesz itt ezután. A későbbi napok – némileg – rácáfolnak széksziszünkre: színvonalas szakelőadásokat hallunk. A találkozó egészében persze olyan, mint az ország önkormányzatai: európaiság és provincializmus, Márai polgárai és Durbints sógorék egy rakáson, az értékes komolyzenei koncertet Lagzi Lajcsi truppja követi, éjfél után has-táncosokkal reggel háromig, hadd dobogjon az a pár száz, vérkerिंगési zavaroktól szenvedő, elszánt polgármesteri szív, lüktessen a sok őszülő halánték!

2002. március 26.

Kongó. Kiállítás a pesti Műcsarnokban *Fekete Fehér* címmel. Inkább tanulságos, mint megrendítő. Gondolkodásra késztet a felelősségről, Európa és Amerika felelősségéről, a fehér kultúra felelősségéről. Jan Blommaeret (neve alapján belgiami flamand lehet): „Belgiumban Kongó említése ugyanolyan kényes téma, mint a pénz vagy a munka. Beszélnek róla, de nem kiegyensúlyozott módon.” Ez nem csoda, ha tudjuk, hogy a belgák 1885 és 1920 között tízmillió kongóit pusztítottak el. Európa tud a holokausztról és tud a Musa Dag negyven napjáról, az örmények kíméletlen kiirtásáról, de a belga liberálkapitalizmus huszadik századi gattettét gyémántkarátokban mérhető „jótékony” homály fedi. Miért? Szerintem eredendően egyetlen ok miatt: a kongói népirtás ténye alapján kérdőjelezi meg a liberalizmusnak mint ideológiának az ártatlanságát, márpedig posztmodern világalapotunk egyik dogmája éppen ez.

Írnom kellene erről a kiállításról. Az emberek tudatalattiját, libidóját és lelkiismeretét mindig foglalkoztatta Afrika. Lám, bennünket is, a kalandor Magyar Lászlótól a filosz Németh G. Béláig: „Három ígélet lapul gyerek- és ifjúkoromból tarsolyomban, amelynek egyikét sem váltja be már az idő. Az első, hogy Kongóban herceg, törzsfő

vagy legalábbis ültetvényes leszek. Az ígéretet úgy háromszor-négy-szer hallottam évenként, tízesztendős koromig.”

Emlékszem a gyarmati uralom alóli felszabadulásra és az azt követő polgárháborúra. Akkor szóba került, hogy Tito is befogad kongói menekült gyermekeket. Valamilyen hivatalban – talán a Vörös-keresztnél? – lehetett „előjegyeztetni” kis feketéket, s apám, a falusi angolszabó is feliratkozott a kérvényezők listájára, miután összeült a családi tanács, és kikérték a véleményemet. Sokáig vártam a kis kongói fiút, aki sohasem érkezett meg, akárcsak a többiek: sem Termerinbe, sem máshova.

A jázmin és a halál¹

(Novella)

Tóth György Ibolya fordítása

Amikor őrre gondolok, az olyan, mint az álom, amely nem akar véget érni még akkor sem, miután már felébredtem. Egy könnyű reggeli, amelyet akkor eszem, amikor repülővel utazom. A hang, amit a kenyérpíró ad ki, amikor kidobja magasba a kenyérszeletet. A tea illata, amely megtölti a fülhomályban levő kis konyhát, mert még csak az épület tulsó oldalán virradt meg. A hűtőbe tekintés, fogok-e bármit is a pirításra tenni? Nem, inkább semmit, túlságosan türelmetlen vagyok még ahhoz is, hogy rendesen megrághjam a falatot, csak lenyelem a kenyeret, leöblítem egy kis teával, épp csak annyira, hogy ne legyek rosszul. És mégis, mialatt ezt csinálom, továbbra is álmodom. Nem ébredtem fel, és nem is fogok.

Már egy hónapja annak, hogy az ő ágyában feküdtünk, a negyedik emeleti szobában a kis tetőtéri ablakok alatt, amelyek miatt úgy tűnt, hogy a külső világ nem is létezik. Csak az ég, az eső és a csillagok. A szél, amely éjszakánként átfúj az ablakokon, és mentseggül szolgál arra, hogy még közelebb bújjunk egymáshoz. Valahol mélyen alattunk, abban a világban, amit nem látunk, a város saját életét éli, amely hasonlít is, meg nem is Oslo többi részére. Folyton megígérem, hogy egyszer lemegyek oda, és nagy, kék padlizsánokat veszek, zellert és petrezselymet, és olyan ételt készítek, amelyet Karsten még nem próbált. De erre sosem jut idő. Szeretkezünk, tejbe áztatott gabonapelyhet eszünk, és utána újra szeretkezünk. Ez az az álom, amelyből nem ébredek fel. A kéz, amely mazsolaszemeket rak végig a testemen, s úgy sorakoznak rajtam, mint a gombok a Téalapó

¹ Jelena Lengold ezen szövegét Az Európai Unió olvasói díja a legjobb európai novelláért elismeréssel tüntették ki.

ruháján. Azután megeszi őket, egyenként, felülről lefelé. Közben az ablakból látszó csillagok szertefoszlanak, és a nappal kezdetét hirdetik. Mindig túl gyorsan. Néha mégis elhatározzuk, hogy megnézzük, milyen is a világ, leereszkedünk a kanyargós lépcsőkön, kimegyünk az utcára, beleolvadunk a tömegbe, a turisták közt sétálunk, látjuk a bicikliseket, a kutyasétáltatókat, nőket burkában, akik kézen fogva vezetik a gyereket. Megkerüljük a járdát, amely tele van gyümölcsös- és zöldségspultokkal. Nekem ez a város mindig másképp néz ki, ha melletted sétálok, mondja Karsten. Pedig itt töltöttem az egész életemet. Nevetek. Mi az, ami más? A színek, mondja, a színek. Valahogy egyáltalán nem vagyok tudatában ezeknek a színeknek, amikor magam vagyok. És valóban, a túlsúfolt élelmiszerbolt fölé egy zöld színű sörreklám van felakasztva, rögtön mellette, az első emeleten, két virágcserep, tele piros virágokkal, sok tarka napernyő minden bolt előtt, csíkos napellenző az áru felett, az utcaseprő ríktós narancssárga nadrágja, banán- és sárgadinnyehalom a sárga összes árnyalatában, ezüstösen csillogó hajú néni, aki az epret válogatja. Ennek a negyednek egyedi színei, illatai vannak, amelyek minden sarkon másmilyenek, egyedi hangja van, amely a gyerekzsivaj, a folyton valamire váró, veszteglő kombik motorberregése, a villogó szemafor, a biciklicsengő, a járdán guruló, mindenféleképpen megrakott talicskák hangjának egyvelege, és mindezt átszövi az emberek hangja, akik a fülükbe biggyesztett készüléken keresztül beszélnek, általában számomra érthetetlen nyelveken. A kezemet Karsten kabátzsebében tartom, egyszer keresztezzük az ujjainkat, majd ismét az egész tenyerével átfogja az enyémet. És így megy ez egészen a kávézóig. Ott presszókávét kérünk, és műanyag kanalakat harapdálunk. A világ továbbra is az utcán van, és mi úgy teszünk, mintha a részei volnánk. De nem messze tőlünk, a tömbház negyedik emeletén, vár ránk a párna, amely őrzi a koponyáink formáját, még akkor is, ha nem vagyunk a szobában. A lepedők, amelyek az előző két éjszaka illatát árasztják. Ez az az álom.

Jó utat, mondja a taxisoőr, miközben kiviszi a kis kofferem a járdára. Ez az első és utolsó alkalom, hogy hallom a hangját. Intek neki, mint egy régi ismerősnek, ő pedig nevetni kezd, mintha tudná, hogy hova megyek. Nők, akik sietnek, és akik már kora reggel vidámak. A taxisok mindig tudják. Látom a bal szemem sarkából, ahogy az autó mellett áll és néz utánam. A magas sarkú cipőm kopogása kíséri egészen addig, míg a bejárati forgóajtó be nem pördít a beltér zsvijába.

Egy sötét bőrű ember állt a sorban, pont mögöttem. Magas volt, egyszerű fehér inget viselt. A kordonok mentén lassan, lépésenként haladtunk az utasfelvétel felé. Mindenki, rajta kívül, a táskájában keresgélt, egymásnak kiabáltak az emberek, türelmetlenül néztek az órájukra, csak ő állt nyugodtan, mintha sehova sem sietne. Mindig, mikor a sor egy kicsit haladt, ő nyugodtan lépett előre még egy lépést. És így tett végig, egészen a sárga vonalig, amelyen átléptem, majd átadtam a kofferom. Ezután el is felejtettem őt, pont úgy, mint ahogy az újságárusok arcát is elfelejtjük egy ismeretlen városban. Áttörtem magam a tömegen, nem is kellett követnem a betűket és a nyilatkat, fejből tudtam ezt az utat. Már a hatodik alkalommal megyek Karstenhez. Mindig ugyanazzal a járattal, ugyanarról a terminálról. Mellettem néhány húzott szemű légikísérő haladt el, maguk után húzva a kézipoggyászuk. Hihetetlenül szépek és egyformák voltak. A szorosra kötött kontyok egyformán álltak a sötét kis sapkák alatt. Számtalan szempár nézett utánuk a repülőtéren, amíg ezek a hűvös szépségek el nem tűntek a folyosó végén.

Volt még idő a felszállásig. Bementem egy illatszerboltba, és üvegcskéket szagolgattam. Egyet a nyakamhoz emeltem, és fűjni szerettem volna belőle.

És akkor újra megláttam magam mellett a sötét bőrű férfit az utasfelvételtől. Biztos nagyon halk léptű volt, mert nem is vettem észre, hogy mellém került, amíg meg nem szólalt. Úgy beszélt hozzám, mintha már régóta ismernénk egymást. Ne azt a parfümöt, mondta. Ha már mellettem fogsz ülni, szeretném, ha jázminillatod lenne. Honnan tudhatta, hogy mellette fogok ülni? Időm sem volt ezt megkérdezni tőle, mert megérintette a könyököm, elkísért a következő polcig, és rámutatott egy üvegre. Tényleg szeretném, ha ilyen illatod lenne. Ahmed vagyok, mondta, és a kezét nyújtotta. Most pedig te meg én végigsétálunk egy jázminkertben.

Az alacsony, kis eladónő kissé aggódva nézett ránk a terem másik végéből. Rám, aki némán csinálja azt, amit Ahmed szeretne, és rá, aki elveszi az üvegcset, félkört fúj ki belőle, és azt mondja, hogy íme, most pedig végighaladunk ez alatt, és az illat rajtunk marad. Beléptünk a jázminillatba. Vegyél egy mély levegőt, mondta Ahmed. Ez az az illat, amelyet gyermekként éreztem minden reggel ébredés után az ablakom alatt. Ma pedig azt szeretném, ha ez az illat mindig körbevenne.

Egy maroknyi félelem csúszott le a tudatomból a mellembe, ahol meg is állt zavarodottan. Szerettem volna megfordulni és elmenekülni, visszamenni azon az úton, amelyiken idejöttem, vissza a vámoshoz, majd a taxishoz, vissza a lakásom biztonságába. Másrészt viszont szerettem volna egyenesen belenézni a valaha látott legsötétebb szempárba, és megkérdezni Ahmedtől azt, ami abban a pillanatban teljesen bizonyosnak tűnt: ez azt jelenti, hogy ma meghalunk? Miért pont velem? Miért ezen a járaton? Hát hogy nem érti, hogy Karsten valószínűleg éppen most teríti le a friss lepedőt, és türelmetlenül tűr bele ujjával a hajába?

Hallottuk, ahogy a hangosbemondón a mi járatunkra szólítják az utasokat. Egymás mellett haladtunk, Ahmed és én. Az ellenőrök, akik a kézipoggyásznkat átnézték és átengedtek minket a fémkapun, valószínűleg azt gondolták, hogy egy pár vagyunk, egy szokatlan pár. Megvártam, míg Ahmed visszateszi a szíját a nadrágjába, és megköti a pertlijét. A vámos rám nézett, figyelmes, ugyanakkor üres tekintettel. Visszanéztem én is órá, egyenesen a szemébe, majd többször egymás után Ahmed irányába pillantottam. Semmi. A vámosnak még a szeme se rebbent. Hiába várok tőle bármi segítséget. Hát akkor viszlát, téged se foglak látni soha többé, mint ahogy a taxist sem meg a parfümös eladónőt sem. Viszlát mindnyájatoknak, akik nem tudjátok megérteni a tekintetemet. Ezen a világon túl sok az olyan ember, gondoltam, aki könnyedén átsiklik más tekintete felett. De ha már így kell lennie, akkor viszlát. Nem mondtam semmit, bementem Ahmed után a repülőbe. Halvány jázmin illatfelhő úszott utánunk a levegőben, az elkerülhetetlen esemény árnyékával. Felzúgtak a Boeing motorjai, a kerekek felgyorsultak. A föld húzóereje egy pillanatra a székekhez tapasztott minket, és megtörtént. Repültünk. Körülötünk senki még csak nem is sejtette, hogy milyen magasan szálltunk.

Mi történt gyerekkorod jázminbokraival, kérdeztem Ahmedot, miután a repülő elérte a kívánt magasságot. Ott már nincs semmi, válaszolta, nem is nézve rám, csak a halál. Ott most csak rothadó emberi tetemek és beteg állatok szaga érződik. És a házak, mi van a házakkal? Nincsenek házak sem. Se udvarok. Ahol régen virágok voltak, most bádogtetők hevernek, melyek a lerombolt házakról estek le. A tankok végigmentek a kerteken, keresztülhajtottak a kerítések. Csak száraz föld és csontok. Lyukak a falakban, mint be nem gyógyuló sebek. És sovány, kóbor kutyák, ennyi az egész. Szinte hangtalanul suhantunk a fehér, tökéletes felhők felett, amelyekre a

nap gyönyörű képeket formált, mint amilyenek a gyerekek álmaiban léteznek. Nézd, mondtam, látod-e a hattyút? És a két jegesmedvét? Ott vannak, ott vannak, épp most haladtunk el mellettük! Ahmed egy pillanatra a levegőben tartotta a kezét, mintha elbizonytalanodott volna, majd végigsimította az arcom. Tudtam, hogy nincs értelme arra kérnem, hogy ne tegye meg. Ahmednek a létező legsötétebb szeme volt.

Néhány másodpercig hallgatott, válla teljesen az én vállamhoz simult. Úgy tűnt, hogy a lelke mélyéből valami csendes, fojtott reszketést érzek. Vagy ez az én testemből jött, ki tudná ezt. Akkor hirtelen felállt, és azt mondta, hogy kimegy a mosdóba. Szóval ennyi volt, gondoltam. Most fog megtörténni. És mindez el fog tűnni, ezek a felhők, ez az illat, a lámpa, amely a fejünk felett pislákol, ez is el fog tűnni. Furcsamód nem féltem. Beletörődtem. Szomorú voltam őmiatta és magam miatt is egyaránt. Valahol lent, mélyen alattunk, az élet talán nyújtott volna nekünk valamit, ha az emberek értenék egymás tekintetét. Felállt mellőlem és elindult, de akkor meghúztam a zakója ujját. Várj, mondtam, mondanom kell valamit. Ahmed megállt. Vár rám egy ember Oslóban. Miattam megtanult szilvás kalácsot sütni, és virágokkal halmozta el a lakást. Eljött az idő, hogy elfeledd, mondta Ahmed csendben és elmosolyodott, inkább a szemével, mint a szájával. Várj, mondtam ismét, gyere közelebb, mondanom kell még valamit. Ahmed egészen közel hajolt az ajkaimhoz. Ma este szeretkezni akarok, hallod-e? Úgy nézett rám, mintha értené. Úgy nézett rám, mint még soha senki. Milyen kár, milyen nagy kár, gondoltam. Ezután végighaladt az ülések mellett, és örökre eltűnt a függöny mögött. A jázminillatú felhő két részre oszlott. Ültem és vártam. Meglepően nyugodt voltam. Eszembe jutott egy nénikém, aki hetekig haldokolt a kórházban. Eszembe jutott a sorvadó teste és az arca, amely napról napra egyre halványabb lett, míg végül olyanná vált, mint a föld. Minden jobb annál, gondoltam. Csak nem ez lesz az utolsó dolog, amire gondolni fogok? Nem, muszáj valami szebbre gondolnom, gyorsan, gyorsan, azok a reggelek a távoli utcazajjal és a redőnyön beszűrődő napfény, Karsten ébredszik és a haja a szemébe lóg, a teste forró a takaró alatt, muszáj erre gondolnom, vagy talán inkább a kakasok hangjára, amit már olyan rég nem hallottam, valóban szeretném őket még egyszer hallani. Csak nem fogok életem utolsó percében kakasokra gondolni, vagy miért is ne, nicsak, egy felhő épp úgy néz ki, mint egy nagy fehér kakas...

Egyszer csak észrevettem, hogy Ahmed visszajött és mellettem áll, arra várva, hogy beengedjem magam mellé. Látszott, hogy vizes kézzel végigsimította a haját. Élünk, mondtam, amikor ismét mellettem ült. Igen, élünk, bólintott. Néha még nekem is hihetetlennek tűnik, de lám, még mindig élünk.

A hangszórón keresztül jelentették, hogy kössük be az öveinket. Egy pillanatra minden megrázkódott, a repülő kiengedte a kerekeit, és akkor feltárult alattunk a tarka város. Jázminillata volt. Vajon hová visz az utunk, ha leszállunk. Nem tudom.

A hideg

(Novella)

Kovács Jolánka fordítása

Ne kényszeríts arra, hogy mindent elmeséljek. Mert ha elmondok mindent, akkor nyugodtan kikapcsolhatom ezt a szerkentyűt, el is mehetek és várhatom a halált. Velem már nem történik semmi. Ami még lüktet és életjeleket mutat, az ez itt. És ezért kérlek, hagyjad, hogy legalább itt maradjon valami, amit holnap vagy egy másik nap elmesélhetek neked, amikor felébredek.

Ennyi év alatt nagyon sokszor válaszoltam egy szemtelen és főlősleges kérdésre: mi az, ami a könyveiben önéletrajzi vonatkozású, és mennyi van belőle? Volt, hogy ezt a kérdést egyenesen tették fel, a szemembe nézve, akár egy nyomozó, aki tudja, hogy a legrosszabb dolgokat hiába titkoltam előlük, máskor ügyetlenül burkolták kíváncsiságukat állítólagos irodalmi kontextusba: vajon a valóságban is felismerhetőek az ön történeteiben szereplő hősök? A szégyenlősebbek így kérdeztek: milyen viszonyban vannak írásaiban a leírt és az átélt dolgok? Vagy: milyen a mindennapok befolyása (*befolyása!*) az alkotóműhelyébe?

Ez idő alatt, az alkotóműhelyben, ha éppen tudni akarod, pókok szótték a hálóikat, a nap fölkelte és újra lement, néha jött valaki, de nem maradt sokáig, mert nem volt túl vidám a hangulat, és nem mindig volt kedvem beszélgetni és mosolyogni. Megjátszhattam volna, hogy odafigyelek, de a fejem időnként egyszerűen lebukott a kezeim közé, és a tenyerem a hajamba szaladt.

Az ilyenfajta kérdésekre, természetesen, begyakoroltam én minden lehetséges választ. Néha a kedvenc Garp-idézetemet mondtam el, máskor hiába magyaráztam, hogy az irodalmi valóság és az író valósága soha nem lehet ugyanaz. Soha nem mondtam nekik, hogy először is, azt se tudom, mi az a valóság, de ilyen messzire sohasem

mentünk el, a kérdező és én. Néha azt mondtam, hogy ez a kérdés irreleváns, néha én is szemtelen voltam, és azt mondtam, hogy ezek tulajdonképpen szenzációhajsza kérdések, máskor viszont nagyon megértő voltam és bevallottam, hogy engem is gyakran érdekeltek az általam kedvelt írók magánéletének részletei.

És ezért, tessék, itt ebben a történetben nincsenek dilemmák. Ez mindenestül önéletrajzi ihletésű. Minden igaz benne, a címtől a végéig, ami ebben a pillanatban ugyan még nem ismert. Önöknek sem, akik olvassák, nekem sem, aki írom. Mert amíg írom ezt a történetet, én tényleg nem látom világosan, milyen irányba fog haladni a cselekmény. Írói éveim megtanították velem, hogy az irodalmi hősnek saját élete és saját akarata van. Még akkor is, ha a hőst egy meghatározott irányba akarom vinni, kiderül, hogy ez lehetetlen, ha maga a hős nem egyezik bele.

Nem tudom viszont, mi történik akkor, ha az irodalmi hős – én vagyok. Abban az esetben van-e a hősnek akarata, amely ellentmondana az én akaratomnak? Ezt majd megállapítjuk együtt, a következő oldalakon.

Azt szeretném elmesélni önöknek, hogyan határoztam el életem egy pillanatában, hogy átengedem a sorsom két hatalom irányításának: a tablettáknak és a lustálkodásnak. Nem jött ez csak úgy, magától. Megelőzte néhány esemény. De mivel önéletrajzi történetről van szó, amelyben nem lehet hazugság, de szépítés sem, ezért a hazugság szofisztikus fajtájához folyamodom – az elhallgatáshoz. Elhallgatom azt, amit nem akarok elmondani önöknek.

Tehát, többszöri próbálkozás után, hogy az életemet értelmessé és örömtelivé tegyem, kiderült, hogy az élet lényegében fájdalmas, megerőltető, gyakran igen egyoldalú, amikor viszont megtelik történésekkel, azok a történések olyannyira fárasztóak, hogy hirtelen visszasírjuk azokat a napokat, amikor nem tudtuk, mit kezdjünk magunkkal és a szabadidőnkkel. Mindenesetre, az öröm már csak epizódokban jelentkezett, ám én, ennek ellenére, továbbra is igyekeztem teljes harci készségben részt venni az életemben, fegyelmetten végezni feladataimat. Felkelés, fogmosás, fürdés, munkába menés, bevásárlás, találkozások a barátaimmal, telefonbeszélgetések a családdal, kórházban fekvő rokonok meglátogatása, születésnapokról való rendszeres megemlékezés, levelekre és interjúkra való válaszolás, bemutatókon, könyvbemutatókon, kiállításmegnyitókön való részvétel, alkalomhoz illő üdvözetek írása, a ruhatárom összehangolása

a cipőimmal, fiókok rendezése, hetente egyszer autómosás, háromhavonta fogkő-eltávolítás, arcpakolás, hajpakolás, a test egészségét szolgáló vitaminok pohárba facsarása, reggelente meleg, majd hideg, majd megint meleg, majd megint hideg víz zuhanyozáskor, a jó vérkeringés érdekében, a villámposta félnék kinyitása, amelyből mindig egy rakás olyan új kötelezettség zúdult rám, amely mind, de valóban mind a kellemetlen és egyre gyakrabban az érthetetlen dolgok fegyvertárához volt sorolható, új és egyre bonyolultabb számítógépes programok elsajátítása, amelyek, mondták, leegyszerűsítik majd az életemet... De én nem éreztem, hogy egyszerűsödne az életem, a legújabb program elsajátítása ellenére sem. Ellenkezőleg, egyre bonyolultabb és fárasztóbb lett, kozmikus gyorsasággal távolodott tőlem a saját életem. Szinte látni véltem lelki szemeim előtt, ahogyan eltűnik valahol a messzeségben, akár egy kis bolygó, amely a gravitáció kegyetlen játéka hatására elvált a saját napjától, és most egyre távolodik, örökre elmegy, ki tudja, hová, és senki sincs már, aki melegítené vagy megégetné. Patetikus ez, na és? Ez az én történetem, amely önéletrajzi, és nagy helyet kap benne a patetika. Ilyennek tűnt tehát az életem, mint az a távozó kis bolygó, melyet már csak néha, tiszta éjszakákon, homályosan láthatok az égen. Szomorúan csillan egyet fönt, ha hunyorogva nézem. De alighogy pislantok, eltűnik. És itt hagy engem lent, hogy rettegek, hová lett, mi történt vele, talán már visszafordíthatatlanul berepült valamelyik fekete lyuk csapdájába, vagy valamelyik másik kozmosz táplálékává vált, vagy elolvadt egy másik nap tüzétől? Nem könnyű, amikor nem tudod, hová – de tőled végtelenül messzire – ment el, elszállt a saját életed. Abban az időben én még mindig próbáltam fiatalos látszatát kelteni a dolgoknak. Mindennel, ami szerintem a fiatalságot képviseli. Bár később kiderül majd, hogy a fiatalságról már rég nem tudtam semmit, és hogy annyi röhejes melléfogást követtem el, a fiatalságot utánozva, hogy a megaláztatástól csak az a pusztá tény mentett meg, hogy az igazán fiatal emberek körülöttem annyira kedvesek voltak, hogy nem nevettek azon, milyen rosszul utánoztam azt a beazonosíthatatlan állapotot, amit a *fiatal-ság* halálos nevével illetnek. Ezekről a próbálkozásokról nem fogok mesélni önöknek, semmi szükség arra, hogy tudjanak ezekről, és én sem tudhatom, mekkora önökben a jóindulat. Elég, ha azt mondom, hogy majdnem mindent tévesen csináltam. Néha, tudatában annak, hogy most téves dolgot csinálok, valami örült vágytól vezérelve, hogy ép ésszel ellenkezzem, máskor viszont azzal a meggyőződéssel, hogy

a lehető legjobb az, amit teszek, és hogy egy még mindig fiatal és csinos nő is ugyanezt tenné.

De nem. Persze, hogy nem. Mindezek a próbálkozások hiábavaló kapálózások voltak. Jusson csak eszükbe az a sok klisé a kapálózásról. Mi jut először az eszükbe? A hal, amely elkeseredetten ficáncol a csónak alján, természetesen, míg önök azon tépelődnek, vajon fáj-e neki az ínye, amiből az előbb figyelmesen kivették a horgot. Ez az a kép, még ha sztereotip is. Az én horgászom még annyira sem volt kegyelmes, hogy gyöngéden vegye ki a horgot. Nem, ő valamiféle csak számára ismert ok miatt, benne hagyta a horgot az ínyben egy ideig, és ült a csónakjában, a kis padon, és nézett engem, ahogy fetrengek, némán tátogatom a számat és csapdosok a farkammal. Rémült halszemembe nem mert belenézni. Aztán, feltételezem, megsajnál, vagy nem volt ereje tovább nézni egy hal agóniáját, hát ideiglenesen visszadobott a vízbe, de a horogról nem vett le, hanem így húzott maga után és a csónakja után, hol gyorsítva, hol lassítva, hogy lássa, ott vagyok-e még. Természetesen ott voltam. Akkor is ott lettem volna, ha levesz a horogról. Mindketten tudtuk, hogy buta hal vagyok, amelynek nincs rendesen saját akarata sem, esetleg annyi, hogy a csónak nyomában ússzon. Önöknek azonban be kell vallanom: a seb az ínyemen rettenetesen fáj. Csak ennek az érzésnek köszönhetően tudtam, hogy még mindig élek, különben valószínűleg már azt gondoltam volna, hogy már régen meghaltam, és most csak lebegek a túlvilágon, a halmennysorság hullámain. Mert én egyáltalán nem kételkedem abban, hogy egy napon a mennyországba jutok, mindentől függetlenül. A pokol nem opció, semmiféleképpen. Ahogyan a bűnt mint fogalmat nem ismerem el, és ahogyan csak a tévedéseket ismerem el, a szándékosakat vagy a véletleneket, tudom, hogy minden tévedésemet szenvedélyből követtem el, azért, mert túltengett bennem az élet, túltengett bennem az éhség valami után, amit banálisan más lényekkel való egyesülésnek nevezhetnék. És mivel az egyetlen isten, akit elismerek, csak bennem és kizárólag csak bennem él, az én istenem nekem már előre megbocsátotta az összes tévedésemet, és azt mondta, ne aggódjak, mert biztosan a mennyországba fogok jutni. Ennyit erről. Tehát, az a fájós ínyű hal, az a hal, amely mint metafora, már lassan kezdi idegesíteni önöket, lebegve követte a csónakot, és akkor a horgász elhatározta, hogy ismét kihúz engem, hogy lássa, vajon mi fog történni. Nem a hallal, vele. Vajon megerősödött-e, képes-e már nézni a hal agóniáját? És csodák csodájára, most kicsit tovább volt rá

képes. Minden következő alkalomkor egyre tovább bírta. Megtetszett neki a játék. Nekem kevésbé, de neki, láthatóan, érdekes volt. Mert, nézzék, ő olyan ember, aki nem szokott a vadászathoz. Ahhoz szokott, hogy ő legyen a zsákmány. Ahhoz szokott, hogy ő legyen az a fájós ínyű hal. És egyszer csak, kész csoda, megjelent valaki, aki nálánál is sebezhetőbb. Létezik-e nagyobb igézet egy örök áldozat számára, minthogy végre saját áldozatára találjon?

Valamiképpen meg is tudom érteni. Mi, emberek, valamikor mindannyian közönséges vadászok voltunk, akiknek meg kellett ölniük más élőlényeket ahhoz, hogy életben maradjanak. És ha lehámozzuk magunkról a hazugság minden rétegét és az aggály összes fátylát, itt, a bőr szintjén, megjelenik a lényeg. Vadász vagy zsákmány. Megértem őt. Valószínűleg ugyanígy cselekedtem volna én is, ha ott, akkor, vadász lettem volna.

Mindegy is, erről többet nem beszélünk. Hemingway elmondott erről mindent, amit el lehet mondani. Én itt csak elrontani tudnék valamit, közel sem olyan okos és erős dolgokat fűzhetnék csak hozzá.

Nyár volt. Hosszú nap. A nap magasra hágott az égen. Végtelen délután. A zöld addig húzódott, ameddig a szemed ellát, onnan már az ég folytatódott. Olyan volt minden, hogy az ember könnyen elhihetette, egy ilyen nap örökké tart majd. Semmi sem moccan, két hangyán kívül, amelyek nesztelenül végezték munkájukat a kerti ösvény egyik oldaláról a másikra átkelve. Rajtam kívül ezt senki se vehette észre. Semmi sem hallatszott, sehol semmi sem csörrent, semmilyen gong nem kondult, senki sem lőtt ki ágyúgolyót, harangok sem zúgtak. Minden észrevétlenül történt, de visszavonhatatlanul. Eljött az öregség, akkor, abban a pillanatban. Leültem a kertemben az asztalhoz, egy ideig ott maradtam, és amikor végül felkeltem és bementem a házba, már egy másik személy voltam.

Mi történik az emberekkel, akik sehová sem tartoznak? Ezt nem tudhattam előre. Ez talán, gondoltam, az a pillanat, amikor végre elkezdenek önmaguké lenni. Aggasztott, vajon létezek-e majd egyáltalán. Léteztem, amíg álmodoztam. Egyszer csak abbahagytam az álmodozást. Most mi lesz velem?

Az első dolog, amit azon a nyáron tettem, hogy nem mentem többé dolgozni a munkahelyemre. Őrülden hangzik, de valójában kivitelezhető. Egyszerűen elhatározod és nem teszed többé. Nem veszed figyelembe a telefonhívásokat, nem nyitod ki a munkával kapcsolatos postádat, mindenkinek azt mondd, hogy ne számítsen rád, és ennyi.

Néhány hétig zavaros a helyzet, főleg a másoké, de a végén valahogy rendeződnek a dolgok. Nem vagy pótolhatatlan. Senki sem pótolhatatlan. Ez vigasztaló és lesújtó tény.

Aztán egy ideig áztatod magad, hogy nagyon egészséges életmódot fogsz folytatni, korán kelsz majd és hosszú reggeli sétákat teszel, olyan dolgokkal foglalkozol majd, amiket szeretsz. Akkor megpróbálsz összeírni a dolgokat, amiket szeretsz. És ülsz az üres papírlap fölött és rájössz, hogy nincs semmi, de éppen semmi, aminek szívesen szentelnéd a hátralevő életedet. És amikor még egy bizonyos idő elmúlik, végre megbékélsz az igazsággal: a nagy semmitet harcoltad ki. A jogodat, hogy otthagysz mindent, ami fontosnak tűnt, neked vagy nekik, ki tudná ezt már különválasztani.

És így, mivel többé már nem fogok az emberekkel egybeolvadni, mert az az ötlet elképzelhetetlenül nehéznek és kivitelezhetetlennek bizonyult, hát elhatároztam, hogy végül saját magammal fogok egybeolvadni. Ugyanúgy, mint ahogyan saját magával olvad egybe a kandúrom, végtelen hosszú órákat mély álomban töltve. Míg elnéztem, ahogyan egész nap alszik, néha úgy tűnt, szomorú és értelmetlen az élete. Most már mind kevésbé és mind ritkábban gondolok ilyet. Az élet, aminek értelme van, lassanként oximoronként tűnik fel számomra. A lényege az értelmetlenség, csak pillanat – délután, éjszaka, ájulás – kérdése, hogy mikor valljuk be ezt önmagunknak.

Mégis, létezik valami, ami mintha örökségként maradt volna ránk előző életünkből. Ez a fájdalom. Sohasem tudtam legyőzni. Sohasem tanultam meg, hogyan élvezzem az alkoholt, de ha megtanultam volna, ez kitűnő pillanat lett volna ahhoz, hogy szenvedélyes és odaadó iszákos váljak belőlem. Ám ebből sem lesz semmi. Az alkohol nálam csak egy kis hányingert és fejfájást okoz másnap, de semmit sem érzek abból a gyönyörű feledésből, semmit abból a varázslatos érzéstelenítésből, amiről mindenki annyit beszél. Az alkoholt tehát leírom, habár nagyon vonzó ötletnek tűnik.

No de a tabletták, azok már egészen mások. Olyan picik, látszólag ártalmatlanok, olyan törekenyek, amikor kettétörni vagy szétharapni próbálsz őket. Kisebb mennyiséggel kezded, majd lassan kísérletezésbe fogsz. Létezik akkora dózis, ami megöli azt a fájdalmat. És akkora dózis, ami megöli mindent. Létezik szép álmokat előidéző dózis, és olyan éjjeli dózis, amiről nem álmodsz semmit. Mindenre létezik dózis. Létezik, gondolom, haláldózis is, de arról még nem gondolkodom. Nem mondom, hogy nem fogok, de egyelőre hagyom,

hogy menjenek a dolgok így, ahogy vannak. Teljesen rendben van, hogy élünk, libegünk, majdhogynem lebegünk, itt, ezen a peremen, érzékelésmentesen. Amennyire régen tudatában voltam érzéseim jelenlétének, ugyanannyira, talán még erősebben vagyok tudatában most a hiányuknak. Álomban néha kinyújtom a kezem, hogy meggyőződjek erről, és öröm tölt el: mekkora tér, és mind az enyém! Néha egyik sziklacsúcsról a másikra ugrom, félelem nélkül. Mind ritkábban veszítem el a cipóm álomban, és ritkábban keresem a kijáratit a végtelen folyosókon. Mind ritkábban. Most általában lépkedek, vagy szabadon lebegek a semmi széles terein. Néha megtörténik, hogy betévedek egy vonatba, és meg sem tudom mondani, álomban történik-e ez vagy a valóságban. Mikor elindul a vonat, meglátok a peronon egy ismerős arcot. Egy pillanatra fölmerül bennem: vajon honnan ismerem azt az embert? Érzem az árnyékát, a gyomrom mélyébe fájdalom hasít, de a vonat elindul, az arc lassan elvész, végeláthatatlan mezők következnek megint, és minden eltűnik. Békesség van ismét. Amikor felébredek, egy ideig a mennyezetet nézem, majd felkelek, megetetem a macskát, leveszek egy könyvet a polcra, olvasok, ha valaki felhív telefonon, azt mondom neki, hogy beteg vagyok, és majd jelentkezem a következő héten. És így megy ez hetekig, mígnem ők egyszer csak abbahagyják a hívogatást, és ha abban a könyvben felfénylik egy szomorú mondat, ha megszólal egy riasztóberendezés, semmi baj, itt a következő tablettá, és a nap hátralevő része feloldódik benne.

Hát ennyi. Most már semmi mást nem mondhatnék önöknek, mint amit úgyis tudnak. Még talán egyvalamit, ami ugyan senki számára sem különösebben fontos, de az író bennem tudja, hogy ez jó lesz az önéletrajzi történet végére.

Valami halk, meghatározhatatlan éhség ébresztett reggel. Kinyitottam a hűtőszekrényt, hogy lássam, van-e benne valami. És nicsak, van. A bogár a tojástartóban állt. Egy azok közül a kicsik, hegyesek, gyorsak közül. Azt gondoltam, no, most elszökik. De akkor rájöttem, hogy szinte teljesen mozdulatlan. Megfagyott. Betévedt a hűtőszekrényembe, alábecsülve a csábító hideget. Könnyen megfogtam. Csak egy picit vonaglott, a végén.

A 33-as és a 34-es ülés

1.

A hangyaboly zümmög és vibrál. Idegesen remeg. A nap kitaratóan, kegyetlenül perzseli, a hőség kibírhatatlan. A hangyaboly úgy fest, mint bármelyik hangyaboly, azzal, hogy itt a hangyák emberek. És az emberek hangyák, persze.

A hangyabolyt Splitnek hívják, és ezt a tömör, lüktető szívet autóbusz-pályaudvarnak. A tömeg itt a legnagyobb, a résztvevők mozgása a legkiszámíthatatlanabb, és látszólag teljesen logikátlan. A feszültséget hallani, látni és szagolni lehet, itt a feszültség nem uralkodó érzés, hanem az egyetlen érzés; mintha a minden fekete lyukak legfeketébbike minden mást magába szippantott volna.

Amikor egy busz megérkezik, egy pillanatra e parázsló központ középpontjává válik: az emberek sürgölődni kezdenek körülötte, igyekeznek bejutni anélkül, hogy leellenőrizték volna, valóban ez-e az ő buszuk, mindenki kérdezni szeretne valamit a sofőrtől, ez a poggyászát, amaz csomagot küldene, az egyik nem tud horvátul, a másik nem tud angolul, az ott semmit sem tud, viszont szeret a tömegben ácsorogni. A gyerekek bögnek, a férfiak erőszakosak, a nők hisztériáznak. A nők erőszakosak, a férfiak hisztériáznak. A gyerekek bögnek. Mindenki gorombáskodik, mindenki izzad.

A legnehezebb azoknak, akik különben is nehezen bírják a tömeget. És a hőséget. Josip pont ilyen. Mindennél jobban értékeli a saját kényelmét és a tényt, hogy eljutottunk a civilizáció azon fejlettségi fokára, hogy az emberek csak kölcsönös megegyezéssel érinthetik meg egymást. Elméletileg. Nem szereti a tömeget, fenyegetve érzi magát, kerüli a koncerteket, amelyekre amúgy szívesen elmenne, de irtózik attól, hogy testének bizonyos részei találkozzanak mások tes-

tének bizonyos részeivel, irtózik attól, hogy mindezt lehetetlen elkerülni. Emellett klausztrófóbiás is. Csak egy kicsit, de mégis.

Abban a pillanatban, hogy megérkezik a busz, amely feltételezései szerint az övé, idegileg már teljesen kikészült. Millió kérdés, milliárd kétely. Mi van akkor, ha valaki elfoglalta a helyét, ha elveszíti a poggyászatát, mi van akkor, ha Zágrábig állnia kell, mi van akkor, ha egy kövér, izzadó, büdös fickó mellett kell ülnie, mi van akkor, ha rossz buszra száll, ha a járműnek nincs légkondíciója, ha még a pihenő előtt vécére kell mennie, mi van akkor, ha az utakon akkora a forgalom, hogy a busz késik, és ő megéhezik, mi van akkor, ha, mi van akkor, ha. Nem egyszerű túlelemezni a dolgokat, és közben szégyenlős, szerény introvertálnak lenni. Nem egyszerű, de valakinek ezt is meg kell tennie.

A busz megérkezik, és a következő két perc Josip számára olyan, mint egy verekedős jelenet valami nindzsa filmből. A táskáját szó szerint bedobja a csomagterbe, két mozdulattal utat tör magának, kikerül néhány bizonytalankodót, majd beugrik a mégiscsak légkondicionált járműbe, és gond nélkül megtalálja a helyét. Üres. Elégedten helyet foglal. A felsőbb cél elérése érdekében sikerült legyőznie visszahúzódó természetét, nemhiába készült negyvenöt percig erre a kétperces örült akcióra – pontosan ennyivel korábban ért ki a pályaudvarra – attól való félelmében, hogy elkésik.

A félelmek száma csökkent, de a legnagyobb továbbra is jelen van. Ki fog mellé ülni? Ahogy az emberek szállnak fel a buszra, úgy próbálja őket mentális erejével elhessegetni magától, illetve sokkal ritkábban: magához vonzani. Egy fekete ruhás öregasszony húsz kiló plusszal, mindkét kezében két-két tömött szatyorról, édes istenem, csak ő ne. Elmegy, továbbmegy. Köszönöm. Egy kopasz negyvenes, aki szabadidejét szemlátomást a konditeremben tölti, kérlek, kérlek, istenem, csak ő ne. Elmegy ő is. Egy anya az ikreivel, akik nagyjából hét-nyolc évesek, és veszélyesnek tűnnek, mindenre képesek. Az egyik biztosan mellé ül, és a másik? Ne, ne, rémálom, ne válj valóra, ne ma! Ők is elmennek.

Amikor egy-egy felszálló elhalad mellette, egy kissé megnyugszik, de a paranoiája nem hagy neki nyugtot, meg van győződve arról, hogy a következő lesz mindegyik közül a legrosszabb és legerősebb, és biztosan őmellé fog ülni. Az élet iróniájának nagy hatalma van, ebben mindenképp hisz, és mindenképp fél tőle. Maga sem tudja, hogyan képzelje őt el, de bárhogyan is képzelje, semmi jót

nem jelent. Talán egy ember, mamut meg orangután keveréke, amely kizárólag fokhagymával táplálkozik, beszélgetni akar, hangosan rágózik, bőfög és a sajátja mellett elfoglalja a mellette ülő ülésének felét. Miközben beszél, bökdösi a partnerét. Csak azt ne, csak azt ne.

Felszáll egy nő. Ránézésre nincs harminc, de közel jár hozzá. Rendesnek tűnik, egy parányit elveszetteknek, és valahogy furcsán értelmesnek. Sovány. Középhosszú barna haja van, arca szabályos, de egyáltalán nem feltűnő. Tulajdonképpen egy régebbi korból származó dámának tűnik. Úgy halad, úgy keresi, melyik ülésen látja meg a számot, ami megfelel annak, ami a jegyén áll. Az illata is kellemes lehet. Mindezek megállapítása Josip részéről öt másodpercet vett igénybe; ebben az öt másodpercben, minden újabb következtetéssel párhuzamosan egyre erősebben és őszintébben kéri a szenteket és az isteneket, hogy ez a nő üljön mellé. És a csoda valóra válik. A nő odajön, ránéz az ülésre, majd a jegyére, majd ismét az ülésre, majd elmosolyodik olyan kedvesen, ahogy idegenekre nem szokott, és azt mondja: „Bocsi, de azt hiszem, az ablak felőli ülés az enyém.” Boldogan összehúzza magát, hogy a nő le tudjon ülni.

Eltelik néhány ideges, forró perc. Kiabálás, morgolódás, zúgolódás. Már el kellett volna indulniuk, de még semmi, persze, hogy semmi. A busz elején az üléseken veszekszenek, az anya nyugtatni próbálja az ikreket, akik egy zacskó ropi fölött civakodnak, a sofőr nyakán izzadság folyik végig és lassan eláztatja az ingét, miközben a szűk fekete pólós óriásnak próbálja elmagyarázni, hogy egyszerűen nincs hely a csomagjának, hiszen túl nagy.

Josipot nem zavarja a késés, legalábbis nem annyira, amennyire egyébként zavarni szokta. A benne lévő control freak, aki hajlamos a paranoiára és enyhe obszesszív-kompulzív zavarral küzd, meglehetősen elégedetlen, azt szeretné, hogy mielőbb elinduljanak, hogy a menetrendtől való eltérés minél kisebb legyen, de Josip nem hallja, hosszú idő óta először ez a hang elcsendesült. Szeme sarkából igyekszik alaposabban megsejlelni a nőt, aki mellé ült, de nem sikerül neki. Nem akar rámenősnek tenni, de egy buszban nehéz úgy megnézni a melletted lévő, hogy ne lennél rámenős. Hacsak nem rendelkezel különleges szociális képességekkel, amelyek elrejtik a tekinteted, leplezik a furcsaságát, beillesztik egy szélesebb kommunikációs rendszerbe. Josip nem rendelkezik különleges szociális képességekkel.

2.

A kerekek megmozdulnak, a hatalmas gépezet elindul, végre, ezt is megértük. Tovább növelik a tömeget a túlzásúfolt spliti utcákban, a jármű lassan halad, nagyon lassan, ő is egy azon százak, ezrek közül, akik el szeretnének valahova jutni, most, éppen most. A busz nehézkesen mozog, túl nagy ezekhez az utcákhoz, mégis úgy tűnik, mozgásában ott bujkál némi elegancia. A sofőr ügyesen bánik a járművel, és hála a légkondinak, már az inge sem nedves.

Josip meglehetősen esetlennék érzi magát, miközben úgy tesz, mintha az ablakon nézne ki, valójában azonban utastársát figyeli. Igyekszik megfigyelni, igyekszik megvizsgálni őt.

A vágy, hogy ne legyen rámenős, túl erős, így hát nem lát annyit, amennyit szeretne, de amit lát, az is elég ahhoz, hogy leszögezze: a) hatalmas szerencséje volt, hogy a nő jegye éppen a mellette lévő ülésre szól, és hogy senki sem foglalta el a helyét, b) a nő tetszik neki, c) a nő nagyon tetszik neki. Amint ezt így megfogalmazta magában, lelkiismeret-furdalása támad, hisz ott, a hideg Zágrábban, ami pillanatnyilag a forró Zágráb, egy nő vár rá, akit szeret, és akivel őt óra múlva találkozik.

Öt óra!

Ettől kicsit felocsúdik, és rájön, hogy nincs vesztegetni való ideje. Fogalma sincs arról, hogy mit kellene ez idő alatt tennie, de azt tudja, ha valamit tenni akar, azt most kell megtennie. Most rögtön! Próbál választ találni a kérdésre, hogy miért ilyen feszült, majd azt a magyarázatot találja a legészszerűbbnek, hogy mindez azért van, mert felismerte a nő energiáit, amelyek kompatibilisek az övéivel. Nem szimplán egy csinos lányról van szó, hanem egy olyanról, akivel nagy dolgokat tudnának véghezvinni, érzi ezt, sőt, biztos benne. Josip különben utálja az energia szót.

Nagy levegőt vesz, ahogy azt ilyen helyzetekben szokta, igyekszik összeszedni minden lazaságát és közvetlenségét, majd így szól: „Még egy kicsi és Zágráb, igaz?”

Oscar-díjas mondat! Kreatív, eredeti, szellemes, lenyűgöző; minden egy helyen. Mindez hat szóba sűrítve, hat szóba, amelyek úgy vannak elrendezve, ahogyan ezeket még soha senki nem mondta ki. Bravó!

„Hát igen. Ez a nyár is véget ért”, válaszol a nő, hangjában búskomorság és optimizmus elegyével, ami teljesen újszerű volt Josip számára.

„Egész évben az elmaradhatatlan tengerparti kirándulást várom, talán ez az egyetlen, aminek igazán örülök, aztán meg olyan gyorsan elmúlik. A visszatérés napja pedig mindig az év legrosszabb napja” – ez már jobb. Némi szerencsével, a beszélgetés folytatódik.

„Azért van az egésznek pozitív oldala is. Találkozol azokkal, akiket jó ideje nem láttál. Beszélgetsz a barátaiddal, akik elmesélik az élményeiket. Amúgy meg Zágráb ősszel szép.”

„Igaz, Zágráb esőben nagyon szép. De őszig még van egy kis idő. A nyárutót törvényileg be kellene tiltani Zágrábban. Ez az év legutálatosabb időszaka. Parlagfű, forróság...”

„Allergiás vagy?”, szól közbe gyengéden.

„Igen, amióta az eszemet tudom.”

„En is!”, vágja rá a nő bájosan, szinte felsikolt.

Ez a reakció mintha ledöntötte volna a köztük húzódó falat. Legalábbis egy részét. Egy pillanat elég volt ahhoz, hogy ne csak véletlenül egymás mellé sodródott utastársak legyenek, hanem többek annál, nem partnerek vagy bajtársak, de legalábbis két olyan személy, aki együtt utazik, egy páros, amelynek ülése kezd elválni a busz többi részétől, és sajátos kis enklávévá alakul. Ezt mindketten érezték.

3.

A nő: Valerija, 32 éves. Művészettörténész. Folyóiratok alkalmi megbízatásaiból él. Folyóiratok alkalmi megbízatásaiból igyekszik túlélni. Csak a legszükségesebbekre költ, így ruhát leggyakrabban az interneten vagy second hand üzletekben vásárol. Szükségből, nem a stílus miatt. Megtanulta úgy átszabni az anyja régi ruháit, hogy azok első ránézésre ne tűnjenek több évtizedes daraboknak. Gorannal él, akivel tizennyolc éves kora óta van együtt. Mást soha még csak meg sem csókol, és az utóbbi időben gyakran eltöpreng rajta, hogy ez tényleg olyan pozitív dolog-e, mint ahogy azt eddig hitte. Azt tervezték, hogy jövő tavasszal házasodnak össze, addig spórolnak. A helyzetüket könnyíti, hogy abban a lakásban élhetnek, amit Goran a nagymama után örökölt, így nem kell lakbért fizetniük. Ennek ellenére, olykor a rezsire valót is alig kaparják össze.

Valerija kedveli a könyveket, a madarakat, Egon Schielét, a bort, az antihisztaminokat, a parkokat, a hideg vizet, Ian McEwant és Elfriede Jelineket, a jegyzetömböket, a ceruzaszoknyát, a mennydörgés nélküli esőt és a gyomorkeserűt. Utál idegenekkel beszélgetni.

A férfi: Josip, 37 éves. Építészmérnök. Egy kis építőipari cégben dolgozik, amelynek korrekt megbízatásai vannak. Az utóbbi öt évben leginkább medencés villákat tervez Horvátország-szerte. Barátnőjével, Teával él, akivel már régóta ismerik egymást, de csak két éve vannak együtt. Kapcsolatuk spontán kezdődött, mindketten körülbelül egy időben veszítették el korábbi partnerüket, és egyszerre lobbantak lángra egymás iránt. Szeretik egymást, de kapcsolatukat nem szeretnék törvényesíteni. Nem hisznek a házasság intézményében, meghaladottnak tartják, sőt, cinikus pillanataikban veszélyesnek. Különösen azóta, amióta különböző hagyományörző szervezetek rácuppannak a témára. Nem csalják egymást, úgy döntöttek, életük hátralévő részét együtt töltik, a közeljövőben gyereket is szeretnének – a férfi számára ez az ötlet vonzóbb, mint a nőnek.

Josip szereti a sört, a sakkot, a zenét, a cigarettát, az antihisztaminokat, a napfényes napokat, a The Clasht és a Ramonest, a kocsmákat, az asztaliteniszt és a cseresznyét. Utál idegenekkel beszélgetni.

4.

A busz megáll a janjcei pihenőhelyen. Az autópálya kiépítése előtt a jó öreg Macolánál álltak meg a buszok, ma már minden szállító-cég másik benzinkúttal, pihenőhellyel, étteremmel kötött szerződést vagy egyezett meg szóban.

Valerija és Josip együtt szállnak ki a buszból, a férfi lép ki először, és kezét nyújtja a nőnek, aki cseppet sem szorul rá, mégis elfogadja a férfi segítségét.

A nő elmegy a végére, a férfi pedig cigarettára gyújt, legalább ketőt el szeretne szívni a húszperces szünet alatt.

Valerija visszajön, és megkérdezi, hogy nincs-e valamire szüksége a boltból, mire ő azt válaszolja, hogy nincs, elég vize van még, és a magával hozott szendvicshez sem nyúlt még hozzá. Most kapcsol, hogy amíg a nővel beszélgetett, egyáltalán nem gondolt sem az éhségre, sem a szomjúságra.

„Kicsit sajnálom, hogy a buszok már nem a Macolánál állnak meg. Szerettem azt a kitömött rókát és a beltérben a kártyázó kis erdei állatokat. Arról a jelenetről mindig a Smashing Pumpkins Mellon Collie and the Infinite Sadness című albuma jut eszembe. Ismered a Smashing Pumpkinst?”, kérdezi Josip, mire a nő elneveti magát. Egész arcával nevet, és közben egy hangot sem hallat, csupán alig hallhatóan cincog.

„Mi olyan vicces?” kérdezi, kissé zavarban.

„Az imént azt a szintagmát használtad, kis erdei állatok?”

„Igen. Mi van vele?”

„Semmi. Jól hangzik, tetszik. Azt hiszem, szeretem a kis erdei állatokat.”

„Nekem meg az tetszik, hogy a szintagma szót használtad. Ritkán hallom.”

„Hát ugyan, kikkel barátkozol te?”

„Építészekkel, dizájnerekkel, hajléktalanokkal. Nem hülyék vagy műveletlenek, egyszerűen ez nem az ő nyelvük. De nem válaszoltál a kérdéseimre. Ismered a Smashing Pumpkinst?”

„Ismerem, persze. Egy időben mindannyian azt hallgattuk.”

„És téged az a jelenet ott, a Macolánál, nem emlékeztetett a Mellon Collie borítójára?”

„Igazság szerint nem tudom, hogy néz ki a borítója. Nem vagyok egy nagy rajongó, az egyik haverom készített egy válogatáskazettát a legjobb számaikból, azt hallgattam.”

„Megéri végighallgatni az albumjaikat. Az első ötöt kötelezően, a későbbiek inkább már csak kísérletek és tévedések. Jut eszembe, ismered az Állapot, amelyben vagyok című könyvet?”

„Nem, nem ismerem az Állapot, amelyben vagyok című könyvet – válaszolja nevetve Valerija. – Miért, ismernem kellene?”

„Gyerekkoromban mélyen vallásos voltam, rendszeresen jártam gyónni. A papnak, akihez jártam, pizok jó memóriája volt, össze gyűjtötte a bűneimet, és azok alapján írta meg ezt a könyvet...”

„Ugye most csak viccelsz?”

„Egyáltalán nem. Halálkomolyan.”

„Milyen kamaszkorod volt neked, hogy egy egész könyvre való bűnt össze tudtál gyónni?”

„Kölcsönözd ki és megtudod.”

„Ez hányadik cigid? Ennyire függő vagy?”, kérdezi Valerija. Jö-sipnak meg sem fordult a fejében, hogy a nő azért próbál témát váltani, mert kellemetlen neki a zenéről és a férfi zűrös fiatalságáról beszélgetni. Inkább úgy tűnt neki, hogy a nőt tényleg zavarja, hogy ő dohányzik, hogy tényleg aggódik az egészsége miatt. Mindez Teára emlékeztette.

„Egyszerűen csak szeretek cigizni”, válaszolja szárazon, hisz semmi kedve nem volt mesélni a dohány iránti vonzódásáról, de ekkor egy furcsa érzés tudatosult benne. Valerija mellett egy csapásra ön-

maga lett, nem színészkedett, nem játszotta meg magát. Ez volt ő. Tapasztalatai szerint ahhoz, hogy valakivel ilyen lazán tudjon társalogni, hosszú hónapokra van szüksége.

„Tudtad, hogy Mark Twain egyszer azt mondta, hogy a cigaretta egy olyan bot, amelynek az egyik végén parázs van, a másikon pedig egy bolond?”

„Ezt nem Mark Twain mondta. Ő azt mondta, hogy a dohányzásról pofonegyszerű leszokni, hisz már ő is legalább százszor megtette.”

„Rendben, de nem ez a lényeg. Lehet, hogy mindkettőt ő mondta. Egy vicces figura volt, és nemritkán ellentmondásos. De tudom, hogy tudod, a dohányzás káros. Csak azt nem értem, hogy akkor miért szívod.”

„Figyeled? Ez az első veszekedésünk”, állapítja meg Josip, mire a nő elneveti magát, majd szinte ugyanabban a pillanatban elpirul, ugyanakkor az ő arca is elvörösödik, annak ellenére, hogy teljesen lazának érezte magát, és saját magát is meglepte ezzel a megállapítással, amellyel úgymond megpecsételte a történetet. Tehettek volna úgy is, mintha mindez meg sem történt volna, lehettek volna elnézőbbek egymással, védekezhetek volna azzal, hogy alig ismerik egymást, és a pusztán véletlen műve, hogy egymás mellé kerültek, de most, hogy az egész így szavakba öntötték, nem volt visszaút. Mindketten tudták, mi a helyzet.

5.

Zágráb, 40 kilométer. Ez állt az út melletti táblán, amire mindketten felfigyeltek. Josip elszomorodott. Teával megegyeztek abban, hogy mindent őszintén elmondanak egymásnak. Úgy gondolták, jobb így, mintha másvalakitől szereznének tudomást a partnerük esetleges félrelépéséről. Később ezt az elvet az élet minden területére kiszélesítették. Amikor Tea a barátnőivel elment valahova, és valami csávó megpróbált vele kikezdeni, a nő mindent elmesélt, mindent. Azt is elmondta, amikor részegen egy kínaival csókolózott a tengerparton. Ez mellbevágta, de a nő biztosította arról, hogy egy ártatlan részeg csókról volt szó. Amint összeért az ajkuk, egyből kijózanodott, eltolta magától a férfit, és tovább táncolt. Semmi nyelv, semmi szenvedély; egy csók, mintegy a pillanat műve. Tudta, hogy Valerijáról nem tud semmit mondani Teának. Mit is mondana? Egy csinos lány, akivel

egész úton beszélgettek, akivel jót nevetgéltek egymás poénjain, egy csinos lány, akinek szeretne volna, ha nincs fiúja, és akinek hatására azt kívánta, bárcsak neki se lenne barátnője? Egy csinos lány, aki őt is vonzónak tartotta? Nem, ilyen dolgokról nem beszélünk. Az őszinteség ellenére. És különben is, nincs semmi mesélőnivalója. Nem is érintették meg egymást, az, hogy a kezét nyújtotta neki, amikor szálltak ki a buszból, nem számít, másnak is segített volna.

„Az azt jelenti, hogy körülbelül húsz perc múlva Zágrábban leszünk, igaz?” kérdezte Valerija.

„Nagyjából. Azt írta, negyven kilométer. Ha nyolcvannal megyünk, akkor fél óra, de azt hiszem, annál gyorsabban haladunk, szóval, igen.”

„A barátnőd kijön eléd a pályaudvarra?”

„Nem, otthon vár. Fogok egy taxit, és azzal megyek el hozzá. Vacsorával vár. És a te fiúd?”

„Igen, mindig az állomáson vár. Így volt akkor is, amikor járnunk kezdtünk, és azóta is tartjuk magunkat ehhez.”

„Szép.”

„Az.”

Elhallgattak. Josip érezte, hogy a szíve hevesebben ver, és mintha szédülne is. Szerette volna megcsókolni a nőt, de nem látta ennek semmi értelmét. És a körülmények sem voltak megfelelőek. Sem a busz, sem az út, sem az ő hosszú és stabil kapcsolataik és az sem, hogy emberként a monogámiára vagyunk felkészülve. Szinte sajnálta, hogy nem az ikres anya ült mellé, és hogy Valeriját nem csak a távoból szemléli, hisz akkor biztosan nem volna meggyőződve arról, hogy ideális párost alkotnának, ha a körülmények másképp alakulnak, ha odafönt másképp írják meg.

„Valerija”, kezdte, ez az első alkalom, hogy a nevéen szólítja, „nagyon tetszel nekem. Azt hiszem, csodálatos pár lennénk. Nem az a fajta férfi vagyok, aki könnyen kimondja ezeket a dolgokat, de úgy érzem, ha most ezt nem mondom el, egész életemben bánni fogom.”

„Te is tetszel nekem. Nagyon is.”

„És most mi lesz?”

„Mi lenne? Semmi. Te mérsz a barátnődhöz, én pedig a fiúhoz.”

„Találkozunk még valaha?”, amint kiejtette, tudta, hogy a kérdése hülyén hangzik.

„Minek? Mit csinálnánk? Meginnánk egy kávé? Vagy szeretők lennénk? Nem, én azt hiszem, nem lennék képes ilyesmire.”

„Fent vagy a Face-en, bejelölhetlek?”

„Nem, semmilyen közösségi oldalon nem vagyok fent.”

„És a telefonszámodat megkaphatom?”

„Megadhatom, de minek? Nem szeretnék üzenetezni veled, sem telefonálni, az csak nehezítené a helyzetet. Félek, hogy ezzel az utazással befejeződik a mi közös történetünk.”

„Baszki!”

„Megértelek, de legalább szép volt. A legszebb buszos utazás, amiben valaha is részem volt”, mondja a nő, és megfogja a kezét. Mélyen a szemébe néz, és a férfi érzi, hogy a szíve a torkában dobog, érzi, ahogy az adrenalin átjárja a testét, de összeszedi magát, az ablak felé fordul, elengedi a kezét, és eltörli a könnycseppet, ami a szeme sarkában jelent meg.

6.

A Rotort elhagyva a munkálatok miatt nem a Dubrovnik sugárútra fordult a busz, hanem fel a hídra, át a Száván. Jobbról, tisztán kivehetően sajtóságos türkiz színben csillogott a híd, amelyen ott díszelgett minden idők legjobb gitárosának a neve.

„Akkor, ennyi volt?”, próbálkozott még egyszer.

„Igen, sajnos.”

„És ha szakítanék a barátnőmmel, te pedig a pároddal, és elszökénék valahova?”

„Ne hülyéskedj!”

„Vagy ne szökjünk el, maradjunk Zágrábban.”

„Édes vagy, de tudod, hogy ez nem fog megtörténni.”

Mosolyt erőltetett magára, és ez a mosoly mintha odafagyott volna az arcára, az elkövetkező hét percben is ott volt, ennyi idő kellett, hogy a busz beérjen az autóbusz-pályaudvarra.

Az utasok kiszálltak, és a csomagtér körül toporzékoltak. Josip igyekezett nem nézni, ahogy Valeriját egy magas, vékony, kerek szemüveges férfi megöleli. Utálta.

Fogta a táskáját, és igyekezett elkerülni őket, ám ez a hatalmas tömegben lehetetlennek tűnt. Nem akart hallgatózni, nem akarta hallani, miről beszélnek, és főleg nem akart fültanúja lenni valami romantikus ömlengésnek, de a fülét megütötte egy mondat: „Val, valamit be kell vallanom.”

Továbbment a taximegállóba. Nem nézett vissza.

Fordítói jegyzet Andrija Škare prózájához

Eventualizmus – a horvát irodalomban a kétezres évek elején felbukkant egy nyolcfős, 18 és 26 év közötti fiatalokból álló csoport, amely szándéka szerint alapjaiban változtatta volna meg a horvát irodalmat. Elképzeléseiket az *Eventualista kiáltvány*ban fogalmazták meg, amelynek egyik pontja így hangzik: „Alapelvünk a szabad irodalmi kifejezés. Nem foglalkozunk a formával, hiszünk a tartalomban.” A csoport tagjai körében a kispróza vált a legnépszerűbb kifejezési formává, és alkotásaikban a humornak is nagy teret adtak.

Ezen csoportosulás egyik tagja volt az 1981-ben született Andrija Škare, akit a horvát televízió nézői a *Briljanteen* című műsorból ismerhetnek. A 2006-ban megjelent *Nagni se kroz pozor* című eventualista antológiában a következő életrajzot találjuk róla: „1981 júliusában született Zágrábban. Írásból él. És abból, hogy mozgóképeket kapcsol a szavakhoz. Prózait minden olyan helyen megjelentette, ahol lehetett, olyan helyeken is, ahol nem kellett volna. Még egyetemet is végzett. Csavarog és csavargásairól be is számol. Nem túlságosan büszke arra a tényre, hogy jó viszonyban van a szomszéd lánnyal, aki arról ismert, hogy mutogatja a mellét.”

Mindezekhez csak annyit teszünk hozzá, hogy mára több, rövidprózákat tartalmazó kötete megjelent. Főállású szerkesztő és számos irodalmi rendezvény résztvevője, szervezője. Zenei témákkal foglalkozó kötete *Slušaj me* címmel látott napvilágot. Ugyanígy hívják rendszeresen megrendezésre kerülő műsorát, amelynek keretein belül kéthavonta írók, költők mutatják be néhány kedvenc zeneszámukat a zágrábi KSET klubban. Személyes közlése szerint jelenleg egy másfél évtizede elkezdett regényén dolgozik. Újra.

Jelen elbeszélése az *Artikulačije* című folyóiratban látott napvilágot, az idei Alpe Adria Fiatal Írók Fesztiválja résztvevőit bemutató blokkban.

Andrija Škare hosszabb-rövidebb prózai alkotásainak helyszíne általában jól felismerhető olvasóközönsége számára. Történetei Zágráb és Dalmácia ismert helyszínein játszódnak, a kávézókat, utcákat, földrajzi objektumokat minden esetben megnevezi. Erről a szerző egy interjúban így nyilatkozik: „Számomra ez teljesen logikusnak tűnik. Semmi bajom sincs a kitalált világokkal, sőt, viszont a mi valódi világunk is van annyira meglepetésekkel teli, csodálatos, egyszerre lenyűgöző és szörnyű, hogy számtalan motívumot, illetve írásra ösztönző témát szolgáltatson. Más kérdés, hogy ezt az ember nagyon sokszor figyelmen kívül hagyja, hisz a mindennapi rutin által körülhatárolt világában nemritkán úgy tűnik neki, hogy a saját élete is korlátozott és zárt, így a hely költészete kisiklik a keze közül. Másrészt, mindig úgy gondoltam, hogy az egyetlen járható út, hogy ha csak olyan dolgokról írsz, amiket ismersz, és ezeket a mikro- és makrolokációkat, helyneveket, nagyon is ismerem, némelyiket túlságosan is.”

Andrija Škare a *Híd*-ban olvasható elbeszélésében sem hazudtolja meg önmagát, és a fordítás legnagyobb nehézségét a helyszínek beazonosítása, illetve leírása jelentette, hisz a fordító nem engedheti meg magának, hogy a művet és a műben szereplő motívumokat ne ismerje majdnem olyan jól, mint annak szerzője. A munkát ma már természetesen megkönnyíti az internet, ahol utána lehet nézni annak, hogy mi is az a Macola, és hol helyezkedik el a térképen, és mit jelent az, hogy „Obožavao sam onu lisicu i druge sitne šumske životinje koje kartaju”, vagyis „Szerettem azt a kitömött rókát és a beltérben a kártyázó kis erdei állatokat.” Az internetes kereső számos találatot dob ki, ha képeket keresünk a Macoláról, erről az út menti pihenőhelyről, amelyet sok-sok kitömött állattal tettek különleges hangulatúvá. Másrészt Zágráb egyik emblematikus helyszíne, a Hendrix híd is megjelenik a műben, amelyre a szerző ezúttal csak úgy utal, hogy „a híd, amelyen ott díszelgett minden idők legjobb gitárosának a neve”. Talán a horvát fővárost kevésbé ismerő olvasónak is jogában áll tudnia, hogy Andrija Škare szerint ki is a világ legjobb gitárosa. És talán már csak ezért is érdemes volt elolvasni eme rövid fordítói jegyzetet.

Lakhatatlan bolygók keringése

Izsó Zita: *Éjszakai földet érés*. Scolar Kiadó, Budapest, 2018

Izsó Zita harmadik verseskötete egy véget nem érő zuhanásba rántja bele az olvasót. Az *Éjszakai földet érés* olyan témákat feszeget, amelyekre alaposan rátelepszik a jelen nyomasztó valósága. Aki ismeri Izsó költészetét, annak nem újdonság, hogy a szövegekben ezúttal is hangsúlyosan felbukkan a szerző szociális érzékenysége, és ez leginkább a menekülttémában csúcsosodik ki. A négy egységre tagolt kötet első ciklusában olyan költemények olvashatók, amelyek alakjaiban a háború traumái és a kilátástalanság munkál. Az első vers Aleppóba viszi az olvasót, ahol valakinek az utolsó emlékei játszódnak le. A háború egy olyan árnyékvilággá alakította a várost, ahol a hosszan tartó sötétség, a pusztítás és a robbantgatások miatt néma lesz az ember. A menekültek élete egy végtelen út- és otthonkeresés, hiszen mindenhol gyanús alakoknak tűnnek, akik minden biztonnyal lopni és ölni akarnak. A versekben megszólal az a bizonyos másik oldal, amelyet a legkönnyebb kikerülni vagy elítélni. A másik oldal, amelynek talán eszébe sem jut, hogy egy kővel zúzni és törni is lehet, hiszen az erőszak eszközeként is szolgálhat. Elfáradt és lerongyolódott életek állnak a határon hosszú sorokban. A versekből szinte sugárzik a félelem, az éhség és a szégyenérzet, aminek nincs valódi oka, valamint a versek létezőit sújtó megvető pillantások. Hogy milyen egy menekült arca, azt gyönyörűen fogalmazza meg a költő a *Határátkelés* című versben: „Nyomot hagyott rajtuk a hosszú út, / egy kisgyerek szerint olyan az arcuk, / mint egy vajas felével a földre esett kenyér, / amibe beleragadt a sok piszok.” A porig zúzott városok, otthonok maguk alá temetik a halottakat, és a versekben felvonultatott képek befogadása után felmerül az olvasóban a kérdés, hogy vajon annak könnyebb, aki túlélte a háborút, vagy annak, aki meghalt.

A túlélőben ott lüktet az elveszített családtag hiánya, és ez súlyos teher lehet a haladásban. Antidepresszánsokkal, segélycsomagokkal, néhány napra szóló menedékekkel pótolni lehet-e az egykori életet? Még ha a szabad ég alatt is, de talán az alvás a legideálisabb állapot, mert nem érezni sem az éhséget, sem a másik hiányát. Idegenekből sorstársak lesznek, és csoportokba verődve keresik az új hazát. A veszteség, a félelem és a hajléktalanság köti őket össze: „Vagy az a gyerek, akit nemrég hoztak be, / azt mondták, a testvéred, / és ugyan nem hasonlítottatok, / a csikknyomok a testeteken / összekötöttek titeket, mint / másokat az anyajegyek.” Izsó nem ítélkezik, hanem finoman a sorok mögé rejti a társadalom bizalmatlanságát és gyanakvását a menekültekkel szemben.

A kötetben egy rendkívül vékony határ húzódik a hit és hitelenség között. Néhány vers Istenhez szól, és arra kéri őt a nép, hogy ne hagyja, hogy kialakuljon bennük az a gondolat, hogy Isten nem létezik, mintha ő lenne az utolsó reménysugár, amibe kapaszkodhatnának. Az imádkozás megnyugvást ad a szenvedőknek, olyankor tudnak mélyen magukba szállni és valamiféle békére lelni. A legerősebb békétlenség a nőben zajlik, akit hol a terméketlenségéből, hol pedig a termékenységből kifolyólag ér trauma. A lövöldözések és a rémálmok sűrűjében komoly feladat épségben megőrizni a nőiséget és a nemzőképeséget. A *Belső naprendszer* című versben a költő egy bolygóval azonosítja a nőt, amely minden szörnyűség és megpróbáltatás ellenére fellelhetőek az élet jelei: „és akkor végre elhiszed, / hogy te is egy olyan bolygó vagy, amin megvannak az élet feltételei, / és az orvosok majd egyszer lakhatóvá tesznek téged is”. A mindennapos küzdelmek nem maradnak következmények nélkül, ugyanis sok esetben élő, ám életképtelen gyerek jön a világra. Izsó megrázó verseiben ott dübörög a kérdés, hogy vajon életnek lehet-e tekinteni a vegetálást. A gyereket egy koporsó nagyságú ágyba fektetik, berendezkednek a halálára. A *Szakítószilárdság* című vers nyomasztó hangulata még sokáig visszhangzik az olvasóban, és ugyanez játszódik le benne a *Minden házból elviszik a lányokat* című költemény olvasásakor, amely a kötet másik traumatikus jelenségét, a nemi erőszakot helyezi a középpontba. Az átláthatatlan mélységben is utat tör magának a költő egyedi hangja, a versek végén megjelenő hasonlatok pedig kiforrott művészi érzékről tanúskodnak.

A költő eddigi versesköteteiben fontos szerepe volt a tengernek, és az *Éjszakai földet érésben* sem kell nélkülöznünk a kékséget. A víz

összetett szimbólum, hiszen a tengeri út esetében a hányattatások és a vízbe fulladások emlékét idézi, míg a víz hiánya a mocsok és a betegségek elhatalmasodásához vezet. Ennek következtében a tenger, a folyó és az eső a vágyalom megtestesítői, amik szabadságot és megtisztulást hoznak a háború és az út porát magukon hordozó testeknek és lelkeknek.

Izsó Zita harmadik verseskötete feszes szerkezetű, jól felépített, és olyan kimagasló verseket tartalmaz, amelyek elolvasása után átértékelődnek az emberben a mindennapi problémák. *Az Éjszakai földet érés* közelebb visz minket egy olyan világhoz, amelyet eddig nehezen értettünk meg, ám mégis elítéltünk.

A forradalmi politika esélyei a globális kapitalizmus korában

Kiss Viktor: *Ideológia, kritika, posztmarxizmus. A baloldal új korszaka felé.*
Napvilág Kiadó, Budapest, 2018

Kiss Viktor legújabb könyvében – amely a Politikatörténeti Intézet Társadalomelméleti Műhelyében végzett kutatásokon alapul – jelentős posztmarxista gondolkodók ideológiakritikai elméleteit tekinti át, illetve feltárja, hogy e szerzők miként vélekednek egy új baloldali forradalmi politika kibontakoztatásának lehetőségeiről. Kiss meggyőzően érvel amellett, hogy a posztmarxisták ugyan megpróbálják meghaladni a marxizmus elméleti alapvetéseit, de eközben mégis sok vonatkozásban kötődnek a marxizmushoz: „A posztmarxizmus a marxizmus düledező erődjét kezdte el visszabontani, és abban reménykedett, hogy ennek során a visszamaradt anyagok sokaságát használhatja majd fel az új épülethez” (34). Az első, illetve az utolsó fejezetben (31–60, 289–315) a posztmarxista ideológiakritika két alapvető jellemzőjét teszi nyilvánvalóvá Kiss. A posztmarxisták egyrészt *bírálják és elvetik a marxizmust mint ideológiát*. A „hamis tudat” koncepciója szerint a kapitalizmus ideológiájának (amelynek célja, hogy az alávetett társadalmi csoportok elfogadják az uralkodó osztály igazságait általános érvényű igazságokként) kiküszöbölése csak a marxizmus igazságainak, tehát a történelmi és társadalmi folyamatokról szóló „objektív” és „univerzális” tudásnak a terjesztésével lehetséges, ez vezethet el ahhoz, hogy a proletariátus tagjai tisztán lássanak. Az igazság látszatát a valódi igazságra kell tehát cserélni, azonban így a fennálló ideológia helyett kapunk egy másikat, és a történelmi tapasztalatok azt mutatják, hogy ez az ideológia (is) meglehetősen problémás, terrorhoz, totális rendszerekhez, elnyomó politikához vezetett. Laclau (más posztmarxisták mellett) elutasítja a hamis tudatként felfogott ideo-

lógian alapuló gyakorlatot, az „igazság politikáját”, de az ideológia „infrastrukturális” megközelítéséből adódó „öntudat politikáját” (az egyéni tudatoknak a proletariátus tudatává, osztálytudattá konstruálásának politikáját) is. A posztmarxista gondolkodók másfelől rámutatnak arra, hogy *a késő vagy posztmodern kapitalizmus* – a benne élők nagy része számára korántsem magától értetődő – *ideologikuságának feltárása jelentheti egy új baloldali politikai praxis megalapozását*, ennyiben tehát a marxista hagyományhoz kapcsolódnak, de az alapvető marxista fogalmakat átértelmezve (illetve Marx korai írásaihoz visszatérve) próbálják megvilágítani a fennálló működőmódját, és elkerülni a marxista ideológiaelméletre épülő baloldali politika előbb említett negatív vonatkozásait.

A tárgyalt kötet „kötelező olvasmány” mindazoknak, akik a posztmarxizmusról általános áttekintést szeretnének kapni, remélhetőleg a művet oktatási célokból is használják majd a témában meghirdetett, vagy azt valamiképpen érintő politológiai, szociológiai és filozófiai szemináriumokon. A könyvben részletes ismertetéseket és elemzéseket találhatunk az artikulációról mint a társadalmi identitások létrehozásának folyamatáról, az antidemokratikus offenzíva jellemzőiről, a baloldali populizmus és a radikális demokrácia lehetőségéről (Laclau); az elviselhetetlen elviselését lehetővé tévő „apró” fétisekről, a cinikus észről, a poszttraumatikus szubjektumról és a korábban nem létezőt létrehozó cselekvésről (Žižek); a késő kapitalizmusról mint a spektákulum, a hiperreális és a megaspektákulum világáról (Debord, Baudrillard, Kellner); a diszkurzív hatalomról (Foucault); a kapitalizmusra, mint a totális dekódolás és deterritorializáció korszakára jellemző vágytermelési módról, illetve a paranoid, a reakciós és a mikrofasiszta vágytermelési politikáról és ezek alternatíváiról (Deleuze és Guattari); a társadalmi képzelettel – amely nem ideológiaként, hanem szimbolizációként működik – kapcsolatos koncepciókról (Castoriadis, Lefort, Steger), továbbá a posztmodern kapitalizmust mint az első globális hegemon kultúrát értelmező és az antihegemonikus törekvéseket feltérképező gondolkodók nézeteiről (Jameson, Negri, Holloway). A könyv szerzőjének minden bizonnyal célja volt, hogy írását az igényes érdeklődő laikusok is megértsék, mert bár a bemutatott elméletek közül némelyiknek az értelmezése olykor még egy tudósnak is kihívást jelent, Kiss Viktor amennyire csak lehet, a koncepciók – álláspontja szerinti – lényegét próbálja megragadni, úgy, hogy a könyv a tudományos művektől elvárható

színvonalnak is messzemenően megfelel. Stilisztikai szempontból sem lehet kifogásolni Kiss munkáját, csak néhány elütést, elírást találhatunk a szövegben, de ezek sem zavaróak, talán egy kivétel akad: Franz Kafka neve kétszer is hibásan szerepel az 5. fejezetben (221, 222).

Az olvasó mindegyik bemutatott szerző esetében megtudja, hogy elméletük miként kapcsolódik a marxista hagyományhoz, melyik marxista fogalomnak adnak új értelmezést, és milyen marxista nézeteiket utasítanak el teljesen. A „*hamis tudat*” eredeti marxi koncepcióját a posztmodern gondolkodók ugyan elvetik (lásd például Laclau már említett álláspontját a hamis tudattal szembeállított univerzális marxista igazságokról), de többen kiindulópontként használják annak valamelyik értelmezését, hogy saját ideológiafelfogásukat nyilvánvalóvá tegyék. Žižek (lásd erről a kötetben: 101–137) például *nem fogadja el, hogy az ideológiát olyan maszknak kell tekintenünk* (Engels nézeteinek megfelelően), amely eltakarja az emberek szeme elől a tényleges valóságot, ezért egyéni céljaikkal, cselekedeteikkel akaratlanul is a kapitalizmus fenntartásához járulnak hozzá, így megvalósul az „ész csele”. Žižek szerint a posztmodern kapitalizmusban tarthatatlanná vált a „nem tudják, hogy mit cselekszenek, de teszik” ideológiakritikai pozíciója, mivel az emberek számos olyan ténnyel szembesülnek, amelyek nyilvánvalóvá teszik előttük, milyen világban is élnek. Ma tudjuk, hogy a világ elviselhetetlen, de mégis megpróbáljuk magunkkal elhitetni, hogy élhető: így az ideológia nem a valóság elfedését jelenti, hanem egy olyan „*fantáziakonstrukció*”, amely éppen „társadalmi valóságunkat ajánlja”, azt szolgálja, hogy *a tudásunk ellenére elfogadhassuk a valóságot* (a mai emberekre tehát inkább az jellemző, hogy „tudják, de mégis teszik”). Ehhez kapcsolódóan alakítja át Žižek a marxi *árufetizizmus* elméletet, hiszen korszakunkban *a fétis fordított szimptomaként jelenik meg*: azt bizonyítja az egyén számára, hogy a világ mégiscsak elviselhető (tehát elősegíti, hogy higgyen abban, ami a tudásával ellentétes, ilyen „kis” fetizizmus lehet a nyugati buddhista szemlélet, amire Žižek sokszor utal, de más példákat is hozhatunk: ezt a szerepet töltheti be az ezoterika, a szabadidősport, az utazás stb.). Olvashatunk arról is, hogy *a hamis ideológia „látszat”-ként való értelmezése* miként alakul át Debord és Baudrillard gondolkodásában (141–173): Debord szerint a spektákulum társadalmában a látszatnak fontosabb szerepe lesz a valóságnál, hiszen az áruvilág, az illúzióvilág jelenti a valódi életet

az emberek számára, Baudrillard viszont már a látszat és a valóság megkülönböztetlenségéről ír, korunkban a valóság szimulációja nem a valóság reprezentációja, hanem a valóság valamiféle „kézikönyve”. Kiss azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy a posztmodern szerzők egyöntetűen *szakítanak a marxi alap-felépítmény modellel*, nem fogadják el, hogy az ideológia kizárólag a termelés, a gazdasági folyamatok következményeként magyarázható, és az emberi vágyakat (Deleuze és Guattari), a társadalmi-politikai-hatalmi viszonyokat (például Foucault, Laclau), a kultúrát (a kulturális posztmarxizmusnak Gramsci hegóniaelméletét valamiképp felhasználó teoretikusai) nem ilyen elméleti keretben értelmezik. Kiss Viktor ebben a vonatkozásban többek között kiemeli: Laclau szerint a „társadalmi létrehozásának folyamata az artikuláció, de az önmagából és nem a gazdaságból magyarázott” (77); a kapitalizmust előzetesen megalapozó axiomatizáció folyamatát (a profitszerzésre való törekvés, a tőkeológia világunk olyan axiómájává válik, amelyet nem kérdőjeleznek meg, és amelynek működését számtalan olyan modell, gyakorlat tartja fenn, amely közvetlenül e logikából levezethetetlen) leíró Deleuze és Guattari úgy látják, „nem érthető meg csupán az anyagi termelés elemzéséből, hogy miért illeszkednek be az egyének a kapitalizmusba” (214); a kulturális posztmarxizmus képviselői kultúra alatt pedig „a gazdasággal állandó kölcsönhatásban lévő, néha a kapitalizmus változásait megelőző és megalapozó, néha azok következtében fellépő [...] ideológiai jelenségvilágot és szférát” értik (258). Talán célszerű lett volna a vizsgált nézetek főbb fogalmait, az egyes koncepciók egymáshoz való viszonyát, illetve a kritika tárgyává tett marxi fogalmakat egy táblázatba rendezni, segítséget adva az olvasónak az alapvető összefüggések átlátásához.

Kiss Viktor egyik fő szándéka az, hogy bemutassa: a forradalmi-radikális baloldali politika megújulásához *nem a kritikai ideológia* (tehát a gyakorlati folyamatoktól elszakadt víziók, eszmék, igazságok) formáját felvevő marxizmus, hanem *a posztmarxista ideológiakritika járulhat hozzá*, amely leírja az „osztályharc utáni” politikai-társadalmi-kulturális folyamatokat, feltárja „a baloldali politika ténylegesen létező helyét” (309). A szerző a kritikai ideológia és a posztmarxista ideológiakritika különbségét azzal érzékelteti, hogy az egyiket „negatív”, a másikat „deszkriptív” kritikának nevezi. Ezek nem a legszerencsésebb magyarázó fogalmak, talán jobb lenne helyettük kitalálni valami mást, hiszen a negatív

kritika is deskriptív, mivel képviselői a fennálló működésmódjait írják le, csak éppen ezek „szükségszerűen” bekövetkező megváltozásáról beszélnek, illetve a deskriptív kritika „negatív” annyiban, hogy művelői korszakunk kapitalizmusának negatív jelenségeiből indulnak ki, de ezen túl a fennálló keretei között megvalósítható forradalmi politika esélyeit is vizsgálják, napjaink baloldali mozgalmainak, törekvéseinek figyelembevételével. Kiss Viktor rámutat, hogy *A német ideológiában* Marx is elutasítja a kritikai ideológiákat, és a kommunizmusra nem állapotként és nem eszményként utal, mivel úgy véli, hogy a kommunizmusnak a kapitalizmus tagadásából kialakuló gyakorlatot, a valóságos mozgalmakat kell tekinteni (305). A posztmarxista politikafelfogás tehát párhuzamba állítható a fiatal Marxnak a politikáról vallott nézeteivel. Szimpatikusnak és követendőnek tartom Kiss Viktornak az elmélet és a politika összefüggéseiről megfogalmazott gondolatait. Nem fogadhatók el azok a felfogások, melyek szerint a posztmodern forradalmak (az Arab Tavasz, az Occupy-mozgalom stb.) nem igényeltek/igényelnek semmiféle elméletet, mert ezek forradalmi gondolatok nélküli forradalmak voltak/lesznek (nem ideák alapján a fennállót radikálisan megváltoztatni akaró revolúciók, hanem a fennálló megreformálásáért küzdő „refolúciók”). Kiss Viktorral egyetértve úgy vélem, hogy a mélyebb összefüggések feltárása nem nélkülözhető a posztmodern kapitalizmus korában sem, de a „forradalmi” politikai teóriák csak akkor lehetnek hasznosak, ha a korszak társadalmi-kulturális-politikai realitásain alapulnak, ha – ahogy Kiss megfogalmazza – a fennálló stabilitását, integritását és reprodukcióját elősegítő politikai logika válik a radikális-forradalmi politika alapjává (313).

Ugyanakkor minden bizonnyal lesznek olyan olvasók, akik nem feltétlenül gondolják majd, befejezve a könyv áttanulmányozását, hogy abban a korszakban vagyunk, amikor a fennálló egyéni megtagadására hamarosan tömegesen sor kerül, és minden feltétel adott ahhoz, hogy a forradalmi baloldali mozgalmak egyre kiterjedtebbé és hatékonyabbá váljanak. Kiss Viktor nagy figyelmet fordított arra, hogy kiemelve a posztmarxista szerzők elméleteinek politikai vonatkozásait, azonban a legtöbb esetben ez közel sem volt könnyű feladat. A tárgyalt gondolkodók erőssége inkább a „diagnózis” felállítása, annak leírása, hogy mi jellemző a posztmodern kapitalizmus időszakára, a forradalmi politika lehetőségeivel kapcsolatban – néhány kivételtől eltekintve, ide tartozhat pl. Negri pozitív

autonomista antihegemónia-értelmezése, vagy a vele vitázó negatív autonomista Holloway anti-power felfogása – már jóval kevesebb a valóban használható, előremutató megállapítás. A posztmodern kapitalizmus legkülönbözőbb leírásaiban (axiomatizáción alapuló „skizokapitalizmus”; a „tudják, de teszik” világa; a valóság bizonytalanná válásának időszaka; a neoliberalizmuson alapuló globális képzelet működésének korszaka; a „birodalom” hálózata stb.) közös elem annak kiemelése, hogy *a fennálló napjainkban a tömegek számára úgy jelenik meg, mint ami megváltoztathatatlan*, amely ellen érdemben úgysem lehet küzdeni, illetve sokakban eleve nem is merül fel lázadó gondolat, mert a folyamatok a szubjektum „halálához” vezetnek. Talán nem is a szubjektivitás (saját identitás, egyéni gondolatok, saját világfelfogás és ennek megfelelő cselekvés) leépítéséről, hanem inkább kiépülésének megakadályozásáról kell beszélnünk. Ezért sem véletlen, hogy a globalizált világ ellentmondásai miatt kialakult válságokra a jobboldali, autoriter populista politikai válaszok olyan népszerűek manapság, ezek ugyan valódi megoldásokat nem adnak a problémákra, a globális gazdasági és kulturális rendszer negatívumait érdemben nem küszöbölik ki, de olyan azonosulási lehetőségeket mutatnak fel, amely az egyén számára valamilyen „mi”-hez való tartozás illúzióját adja (a demokratikus igények népi követeléssé való transzformálása történik azok valódi kielégítése helyett a „mi” és „ők” szembeállítására alapján, a globalizált képzelettel pedig a nemzeti képzeletet állítják szembe, lásd ezekről például: 90–94, 256). A demokratikus politikai intézmények leépülése sem rázza meg az emberek nagy részét, hiszen megszokták, hogy a társadalmi-politikai folyamatokra (a választásokon kívül) úgyszincs ráhatásuk. Egy ilyen világban nem úgy tűnik, hogy – esetleg valamiféle baloldali populizmuson túl – a baloldali (forradalmi) politika számára meghatározó esélyek kínálkoznának: a hatvanas évek széles körű ellenkulturális törekvéseinek nemcsak politikai-forradalmi, hanem kulturális (a fennállót a lázadó viselkedésmódokkal, újszerű közösségi formák létrehozásával stb. megváltoztatni akaró) értelemben vett kudarca éppen azt bizonyította, hogy a kapitalizmus a lázadó tendenciákat is integrálni és így semlegesíteni képes. Ahogy az elmúlt időszakban megvalósult baloldali nyugati „refolúciók” sem hoztak érdemi változásokat, igaz, ezeknek a résztvevői már eleve nem a „Legyünk realisták: követeljük a lehetetlent!” szellemét követték. A posztmodern gondolkodókat – ezt Kiss többször is hangsúlyozza – éppen *a 68-as események* (amelyekre a marxista

kategóriák nem igazán illettek: szó sem volt osztályharcról, a munkások helyett inkább a diákok voltak a lázadók) és *azok következményei* (a lázadások elhalása, integráció) *ébresztették rá, hogy a marxista társadalom- és forradalomértelmezés problematikus*. Ugyan a posztmarxisták általában számot vetnek azzal is, hogy mi vezethetett 68 kudarcához (a lázadók a hatalom makropolitikájából indultak ki, de a mindenhol ott lévő hatalommal találták szemben magukat, mondja például Foucault, Deleuze és Guattari szerint a lázadók csak tudatosan voltak kritikusak, a tudattalanjukban a fennállóhoz kapcsolódtak; bár Foucault megállapítása inkább csak a lázadó diákságra érvényes, a hippikre nem, és az utóbbit sem lehet általánosan kijelenteni), azonban *sok esetben politikai megoldásaikban nagyon közel kerülnek 68-hoz*. Erre olykor Kiss is utal, például Žižek esetében (lásd a senki által el nem képzelhető lehetségesnek láttató tettről írtakat, de a pártról – amelynek a léte maga is cselekvés – kifejtett nézetei már nem tartoznak ide, vö. 136), máskor nem. Pedig Holloway negatív autonomizmusa, a „kiáltás”, mint a fennálló elfogadásának megtagadása, a tagadásban való egymásra találásként értett antihatalom, a hétköznapi megváltoztatása szintén emlékeztet bizonyos vonatkozásokban a hatvanas évek némely ellenkulturális törekvéseire (nem feltétlenül a diáktüntetésekre, a hippie-, vagy a yippi-mozgalomra már inkább). Mivel a posztmodern kapitalizmus – ahogy már szó volt róla – a szubjektum halálával jellemezhető (olyan egyének előállításával, akik úgy vágnak, gondolkodnak, cselekszenek, hogy ezzel a fennállót szolgálják), ezért talán a legfontosabb feladat annak elősegítése lenne, hogy minél többen legyenek azok, akik a sikertelen axiomatizáció következtében *más módon vágyó tudattalannal bírnak* (Deleuze–Guattari), és *akik képesek a kritikai gondolkodásra*. Éppen ezért az „alternatív” életmódok, viselkedések, cselekvések lehetségesként való megmutatása, a fennálló mibenlétére való ráébresztés a nevelés során nem nélkülözhető. A fennállót támogató oktatási rendszerrel szemben nagy szerepe lehet a különbözőség pedagógiáinak, és általában a kritikai kultúrának, különösen a kritikai művészetnek (ahogy Jameson is kiemeli a „kognitív térképezés”, egy olyan kulturális-pedagógiai projekt fontosságát, amelynek célja az egyéni érzelkek és képességek visszaszerzése, lásd erről: 274).

A posztmarxista szerzők tehát nem ringatnak bennünket hamis illúziókban a fennálló átalakításának esélyeit illetően, de azt sem mondják, hogy minden ellenállás reménytelen, sőt, a többiekétől

különböző tudattalanú és gondolkodású, a nemet mondani, kiáltani bátor, a mindennapokat máshogy élő, a saját identitás kialakítására törekvő emberek kapcsolatainak fontosságát, a tagadás mikroközösségeinek politikai jelentőségét emelik ki. Lehetséges a változás/változtatás – még akkor is, ha a globális kapitalizmus időszakában sok minden szól ellene. Talán ez Kiss Viktor könyvének legfőbb tanulsága.

A cinizmus az irónia kapszulája

Sinkovics Ede-esszémix

Lehet a művészet veszélyes. Főleg, ha a *protest art* fontossá válik az alkotó számára. Nem mindig él Magyarországon, a 90-es évek délszláv háborúja kényszeríti arra, hogy áttelepüljön. A politika a lehető legközvetlenebb módon érinti. Égeti a bőrét. Ha mesélne, mit jelent számára a kettős identitás, ha egyáltalán egyetértene a kifejezéssel, valami olyasmit mondana biztosan, hogy az két, vagy inkább egészen pontosan három megnyilvánulási formát hordoz magában, először is vagy jól érzed magad mindenütt, vagy egyáltalán sehol sem érzed jól magad, vagy egész egyszerűen leszarod, mert nincs olyan, hogy kettős identitás, vagy elegend van belőle, és tudomást sem veszél róla. Ha sehol sem érzi jól magát, időnként belegondol, jobb lenne megszabadulni a kettős identitástól, mert a kettősség két pólusról szól, és egy bizonyos ideig ezek az identitások egymásnak feszülnek, amíg ki nem fárasztják magát az identitások hordozóját. Ha mindenütt jól érzi magát, az azért van, mert kellőképpen belefárad ebbe az identitásdúlásba, igyekszik elfelejteni mindkettőt, és végre megpróbálja jól érezni magát, amiből majd végül az következik, hogy leszarja ezt az egész kettősséget, mert már nincs olyan, hogy kettős identitás, csak „nemállapot”, amikor újabb identitást igyekszik keresni az előző kettő hiányában, és rájön arra, hogy főállásban emigráns és identitásokat fogyaszt.

A szabadság talán csak a semmitől sem való függés, az őszinteség és a félelemmel kikövezett útra való lépés által lehetséges annak, akinek a végletekig fontos a szabadság megragadása és továbbadása, a szabadságra való hajlam fejlesztése. Nézd! Egy időben, amikor számos klasszikus festményt értelmez újra, kiegészíti azokat saját világlátás-tudatával. Ha ezek előtt a festmények előtt lótoszülésben sokáig meditálunk és mormoljuk a számunkra legkedvesebb mantránkat,

rájövünk, legalábbis rájöhetünk arra, mit jelent Edének a remixelés mindenfajta posztmodern gesztuson túl, meg hogy milyen mértékben lehet jelen a szabadságra való törekvés által életre hívott erőfeszítésből születő önazonosság egy olyan társadalmi miliőben, amit keresztül-kasul itat át a politika, mert a politikai művészet paradox (hacsak nem időutazás).

„Sponzor, sponzor... sponzor, sponzor. Sloboda je skupa...”
(Rambo Amadeus: *Predrasude*)

A politikai művészet nem a szabadságból születik, hanem éppen ellenkezőleg, az elnyomásból. Az elnyomás elnyomást szül: a politikai művészet a napi művészeti tevékenység kárára megy. A politikai művészet az elnyomó természetéből kiindulva műalkotás-ellenes formákat hoz be a tevékenységi szintérré. Olyan formákat, amik már magát a műalkotást nyomják el, károsítják éppen. Az elnyomás behozza a destrukciót/változtatást mint eszközt/választ, az meg aztán a forma átalakításához vezet. A műalkotáson végbemenő formai átalakulások a művészt is megváltoztatják. Edzettebb/fásultabb lesz, és ezáltal a percepciója is megkérdőjeleződik. A percepció megkérdőjelezése pedig ahhoz vezet, hogy a művész megkérdőjelezi a közeget, amelyben dolgozik, és rájön arra, hogy nincs jelen, mivel nincs válasz a tevékenységére. Azáltal, hogy a művész nincs jelen, politikai jellegű művészete is megsemmisül. A politikai művészettel olyan jellegű társadalmakban, ahol feudális alapokon működik a piac, az embereknek még nincs igényük/idejük arra, hogy egy szabadpiaci tevékenységgel foglalkozzanak. Amikor a politikai művészet megsemmisül, a művész kénytelen más alternatíva után nézni, és mivel a már ismert (előzőleg működő) társadalmi berendezkedés szűk palettáján mozog, kénytelen a számára legkevésbé fájdalmas megoldáshoz nyúlni, mint például a cserekereskedelemhez. De még jobb, ha téridőugrást hajt végre, ha szépen ott találja magát, mindenféle erőfeszítés nélkül valamiféle utópisztikus rendszerben (amilyenek például a kapitalizmus vagy a szocializmus). Mert a leggyöngébb ellenség mindig a paradoxon, hogy így gyakorlatilag nincs is kijárat a művész meg a művészet számára. Vagyis hát Ede, a „művészmintén” ilyenkor a gazdasági szférában keres magának ideá(lis) lehetőséget. Mint amilyen például a TerraCycle céggel való együttműködés. A cég felépítése tulajdonképpen már önmagában is egy design (social business).

Rengeteget ad a vizualitásra, tárgyi megnyilvánulásra, és az egész ügy a fenntarthatóságról és támogatásról szól a kapitalista világban. Sinkovics TC-ban töltött rezidenciaideje alatt megoldja kilenc anyag vizuális újrahasznosítását (upcycling) táblaképpen és plasztikában, amik be is kerülnek a Harper Collins kiadó TC-ról szóló könyvébe (coffee table book). Persze nem egyedülálló dolog szemétből művészeti produktumot előállítani, a trash art elterjedése a közelmúltban leginkább a design területén a legszembetűnőbb. Markáns határsáv húzódik az esztétikai gesztus és egyfajta, az ökológiai problémákat feszegető határozott és aktivista megoldás felmutatása között, akár Magyarországot, Szerbiát, akár Amerikát vesszük alapul. Amerika mint a kortárs fogyasztás fellegvára kevésbé él a tákolás, újrafogalmazás, újjáépítés lehetőségével, mert hát ezzel nem támogatja magát a fogyasztást. Kelet-Közép-Európa pedig mint a „nemjóléti” társadalom, kénytelen barkácsolással megoldani mindennapjait, mivel e térség rendszerei a „permanens forradalom”, a proletariátus munkával való dicsőítését stb. tűzik ki célul. Logikus, hogy az emberfia a munkába szökik akár házi barkácsolóként vagy művészként is, akinek az egyedüli elérhető kortárs filozófia (kevés információ lévén) maga a barkácsolás filozófiája. Globalizált világunkban ezek a határok persze mindinkább elmosódnak, mivel a fogyasztás mint olyan térségünkben is előrehaladt, emiatt foglalkoznak itt is most már inkább a brandek fizikai újrahasznosításával, mintsem a barkácsolással mint egyfajta (szellemi) önbeteljesüléssel.

Féltreteve a materialitást, a megfogható anyagiságot, számára az ironia egy alapvető motiváló eszköz (Richard Rorty után szabadon). Művészet mint önironia. Művészlét művészeti ironián keresztül láttatva (ami már majdnem maga az abszolútum). Kellő önironiával lerombolható a napi önreflexiók önimádat kizárólag önös érdekek miatt. A cinizmus önvédelmi rendszer (eszköz), melyet maga az agy termel ki önvédelmi szempontokból (a pillanatnyi környezeti hatásoktól függően). Egy kemény (de persze áthatolható) burok, amely segít megvédeni a burkon belül található nagyon sérülékeny ironiát. A cinizmus meg az ironia kapszulája.

Igyekszik, hogy a Sinkovics legyen mindig más, hogy neki is mindig meglepetés legyen a móka.

A szövegben Sinkovics Edétől származó mondatok olvashatóak, amelyek a szerzővel való beszélgetések során hangzottak el.

„Csak akkor nincsenek előítéleteim, ha vizuálisan értelmezni tudok egy-egy korszakot”

Sinkovics Edével Aaron Blumm beszélget

– Kezdjük az elején: szeretném, ha mesélnél a gyerekkorodról, az első élményekről, az eszmélődésről, azokról a hatásokról, benyomásokról, amelyek szerinted meghatározták az indulásod, befolyásolták az útkeresésed. Egyáltalán: mikor érezted először, hogy közöd lesz a vizuális művészetekhez, és milyen szerepe volt ebben a szülőfaludnak, Mileševónak és környékének, a családnak, a környezetben lévő embereknek?

– Lucskos, sáros, hideg őszi este volt Mileševón, a szürkületen túl voltunk már, kint voltam az udvaron, fekete kiskabátban, beöltözve. A bátyámmal – aki, azt hiszem, éppen a jószágokat etette – volt valami vitám, és csak úgy tudtam reagálni a beszélására, hogy visszarajzoltam neki. Az volt az első figura, aminek formát adtam. Egy pálcikaember, amit sárba rajzoltam, nagy méretben – akkora volt, mint én –, és kiöltötte a nyelvét. Azt mondtam a bátyámnak, ez te vagy, kiöltötte a nyelved, és ezt dugd, tudod, hová. Ez volt az első rajzom. Utána azonnal megkaptam a bátyámtól a régi füzeteket, amiket már nem használt, amelyek félig tele voltak a dolgaival – vonalakat, kockákat, bármilyet –, és elkezdtem tömegével pálcikaembereket rajzolni. Ez a korszak egész gyorsan megváltozott, amikor elért a képregény-hatás. Imádtam a képregényeket, öt éves koromtól azokat bújtam. Természetesen szerettem a képeskönyveket is. A nővérem egészségügyi technikus, az ő nőgyógyászati szakkönyveit bújtam, abban láttam az első aktokat. De a képregény volt a fő nyomvonal. Mindenféle képregényt elolvastam, ami a kezem ügyébe került. A képek motiváltak arra, hogy megtanuljak olvasni. Édesanyámat kértem meg, mondja el, mit ír ezekben a lufikban, szöveggömbökben. Így elég gyorsan megtanultam latinul, cirillül, magyarul olvasni.

A képregényekből, rajzfilmekből kezdtem figurákat másolni. A bátyám így új feladatot kapott: vásároljon nekem minden héten képregényt, én pedig rajztömbbe rajzoltam, 4-es blokkra legfőképp, és akkor a rajzaim elkezdtek szaporodni. Leginkább színes ceruzát, filctollat használtam. Óvodában már szöveget is írtam a rajzok mellé. Úgy emlékszem, szólt az óvó néni, hogy erre nincs szükség, úgyhogy a szöveget elhagytam.

Az első falon lógó képek, imprintek, a családi házból jönnek, volt két-három ilyen giccses alkotás, ofszetnyomat kipakolva a falra. Ezek a képek nimfákat ábrázoltak, körülvéve hét angyalkával, hét Cupidóval. A későbbiekben pedig bújtam a *TV Novosti* című szórakoztató hetilapot, az utolsó oldalon volt egy rovat, amit úgy hívtak, *Svet umetnosti*. Ebben egyszer két Van Gogh-önarckép volt, meg egy kis leírás közérthető nyelven, némi szakmai betűzdeléssel. Megtetszett az a levágott fülű Van Gogh-önarckép, elolvastam, mit írtak róla, és vittem magammal az újságot a rokonsághoz, bemutatni ezt a nagyszerű dolgot, a levágott fülű Van Gogh-önarcképet. Számomra nagy dolog volt látni, hogy profiltól is lehet portrét rajzolni. Látván az érdeklődésem, a nővérem segített a rajzolgatásban.

Ötödikben kerültem Becsére, ahol már külön rajztanárom is volt, Skrabány Viktor személyében. Ő fantasztikus rajztudásával elkápráztatta az osztályt. Aki szeretett rajzolni, az szeretett volna úgy rajzolni, mint Skrabány Viktor tanár úr. Elég korán felfigyelt az érdeklődésekre, és szabad kezet kaptam tőle, amikor az iskolai témákat dolgoztuk fel. Itt is nagy volt a képregény-hatás, de ekkor már bejöttek a videoklipek, az MTV-kultúra, amennyit persze akkoriban lehetett látni a tévén. Ezekkel fűszerezve oldottam meg az iskolai feladatokat, olykor technikai újításokkal: cukrot kevertem a temperához, hogy fényesebb legyen a kép, próbáltam olajfestéket csinálni napraforgóolajból – sikertelenül... Ezek után Skrabány tanár úr szólt, hogy rajzsakkört tart a gimiben, jöjjenek én is. Főleg gimnazisták jártak erre a szakkörre, volt ott még két-három hozzám hasonló korú tanítvány. Nem minden szombaton jártam be, de amikor tudtam, bementem a becsei szakkörre, ahol portrét rajzoltunk. Mindig valamelyik diák volt a modell, Skrabány tanár úr pedig néha hegedült is nekünk.

Ami fontos lett később, a kétkezi munka, a szerszámkezelés, a recycling, az apámtól ered. Amíg kicsi voltam, szerettem matatni a műhelyében, volt ott mindenféle szerszám. A katonaságnál repülőmechanikus volt, de utána otthagya, inkább hazajött, és mindenféle

dolgot újrahasznosított. Szinte semmit sem dobott el, mindenből csinált valamit, repülőmodelleket és játékokat készített nekem, amilyeneket nem lehetett a boltban venni. Érdekes steampunk szerkezetek voltak ezek a maguk trash hangvitelében, de nagyon örültem nekik, mert funkcionálisak voltak. A másik ilyen érdekes hatás édesanyám utánzókéessége volt. A környezetünkben lévő embereket, ismerősöket, falubelieket, rokonokat, mindenkit tudott utánozni hanghordozásban, gesztusokban, amin természetesen jókat szórakoztunk. A családban mindenki támogatta a művészi érdeklődésemet, így a nővérem is, aki ügyesen rajzolt, mindig megcsodáltam a firkálmányait. Ő bátorított, és mutatott pár trükköt, hogyan lehet profilt rajzolni. Akkor kezdtem el megforgatni a figurákat.

Információéhes voltam, szerettem olvasni, mindenféle könyvet elolvastam, ami a kezem ügyébe került, néha olyan olvasási éhségem volt, hogy az utcán talált papírokat is felszedtem és elolvastam. Óvodás koromban pap szerettem volna lenni. Gyűjtöttem a kisállatok temét a faluban, főleg a madarakét. Csináltunk nekik egy nyilvános temetőt az utcánk szélén, kis keresztekét készítettünk, és egy homokbuckába temettük el az állatokat. A későbbiekben megváltozott a véleményem a jövőbeli foglalkozásom kapcsán, és azt találtam ki, hogy orvos leszek. Harmadikos koromban volt egy gyermekrajzpályázat, melynek az volt a témája: *Mi leszek, ha felnövök*. Rajzoltam egy orvost, ahogy egy gyermeket vizsgál a rendelőjében. Egy nap jött a tanító néni, és azt mondta, díjat nyertem a köztársasági versenyen. Nem emlékszem rá, milyen díj volt, csak azt tudom, hogy egy könyvet kaptam, a *Hauff legszebb meséit*, volt benne bélyegző, iromány. Ez volt az első nyilvános sikerem, elismerésem a képzőművészet terén.

– Az orvosi helyett állatorvosi pályán indultál el, de emlékeim szerint a topolyai szakközépiskola sokkal több volt számodra egy tanintézménynél, és ha jól értelmeztem akkoriban, társaiddal, Liscevic (azóta Leveles) Zoltán Dikkyvel és Mirnic Józseffel valójában egy alternatív művészeti projektként éltétek meg ezeket az éveket, és valóságos off off-szcénát hoztatok létre a gyanútlan kisváros kulturális életében. Azt hiszem, elég, ha annyit mondok: Forcycr.

– Már az általános iskolában elért a Középiskolások Művészeti Vetélkedőjének hatása Becsének köszönhetően. Akarva-akaratlanul belebotlottam a KMV-be, természetesen a kiállítások által. Olykor az iskola kötelezővé tette az előadói megmérettetések megtekintését. Az első ilyen influencek akkor jöttek, amikor láttam, itt van

nak kiállítások, történések a vizualitás körül, ami engem érdekelt. Amikor láttam, hogy van még egy rakat ember, akik hasonszőrűek, hasonló lények, mint én, akkor ez megerősített abban: talán mégsem vagyok egyedül a mileševói univerzumban ezekkel a dolgokkal. Ezzel párhuzamosan megismerkedtem a Becse központjában iszogató punkokkal, akik nem jártak iskolába, és a helyi adottságokhoz képest egész radikálisan néztek ki, barátkoztam velük az egyik osztálytársamon keresztül, és így jutottam el a punkzenéig. Abban az időben botlottam bele a Laibachba, akik felkeltették az érdeklődésem a művészetelmélet és egyéb elméleti dolgok iránt; kutattam a szakirodalmat. Közben tovább melóztam, a plasztika és az installáció jellegű dolgok érdekelték. Takarítás volt ez is, upcycling-szerűség. Ezután állatorvosi technikumba jelentkeztem, amit egyáltalán nem bántam meg. Itt ismerkedtem meg Mirniccsel és Liscsevicscel, két egymásnak radikálisan ellentmondó emberrel, hozzájuk kapcsolódtam, én, aki megint csak egy harmadik entitás voltam, de fantasztikusan megtaláltunk valamit. Nekem nagyon bejött ennek a két embernek az energiája, azért jártunk iskolába, hogy találkozzunk egymással nap mint nap, frenetikusan éreztük magunkat, helyzeteket generáltunk, amiknek köszönhetően túl lehetett élni az állatorvosi „vagányságát”. Azt hiszem, zsigerből volt egy polgárpukkasztó, provokatív attitűd mindhármunkban. Természetesen ezek a provokációk nem jutottak el az agresszióig, ilyenre nem került sor sokszor, kivéve egyszer, egy topolyai koncerten. Általában, amikor megkérdezték, mivel foglalkozunk, azt mondtam – mivel főleg én nyilatkoztam (nem sokszor) –, hogy humort adunk iskoláskor előtti gyermekeknek és állatoknak. Természetesen voltak olyan akciók, amikor csak lovak voltak a közönségben, az *Aranyszendvics* című performance-unkat egy ménésben tartottuk. Volt, amikor egyáltalán nem volt közönségünk, mégis előadtuk Topolya központjában a *Zebrákon átkelés vetkőzéssel* című akcióit. Nem tudom, azt a feszültséget éreztük-e, ami a kilencvenes években várt ránk, de voltak profetikus megnyilvánulásaink, például amikor Dikky a közönség előtt megette a Nagy-Jugoszlávia-térképet, köztársaságonként feldarabolva. Ezek félelmetes dolgok voltak, de nem hiszem, hogy közülünk bárki is konceptuálisan végiggondolt bármit, ezek inkább improvizatív jellegű események voltak. Akcióink sokszor tárgyak körül forogtak, mivel körülbelül olyan metodikával dolgoztunk, hogy indulás előtt ki mit talált otthon, azt bedobálta a táskába, elhozta, és azokból csináltunk valamit. Bele sem gondol-

tunk abba, hogy ezek az improvizatív dolgok mit jelenthetnek, lazán, bátran beleálltunk ezekben a történetekbe, és fantasztikus szórakoztunk. Azt hiszem, főleg magunk miatt csináltuk az egészet. Ugyanakkor volt valamilyen feedback is a vajdasági ifjúsági-művészeti közéletben erre a mozgalomra, vallásra, demagógiára, ami a Forcycr volt. A pszichológusok biztosan pubertáskori nyavalyának diagnosztizálnák az egészet, a hormonok és hasonló dolgok kordában tartásának művészeti önmegnyilvánulási formákba öntve, és természetesen ez így igaz. Pszichedelikus zene, poszthippi feeling, Jimi Hendrix, punk, fűszerezve mindez Laibachhal. A sok zenei hatás közepette létrehoztuk a kárászéletű zenei szekciónkat is, az Oestrus Gamadot. Az egyetlen komoly fellépésünkön Topolyán – hála istennek – részt vettek tőlünk sokkal jobban zenélő barátaink is. Itt magamról úgy beszélek, mint aki tudott volna zenélni, de egyáltalán nem tudtam dobolni. Csináltunk egy fantasztikus performance-ot a topolyai Ifjúsági Otthonban, az akciónak egyik lényeges alapköve az volt, hogy mivel a szervezők ragaszkodtak hozzá, hogy a plakátokra írjuk rá a zenénk stílusát, mi elkezdtük átformálni a dolgokat. Mindegyik plakáton más zenei stílust tüntettünk fel, volt rock, trash, punk, punk-rock, trash-metal, alternative, alternative-core. Mindenfélét összemixeltünk, így a közönség elég vegyes lett, ahogyan a zene is. Emlékszem még röplapoztatásokra nem létező akciókról a KMV-n és más helyeken, egy időben meghívásos alapon is felléptünk kultúresteken, performance-okat mutattunk be, de alapvetően ott volt az utca mint tér, ahol megtörténtek ezek a spontán megnyilvánulások, pukkasztások, akármik. Abban az időben került a jugoszláv tévére a *Monty Python*, utána friss reakcióként a *Top lista nadrealista*, amiket szintén nagyon szerettünk, és nagyon meghatározóak voltak számunkra. Harmadik után Dikky kivonult a közéletből, és magánúton folytatta tanulmányait, inkább a szellemi élet felé fordulva. Ebben az időben a Józsisal átformáltuk a Forcycrt Paticuszá, ami csekély mennyiségű marketinggel, önmenedzseléssel és csakis elméleti munkával foglalkozott. Negyedik végére viszont megcsináltuk a Forcycr önmegsemmisítő akcióját a KSZV alkalmával Szabadkán, de nem jelentkeztünk be a hivatalos megmérettetésbe. Úgy döntöttünk, hogy konkurencián kívül megyünk, és Szabadka központjában egy nyilvános akció keretében felszámoltuk az egész művészeti projektünket.

– *Amint említetted is, akkoriban nagy divatja volt az underground fiatal művészeti mozgalódásoknak, ezek tagjai a zsigereikben érzékelhették a*

rothadó poszt-titoizmus diszkrét báját, az (újra)felélenkülő nacionalizmusok, a készülődő háborúk riasztó vízióit. A Forcycr mellett rengeteg ilyen csoportosulás létezett: talán a legprofibb az Urbán András-féle AIOWA volt, ez elsősorban zentaiakból állt össze, Szabadkán ott voltak a gimnazisták: Szemerédy Virág, Francia Gyula, Keszég László, Karácsonyi Attila, a Bokor együttes, az újvidékiek, ha jól emlékszem, a G faktor nevet viselték, a zomboriaknak is volt egy csoportosulása, Kishegyes–Feketicsen ott volt a Co.pír. Évekkel ezelőtt beszélünk róla, érdemes lenne megírni ezeknek a formációknak a történetét. Persze példaként ott lebeghetett előttünk a Neue Slowenische Kunst, vagy még közelebb Bada Dadáék, az idősebb generációkból Szombathy Bálint és Slavko Matković...

– Talán a pacifizmusunk volt a kevés értelmes válaszok egyike arra a bolond helyzetre, ami bekövetkezett. Háború. Ott lebegett a mindennapokban ez az örület, ugyanakkor ott volt a másik oldalon a fogyasztói társadalom csíráztatása, amikor elkezdődtek a Marković-féle idők, stabilizálták a dinárt, bejötték a különböző ilyen-olyan termékek. Amikor bementél az önkiszolgálóba, és vettél egy ötkilós mosóport, mellette ott volt egy falra akasztható telefon ajándékba, az ágyúlövedékhez hasonló formájú és méretű olasz majonéz és hasonló furcsaságok. Szerintem egy erős generációról beszélhetünk. Aztán ott voltak a nacionalizmusok, katasztrófa-belengésekkel, ez is hozzájárult ahhoz, hogy kibontakozzanak ezek az erős tehetségek, akik közül sokan ma is a pályán vannak. Jó volt az a közeg, nagyon sokukra felnéztem mint alkotókra, motiváló volt látni, miket csinálnak, és persze ott voltak ezek a helyi majdnem-istenek, mint például Szombathy Bálint, a megboldogult Matković, akiket élőben láthattunk performálni. Eszembe jutott például a haikud, a *Farkasok szeme / csillog paradicsom lesz / itt nemsokára*, a szuper atipikus pubertáskori bulik, amiket szerveztünk, félintellektuális, ezoterikus, nem is tudom, milyen estek, némi ragasztóval fűszerezve. Olykor nem is sikerült átlátni, mi készül a volt Jugoszláviában, mérgezni kezdtek bennünket a médián keresztül, és más reakciónk nem volt erre. Vagy elmenni a brutalitásig, vagy elszökni a teljes bizarrságba, abszurditásba, ott valami védelmet találni a készülődő örülettel szemben. Az egész társaságból a legközelebb a Co.pír állt hozzánk, szoros baráti viszonyban voltunk, szellemileg és földrajzilag is a legközelebb voltak, Topolya volt a találkozási, metszési pont.

– *Ebből a közegből egy minden szempontból merevebb struktúrába érkezel. Miként módosult – amennyiben módosult – alkotóművészeted az*

akadémia falai között? Sötét tónusú képekre emlékszem ebből a korszakból (is), félholt szellemalakok jelentek meg a képeiden, ugyanakkor a provokatív akcióművészetet a konzervatívabb festészet váltotta fel. Vagy rosszul látom? Mert emellett akcióművészetként űzted az utcai könyvadászt, a biatorbágyi létet...

– Magyarország nekem olyan volt, mintha idegen bolygóra érkeztem volna, teljesen különbözött az itthoni viszonyoktól, más viselkedésminták, kinézet, szagok, teljesen más világ. Próbáltam megtanulni úgy beszélni magyarul, ahogy az ottaniak, elsajátítani a mentalitást, de azt hiszem, nem sikerült. Az akadémia már luxus kérdése volt. Persze alapcél volt, nagyjából abban az időben minden arról szólt, hogy az akadémiára felvegyenek, mivel én tulajdonképpen tanulni mentem Magyarországra. Két évet jártam nulladikra, két alkalommal nem vettek fel sehova (hozzátenném, első felvételizésemkor anynyira „bátorítottak” az előkészítő intézetben, hogy a Képzőművészeti Egyetemre jelentkezni sem mertem). A sikertelen felvételik után inkább könyvet árultam az utcán a Keletinél, mert nem találtam elég vonzónak az irodai munkákat, de az irodákban működő HR-esek sem engem. A könyvadászt nagyobb kihívás volt. Ekkor költöztem ki Biatorbágyra. A könyvadászt egy érdekes, interaktív történet volt a vásárlókkal, árultam mindenféle szart, de az én standomon lehetett egyedül szépirodalmat kapni a cégen belül. Az egész stand egymásba épített könyvekből állt, mint egy installáció. Volt olyan járóke-lő-vásárló, aki elhozta a gyermekét, hogy megmutassa neki a furcsa könyvépítmenyt. Érdekes tapasztalat volt, sokféle emberrel találkoztam, ki voltam szolgáltatta a tömeg ízlésének vagy akárminek, de azt hiszem, az utolsó héten eladtam mindent. A biatorbágyi időszak sötét, lírai periódus volt, félig autodestruktív korszak, amikor a képeket félig megfestettem, félig meggyújtottam, lefújtam spéci lakkkeverékkel, amit ismét meggyújtottam, ráégettem, visszatöröltem, rajta maradtak az égésnyomok, belekarcoltam, -rajzoltam. Jó kis hatásvadász cuccok voltak ezek, tele önsajnáló lírával, enyhe romantika-hatások, Gulácsy-hatások, mesevilágok, amibe behelyezted magad szereplőként. Pont olyan sötét volt, mint az az emigrációs időszak, amikor nem járhattam haza. Biatorbágy után jött az utolsó felvételi próbálkozásom a Magyar Képzőművészeti Egyetemre, és úgy döntöttem, ha nem sikerül, akkor elmegyek szanitécnek Szomáliába. De sikerült, bekerültem az egyetemre, amiről valójában nem is tudtam, micsoda, nem voltak semmilyen elvárásaim az intézmény részéről,

az lebegett a szemem előtt, hogy itt lesz lehetőségem dolgozni. Nem volt bennem semmilyen elképzelés, milyen irányba indulok, csupán örültem, hogy bekerültem. Az elején tényleg ez az „örülök a festészetnek” ment, a festék dobálása a vászonra és egyéb gesztusok, hogy minél érdekesebbé tegyem magamnak a festészetet. Kimész a piacra, veszel körömkeféket, és azzal festesz, nem ecsettel. Próbáltam minél kevésbé azzal foglalkozni, ami megszokott. Minden bizonnyal ezzel próbáltam pótolni a kísérleti művészet, a performance-ok hiányát. A mesterem, Veres Sándor László nagyon megengedő volt velem, már nyugdíj előtt állt, de látta, hogy sokat dolgozom. Rengeteget jártam a műterembe, télen is, amikor nem volt fűtés. Ő bejött, és azt mondta: tudtam, hogy itt vagy. Sok meló kijött a kezem közül akkoriban. Az első időszak egy kontrollálatlanabb, érzelmi kítőrekes akciófestészet volt, ahol az absztrakt expresszionizmus hatása nagyon is érezhető volt, ugyanakkor a figuralitás megtartása megmaradt alapként. De elindult nálam a képzőművészet újrafelfedezése is, valahonnan az impresszionizmus kezdeteitől. Ennek prizmáján keresztül néztem a dolgokat. A felvételiig az azt megelőző korszakokig jutottam el, mind gyakorlati, mind megértési szinten. Az egyetemen ez a vonal folytatódott, így eleinte ezekkel a gesztusokkal operáltam. Minden maradt persze a figuralitás terén, azon nem változtattam. Azután kezdett lehiggadni velem ez az egész munka, és akkor tértem rá arra, miként csinálom meg a festményt: módszerek, megfigyelések, elméletek kidolgozása a kép megvalósításához. Persze itt is eszközcentrikus voltam, legfőképp az érdekelt, mivel csinálom meg a képet – bármivel, csak ne az előző eszközzel, emellett pedig mindig szériában, sorozatban gondolkodtam. Olyan feladatokat adtam magamnak, mint nagy képet kis ecsettel megrajzolni, és fordítva. Nem önsanyargatás volt ez, inkább meditációs gyakorlat. A második évben a „képépítésre” került a hangsúly, a pop irányába mozdultam el, sokan mondták, hogy a *Pulp Fiction* esztétikája nyomult be a képeimbe, bűnügyi festészet, vagy nem tudom, miként lehetne ezt definiálni. Akkoriban teljesen lenyugodtam, biztosabb falak között találtam magam. Akkor kaptam meg a legkomolyabb képzőművészeti elismerést, a Gruber Béla-díjat 1996-ban. El is szabadult velem minden, talán elkapattam magam, csak később kezdtem el újra szétszedni ezt az egész festészetet, keresni az absztrakciót a figuralitásban, ami Kandinszkij elmélete volt a nagy festészetről, hogy abban benne van a figuralitás, a nonfiguralitás, minden dolog bele van nyomva. Kezd-

tem én is azt nézni, hogyan lehet mindent bepréselni egy helyre. Ebben az időszakban születtek a legnagyobb képeim, például az *Apa, én is boxolok*, *A nők okosabbak a férfiaknál*, vagy a *Tihany pálmában*. A legnagyobb méretű 460×660 centiméteres volt.

– *Az egyetem után pedig a Fonó következett, a műterem a hatalmas gyáracsarnokban, amiből végül múzeumot konstruáltál, és létrejött a Musée Schinkovich. Valójában egy többfunkciós teret sikerült létrehoznod, ahol összművészeti akciókra, koncertekre, filmforgatásokra is sor került.*

– Amikor bekerültem az egyetemre, fogalmam sem volt, hova kerültem, de azt tudtam, ha majd egy nap kikerülök onnét, akkor szeretnék egy hatalmas gyáracsarnokot, ahol el fogok férni, és tudok dolgozni – ez volt az egyetlen cél a következő öt évet illetően. Az egyetemen is nagy teret foglaltam el, az évfolyamtársaim helyének felét én vettem el a hatalmas képeimmel. Sikerült megszereznem ezt a gyáracsarnokot, ami az elkövetkező tizenhét évben a műtermem lett. Nagyon érdekes volt belakni az egészet: odaköltöztem, kialakítottam az ottani irodákból egy lakórészt, ha reggel felkeltem, az udvar, ahova kiléptem, a műtermem volt, mely szerencsére fedett volt, és voltak ablakok is. Kezdetben Ede Pláza volt, később lett Musée Schinkovich, amikor szisztematikusan foglalkozni kezdtem a remake-kel.

– *Ha jobban megnézzük, mindegyik korszakodon végigvonul a remake, az újrahazsnoítás, az újragondolás, újabban erre csatlakozott rá maga a szemét újrafeldolgozása: a cigarettacsiktól kezdődően a kiszuperált technikai cuccok képeidbe építéséig.*

– Valamilyen szinten én már gyerekkoromban remake-ekkel foglalkoztam, képregényeket meg rajzfilmfigurákat másoltam, ez volt a fő foglalkozásom. Jó, ez valójában nem remake volt, hanem reboot, nem voltak túl sikeres másolatok, de az első komolyabb remake Szinyei Merse Pállal jött. Kifogytam témákból, és egy sötét téli estén, talán annyira vágytam a tavaszt, hogy azt mondtam, festek egy kis Szinyeit. Azon gondolkodtam, melyik a leghíresebb tizenöt-húsz magyar festmény, amit biztosan felismernek. Később vonattal, egy régi szerelvényvel mentem valahova, régi kupék voltak, fekete-fehér reprodukciók lógtak a falon, három-három mindkét oldalon, és az egyik természetesen a *Majális* volt. Ennek emlékére én is csináltam egy fekete-fehér remake-et. Hét *Majális* lett összesen, a hatodik a fekete-fehér. Az első darabnak nagy sikere lett, meg is vették azonnal, a gyűjtő barátja szól, neki is kellene egy *Majális*, mondtam, nem

tudom, milyen lesz, de lesz. Utána már bele se gondoltam, kell-e még valakinek, festettem még ötöt, el is ment mind. Akkor fogalmazódott meg a fejemben a *The Best of Hungarian Paintings TOP 10* projekt is. A művészettörténet fontos festményeit próbáltam minél jobban megismerni, a módszerek érdekelték elsősorban, az, milyen ecsettel festett Dürer, hogyan áztatta az akvarelljeit Turner. Így ismertem meg az egész festészetet, kézbe fogtam, és próbáltam megélni minél inkább abban a szellemiségben, abban a kontextusban az anyagot. Vizuális emberként csak akkor nincsenek előítéleteim, ha vizuálisan értelmezni tudok egy-egy korszakot. Egyébként kevésbé lesz hihető bármi, amit mondok. Ha nem fogalmaztam meg vizuálisan, verbálisan sem tudom elmondani. Végigragtám a módszert a magam módján, és valamiféle bizonyossággal töltött el, hogy ezt is tudom, ezt az alapozást, ezt a sgraffito technikát is. Amikor kiléptem az egyetemről, a gyárral jött egy váltás, ami teljesen átformálta az agyam. Eleve a tér, amiben vagy, ami egy szovjet odabaszott valami volt, szigetelés nélkül, minden ablak más méretű, böhöm nagy betonoszlopok, rád nehezedik az egész dili, de közben érzed, ha nem használod fel ezt az „esztétikát”, ha nem pakolod rá a képeidre, akkor idegenül fognak hatni a melók ott a gyárban. A munkáim ott lógtak állandóan, minden ki volt rakva, mindent meg lehetett nézni, és ha valamit kiraksz otthon – mert nekem az volt az otthonom és műtermem –, akkor azt úgy nézed, hogy beleillik vagy nem az adott térbe. Virtuális Proletárnak tartottam magam, mert mindhárom műszakot a gyárban töltöttem.

– *A gyár mellett nagyon sok művészeti projektben részt vettél, filmet forgattál, színészkedél, egy időben menedzselted a TAKT-ot, a StandArt Multiplexet, tanyaromokat (re)konstruáltál, szappanból készítettél szobrokat, valamint két radikálisan különböző kulturális térben is kipróbáltad magad. Hogyan fogadtak Kínában és az Egyesült Államokban?*

– Kína engem teljesen remake-elt. Újragondoltam az egész művészeti hitvallásomat, óriási változás volt számomra. Kínában elsősorban a számok, a mennyiségek nyűgöztek le: szembeállítottad magad az univerzummal, és láttad, milyen kis porszem vagy. Itt erősödött fel bennem a végső remake-őrület, amikor is a kínai festőtől megrendeled a festményedet, amit a fotóid alapján elkészítenek, megkéred, írja is alá a te névjegyeddel, utána még beledolgozol fizikailag, hagysz egy kis nyomot benne, dramatizálod az egészet, és annyi. Ez egy felkészülési időszak volt a köztéri szappanszobrokra, amikor a közönség ledózerolhatta a munkámat. Egocentrikus vagyok, megbecsülöm

a képeimet, azt gondolom, talán valami értéket is képviselnek, de a remake-kel fokozatosan lejttem az intenzív táblaképfüggőségről. Előtte rá voltam cuppanva a táblaképekre, a remake viszont elszemélytelenít, belemászol más munkájába, felveszed másnak a bőrét. Nekem ez egy gyakorlat volt, abban az időben ismét megkérdőjeleződött bennem, hogy tudok-e festeni, újra visszatértem a régi mesterekhez, akikről biztosan tudtam, hogy tudtak. Picasso bevitte a képeit a múzeumba, hogy megnézzze, vannak-e olyan jók, mint Delacroix-é. Én is szívesen bevinném a sajátjaim egy múzeumba, és odatenném az én Delacroix-mat az eredeti mellé. Kína volt az a fázis, amikor felkészültem arra, hogy a munkáimat képes legyen átadni az embereknek.

– *Ez egy posztreneszánsz gesztus akart lenni a részedről?*

– Inkább kemény gazdasági barokk. Engem Rubens teljesen leaglózott a logisztikájával. Akkor műhelye volt, melyből akkora képeket ontott ki, amihez nagyon komoly szervezés kellett. Diplomata volt, közvetített a szemben álló felek között, és egy-egy tárgyalás után valószínűleg fölvetett megrendeléseket is. A műhelyében ott voltak a segédek, ők csinálták a melóit, aztán a problémásabb részeket megoldotta ő, elvitte a helyszínre, esetleg ott még beledolgozott kicsit.

Amerika Tom Szaky által jött, mindig is szerettem volna kimeneni, ő gyűjtőként talált meg, ismerősökön keresztül, vásárolt tőlem pár festményt, akkor derült ki, van egy csomó közös dolgunk: hulladék, újrahasznosítás, különböző projektek a recycling/upcycling mezőnyben. 2013-ban kimentem Amerikába, ahol szerveztem nekem egy kiállítást *The Rest of Musée Schinkovich* címmel, Trentonban. Az újrahasznosítás a gyermekkorom óta jelen van, a TerraCyclingben pedig egyfajta lelkiismereti kérdéssé alakult át. Ma már odáig jutottam, hogy mind kevesebb időm van a hülye politikusokkal foglalkozni, a központi problémának most inkább a környezetszennyezést látom, és hogy az apokaliptikus vízióimat ne csak éltessem, de vissza is fogjam őket, elkezdtem kenderrel foglalkozni, természetes rostokkal, mivel úgy látom, ez egy olyan növény, amely nagyon sok gondunkat meg tudná oldani. Ma már úgy látom, a válasz a problémánkra nem a műanyag újrahasznosítása, hanem a természetes (nem kőolaj alapú) dolgok alkalmazása. A kendert képzőművészeti alapanyagként akarom megismerni, és ha ez megtörténik, utána lehet gondolkodni ipari megoldásokban is: ha jó lesz a művészetben, akkor jó lesz az iparban is.

Telcs Ede karácsonyi érmei (1924–1943)

A *Telcs Ede éremművészete* című könyvben, amelyet a Forum Könyvkiadó Intézet 2015-ben adott ki, a teljesség igényével foglaltuk össze Telcs éremművészeti munkásságát.¹ Az egyes témakörök azonban részletesebb bemutatást is megérdemelnek, így az *Irénekének Karácsonyra* éremsorozat, amely a művész életének fontos eseményeit foglalja össze. Hasonló témájú sorozatokkal nem találkoztunk a magyar éremművészetben, ezért is érdemel kiemelt figyelmet.

Telcs Ede elsősorban kitűnő portretista volt, főként kortárs művészeket, tudósokat, politikusokat örökített meg, valamint barátokat és családtagokat. Első pillantásra úgy tűnik, hogy kevés olyan érmet mintázott, amelyek magánéletére vonatkoznak. Ezek között van az első feleségét, Gerőfi Annát² ábrázoló szecessziós plakett, amely az imádott nő 1910. február 6-án bekövetkezett halála után készült. Megözvegyült édesanyját az *Anyánk* című érmen 1922-ben örökítette

¹ Telcs Ede (Baja, 1872–Budapest, 1948) szobrász- és éremművész Szabadkán nőtt fel, ehhez a városhoz fűzik gyermek- és ifjúkori színes emlékei. Ebben a városban állították fel 1901-ben első köztéri szobrát, az *Erzsébet királyné* mellszobrot. Ennek a városnak ajándékozta az első nemzetközi sikert aratott alkotását, a *Két bornemissza* (1893) szoborcsoportot, a szabadkai gimnáziumnak pedig az Állami Nagy Aranyérmet, amellyel 1908-ban tüntették ki. Topolyán és Szilágyin köztéri szobra áll, Apatinban pedig egy általa készített síremlék található. Ifjúságának városában, a Szabadkai Városi Múzeum *Vajdasági Magyar Galéria (1830–1930)* című állandó tárlatán egy különálló kisebb termet kapott, mert vajdasági kötődése mellett Szabadka és a tágabb régió első akadémiai képzettségű szobrászművésze.

² Gerőfi Anna (Bécs, 1879–Budapest, 1910) Telcs Ede felesége. Apja, Gerőfi Arnold, egy téglagyár igazgatója volt. Házassága Telcs Edével 1900. június 17-től haláláig, 1910. február 6-ig tartott.

meg. Az egyetlen *Önarckép* plakett (1931) a Gáty-Goldmann Fülöp műgyűjtő által 1921-ben elindított Magyar szobrászok és éremművészek önarckép plakettjei sorozat darabja. Unokahúgát, Pannit (1939) és unokaöccseit, Ivánt (1924) és Andrist (1930) mintázta még meg érmeiken és valószínűsítjük, hogy egy 1910 körül készült felirat nélküli érmen unokatestvérét, Teltsch Ármint ábrázolta (BARANYI 2015; 31).

Kevésbé ismertek a harmadik feleségének, Glücksthal Irénkének³ készült érmei, az úgynevezett *Irénkének Karácsonyra* sorozat darabjai, mert többségüket csak egy példányban öntette ki, így kiállításokon ritkán szerepeltek. A sorozatból a Telcs-hagyatékkal az 1925-ben és az 1932-ben készült érem, valamint az 1938-as érem gipsz változata került a bajai Türr István Múzeumba. Ezenkívül hét érem Telcs Ede unokájának, Arany Lászlóné Vidor Annamáriának tulajdonában van (1928, 1930, 1932, 1935, 1936, 1937, 1940). A további érmekről a Huszár–Procopius-éremkorpusz⁴ (1924, 1925, 1926, 1927, 1928, 1929, 1930, 1931) és a Török-éremkorpusz⁵ (1933, 1934, 1937, 1938, 1939, 1942) leírásai alapján van tudomásunk.

A sorozat alaposabb tanulmányozása után megállapítottuk, hogy az érmekek Telcs Ede életének jelentős eseményeire utalnak. A karácsony bővületében önmagát puttó képében ábrázolta, amivel a gyermeki tisztaságra, ártatlanságra és őszinteségre utal. Amint a címből is kiderül, az érmekek Irénkének készültek, annak az asszonynak, akihez őszinte barátság fűzte (MERK–RAPCSÁNYI 2011).

Az érmekek tematikájának megfejtésében Telcs Ede *Visszaemlékezései és útinaplói*, valamint Arany Lászlóné magyarázatai segítettek. Az első karácsonyi érem 1924-ben készült. A Hollandiából⁶ való visszatérését követő 1922–23-as évekről Telcs azt írja, hogy művészi pályájának legmeddőbb esztendei voltak (MERK–RAPCSÁNYI 2011; 193). Ekkor magánélete is krízisbe került, amiről így ír: „...Nórához való viszonyom igen megromlott. [...] Ó állandóan kínozott, szemrehányásokat tett a hazajövetelünk miatt, én szemére vettem az idősebb gyerekeimmel való bánásmódját. [...] A helyzet

³ Glücksthal Irén (1882–1956) házassága Telcs Edével 1924. szeptember 18-tól Telcs haláláig, 1948. július 18-ig tartott.

⁴ HUSZÁR–PROCOPIUS 1932.

⁵ TÖRÖK 2011.

⁶ Telcs Ede 1920 és 1922 között Hollandiában az utrechti Holland Királyi Van Kempen, Begeer & Vos nemesfémüzemek éremosztályán dolgozott.

1. kép

egyre tarthatatlanabb lett, végre is nem bírtam ki tovább, elhatároztam, hogy elválok Nórától.”⁷

Telcs 1924-ben több jelentős megrendelést kapott, így Bíró Ármin majd Lánczy Leó síremlékét készítette, a pár hetes hollandiai tartózkodás alatt pedig számos érmet mintázott. Ezeknek a munkáknak köszönhetően anyagi helyzete stabilizálódott, és ez év szeptemberében házasságot kötött Glücksthal Irénkével. Ezt a jelentős fordulatot örökítette meg az 1924-ben készült első, *Irénkének Karácsonyra* érmen, amelynek leírását a Huszár–Procopius-éremkorpuszból ismerjük. A jobb térden térdelő, jobbra néző puttó egy vázából vizet önt ki, ami a régi étellel való szakítás jelképe. Az elkövetkező években készült karácsonyi érmeiken az alkotói és anyagi siker emblematisz megfogalmazásaival találkozunk. Az 1925-ös érmen az öntudatos puttó felhőkön fut, előrenyújtott jobbujjában egy köteg pénzt visz, hátrtartott balujjában pedig fogót tart (1. kép). Az 1926-os érmen a lebegő, kitért szárnyú puttó jobbujjában ecsetet tart, balját a magasba emeli. Ebben az évben a jászkeséri, első világháborús hősi emlékmű⁸

⁷ Mansfeld Nóra (1885–1950 k.) egy budapesti tőzsdésnek a lánya. A Telcs-iskolában tanult. Házassága Telcs Edével 1911. március 2-től 1924. június 21-ig tartott. Telcs első felesége a betegségén vetette fel, hogy Nórá el tudja képzelni, mint saját utódját, a gyermekeinek második anyját (MERK–RAPCSÁNYI 2011; 192).

84 ⁸ A szobrot 1930-ban állították fel (MERK–RAPCSÁNYI 2011; 192).

2. kép

készítésére kapott megbízást, és így keresethez jutott, amiből Irénkével Olaszországba és Franciaországba utaztak. Az 1927-es érmen a felhőn ülő sarkantyús puttóval, aki mindkét kezét széttárja, a győzelmet jelképezi. Hogy mire is utalhat a művész? Visszaemlékezéseiben ugyanis arról ír, hogy: „Még gyöngébben indult az 1927-es esztendő. Igaz, hogy a Szépművészeti Múzeum megvásárolta több plakettetemet, de ez mégiscsak sovány hozzájárulást jelentett háztartásunk fenntartásához, és még kevésbé tudta kielégíteni az én művészi ambícióimat” (MERK–RAPCSÁNYI 2011; 206). Más megbízás hiányában a Szent Flórián-szobrot mintázta meg készülő házának homlokzatára, ami tűzvész és más elemi csapás ellen védelmezte. Az 1927-es érmen a siker feltehetően a készülő műtermes házzal lehet kapcsolatban.

Az 1928-as karácsonyi érmen a jobb profilból ábrázolt, az érem vonalszegélyén lépdelő büszke puttó nagy dobozban ecsetet, babát és lelógó gyöngysort cipel (2. kép). Mögötte az 1927–28-ban épült budapesti műtermes lakóház homlokzata látható, a Szent Flórián-szoborral az épület bal szélén. A ház, amelyet Kozma Lajos⁹ tervezett, az Alkotás utca 41. számú telken épült.¹⁰ Telcs Ede, miután 1924-ben

⁹ Kozma Lajos (1884–1948) építész, iparművész és grafikus, műegyetemi tanár.

¹⁰ A házat 2001-ben lebontották, és egy irodaépületet építettek a helyére. A Szent Flórián-szobrot az új homlokzatra visszahelyezték.

3. kép

elvált Mansfeld Nórától, a Mészáros utca 34. számú ház műtermét el szándékozta hagyni, mivel a ház Nóra hozománya volt. Így került sor az új, műtermes lakóház építtetésére. A ház belső elrendezését a művész *Visszaemlékezéseiből* ismerhetjük meg:

„A ház földszintes volt, 3 nagy utcai szobából, hallból és teraszból állott, de volt egy külön toronyszerű része is, mely emeletes volt, s abban is volt két kisebb szoba fürdőszobával. A földszinten laktunk Irénkével, a két toronyszoba arra az esetre épült, ha valamelyik gyermekem hozzánk jönne, vagy vendéget kellene elhelyeznünk.

Mi főképpen a hallban tartózkodtunk, melyből nagy üvegajtó nyílt a kerti teraszra. A három szoba egyike az én olvasó- és dolgozószobám volt nagy könyvállványokkal, s mikor télen vagy betegségem miatt nem akartam a nagy, nehezen fűthető műterembe menni, itt is festegettem.

A műterem egy különálló, erre a célra készült épület volt, s egyetlen nagy munkateremből állott” (MERK–RAPCSÁNYI 2011; 198–199).

1929-ben egy hónapig Reginiben nyaraltak. Az olasz tengerparton töltött napok emlékét őrzi a karácsonyi érme, amelyen a vidám puttó stilizált csónakorron ül, és jobb kezével integet. 1930 nyarán hathetes nyugat-európai körúton voltak, amit a kofferokkal loholó puttó jelképez (3. kép).

4. kép

Az 1931-es érmen festőként ábrázolta magát, bár a közönségnek először, 1934-ben a céhbeliék tizedik, jubiláris kiállításán mutatkozott be mint festő. Telcs a bécsi akadémián, festőbarátai körében kezdett festészettel próbálkozni. Majd az 1930-as évek elején, amikor ritkán volt szobrászi megbízás, szórakozásból egy-egy portrét festett. Amint írja: „Rajzolni tudtam, lassan megismerkedtem a festékekkel is, és egymás után születtek a kis olajfestményeim: elsőnek az *Önarckép*, azután egy tanítványom, majd Péter fiam arcképe, és így jutottam el első kiállításomig mint újdonsült festőművész” (MERK-RAPCSÁNYI 2011; 216). Idős korában egyre többet festett, főként önarcképeket.

Telcs Ede 1932. május 12-én töltötte be 60. életévét (4. kép). A karácsonyi érmen a szemből ábrázolt puttó széles terpeszben az érmet keretező gyöngysoron áll, széttárt két kezében a római LX egy-egy számát tartja. Testtartásával büszkeséget és elégedettséget fejez ki. A bal profilból ábrázolt kissé morcos arc viszont az Erzsébet királyné emlékszoborral lehet kapcsolatban. Budapesten 1932 szeptemberében leplezték le az Erzsébet királyné emlékszobrot, Zala György művét. Telcs ez annál is inkább rosszul érintette, mert az 1902 és 1920 között megtartott öt Erzsébet királyné szoborpályázat közül 1913-ban ő kapta a zsűri első díját, 1920-ban a végleges vá-

5. kép

lasztás azonban Zala György pályaművére esett.¹¹ Amint Telcs írja: „...nagyon fájt, hogy ifjúságom és férfikorom javát erre a pályázatra pazaroltam...”¹²

Az 1934-es érem a párizsi utazáson ért betegségére utal. A puttó kezében orvosságosüveget, a hóna alatt pedig fecskendő tart, míg a háttérben az Eiffel-torony látható.

1935-ben Londonban megszületett első fiúunokája, Paul Telco (5. kép). A bal profilban ábrázolt vidám arcú, meghajoló puttó jobb kezével cumisüveget, a ballal pedig virágcsokrot nyújt.

Az 1936-os karácsonyi érem ismét betegségről ad hírt. A jobb profilban ábrázolt előrehajló, mezőn lépdelő puttó jobb kezében bilit visz, a gyógyulásba vetett hit jeléül bal kezének hüvelykujját felfelé emeli.

1938-tól a karácsonyi érmeiken a fenyegető történelmi eseményektől való félelem emblematikus megfogalmazásai jelentek meg.

¹¹ Az Erzsébet királyné emlékmű megvalósítására közadakozásból hatalmas összeg folyt be, ami megnehezítette a bizottság döntését. Ezért összesen öt pályázatot írtak ki.

¹² Telcs Ede először Zala György műtermében, az 1890-es évek végén kapott megbízást mesterétől egy Erzsébet királyné mellszobor mintázására. A félig kész szobor azonban Zala féltékenysége miatt meghiúsult. Majd önállósulása után 1901-ben készített egy Erzsébet királyné mellszobrot, amelyet Szabadkán a 6. honvéd gyalogezred tisztikara közadakozásból emeltetett (MERK-RAPCSÁNYI 2011; 214).

Telcs Ede *Visszaemlékezéseiben* már az 1933-as év kapcsán írja, hogy „Nyugaton, Németország felől új viharfelhők kezdtek gyülekezni... Nálunk azonban egyelőre még látszólag normálisan folytak az események úgy a közéletben, mint a művészet világában” (MERK-RAPCSÁNYI 2011; 215). A karácsonyi érmen a tartós béke utáni vágy jelképeként galambot ábrázolt a táncoló puttó mögött.

Telcs Edét az 1937-es párizsi Világkiállításon érmeiért grand prix-vel jutalmazták, amiről így írt: „a párizsi kitüntetésnek nem tudtam zavartalanul örülni. E nemzetközi elismerés birtokában talán még jobban fáj a fajtám ellen indított eszeveszett hajsza. Ezért örültem és búsultam egyszerre a párizsi kitüntetésem hírére” (MERK-RAPCSÁNYI 2011; 217). Ebben az évben a karácsonyi érmen, nem a párizsi sikert és még nem is a közelgő veszélyre utaló kompozíciót ábrázolt, hanem a kártyázó puttó kompozícióval a vacsorát követő családi kártyapartik emlékét örökítette meg.

1938. március 13-án a német csapatok bevonultak Ausztriába, amiről ezt írja: „Utolsó figyelmeztetés volt ez számunkra: »Jam proximus ardet Ucalegon«. Engem kétszeresen közélről érdekeltek az osztrák események, hiszen ifúságom küzdelmes éveinek emlékei szoroson fűztek Ausztriához, Bécshez, és most kétségbeesve és fájó szívvel hallottam a híreket a bécsi nép viselkedéséről. Szörnyű, mi lett az emberiségből.”¹³ Magyarországon pedig 1938. május 29-én hatályba lépett az úgynevezett I. zsidótörvény, melynek következtében Telcs „II. osztályúvá degradált magyar állampolgárnak” (MERK-RAPCSÁNYI 2011; 218) érezte magát. A megaláztatást és félelmet meg is fogalmazta az 1938-as karácsonyi érmen; vacogó, térden ülő puttót ábrázolt, aki a lobogó tűznél a kezét melegíti.

„...Hitler csapatai 1939 tavaszán lerohanták Lengyelországot, az év nyarán pedig megtámadták Csehszlovákiát, s ezzel kezdetét vette a második világháború” – írja Telcs.¹⁴ 1939-ben a karácsonyi érmen ágyúcsövön ülő puttót mintáztott.

A rákövetkező évben, 1940-ben, a Múcsarnokban Telcs Ede ötvenéves művészi jubileuma alkalmából nagyszabású kiállítást rendez-

¹³ Az 1938. április 10-én tartott népszavazáson Ausztria lakosságának 99%-a a Németországhoz csatlakozásra szavazott (MERK-RAPCSÁNYI 2011; 217–218).

¹⁴ A német csapatok 1939. március 15-én szállták meg Cseh- és Morvaországot, és létrejött a német befolyás alatt álló önálló Szlovák Köztársaság. Lengyelországot 1939. szeptember 1-jén támadta meg a német hadsereg (MERK-RAPCSÁNYI 2011; 218).

tek. Amint írja: „...az 50 éves jubileum hangoztatásában is volt némi túlzás, mert én első alkalommal 1893-ban állítottam ki a Műcsarnokban, de a rendezők – és köztük magam is – azon a véleményen voltunk, hogy nincs időm 1943-ig várni a jubileummal. Most, vagy – soha” (MERK–RAPCSÁNYI 2011; 219). A kiállítással kapcsolatban visszaemlékezéseiben munkásságát összegzi, majd leszögezi: „...a kiállításom lezajlott, Hitler háborúja pedig gyűrűzött tovább” (MERK–RAPCSÁNYI 2011; 219). A művészi munkássága szempontjából oly fontos év karácsonyan, az ünnepi érmen ártatlan puttót ábrázolt, aki a viharos esőben hatalmas esernyőt tart a feje fölött, és annak a nyelébe kapaszkodik. A csúszós talajon kissé görnyedten álló, csapzott hajú puttó jobb profilból ábrázolt.

Adataink szerint feleségének az utolsó karácsonyi érmet, amelyet csak leírás alapján ismerünk, a bekötött szemű puttót, 1942-ben mintázta.

A karácsonyi érmek sorába tartozik még a békeéremnek is nevezhető, *Tubinak karácsonyra* érem is. 1943-ban „[a] művész a fiatal lányismerősnek mintázta az érmet, amelyen a reménykedő puttó, az olajfaágat – a földi élet újjászületésének szimbólumát – hozó béke galambját tartja a kezében. Az emblematis kompozíció, amelyet személyes ajándékként mintázott a művész, a béke és az újjászületés utáni vágy univerzális jelképe (BARANYI 2015; 65).

Telcs munkásságában a puttómotívum többször is előfordult. Először a budapesti Zeneakadémia homlokzatát díszítő frízen a zene történetének egyes korszakait hangszeren játszó, énekelő vagy táncoló puttókkal ábrázolta (1906). Majd a hollandiai Begeer-éremgyárban több olyan zenei témájú érmet mintázott, amelyeken szintén táncoló, éneklő és zenélő puttókkal találkozunk (1921).

Az Irénkének, a hitvesnek készített ünnepi érmek rejtett vallomások; a puttó testtartásával, arckifejezésével és a kompozíción való elhelyezésével érzékletesen fejezi ki saját lelkivilágának legfinomabb rezdüléseit is. Így Telcs Ede karácsonyi éremsorozata az írott visszaemlékezései és útinaplói mellett őszinte vallomások, amelyek a mindennapok, a sikerek, az utazások, a betegségek emlékeit és a világot megrázó második világháborúval kapcsolatos félelmeit, majd befejezésül az emberiség újjászületésébe vetett reményét fejezik ki.

Irodalom

- BARANYI Anna (2015): *Telcs Ede éremművészete*. Forum, Újvidék
- HUSZÁR Lajos–PROCOPIUS Béla (1932): *Medaillen- und Plakettenkunst in Ungarn*. Éremkedvelők Egyesület, Budapest
- MERK Zsuzsa–RAPCSÁNYI László (szerk.) (2011): *Telcs Ede visszaemlékezései és útinaplói*. Türr István Múzeum, Baja
- TÖRÖK Pál (2011): *Magyarországi érem- és plakettművészet 1850–1945*. Magyar Éremgyűjtők Egyesülete, Budapest

Telcs Ede hollandiai évei¹

Géber Áron fordítása

Az írás középpontjában Telcs Ede hollandiai tartózkodása, ismeretségi köre és munkássága áll. Továbbá, hogy milyen hatással volt a holland éremművészetre, amely az ott-tartózkodása alatt bontakozott ki.

Telcs Ede levelei Geurt Brinkgreve-hez (1930–1948)

A hágai *Sculptures by the Sea Museum* archívumában Telcs Ede 44 levele található meg. Ezeket Geurt Brinkgreve (1917–2005) holland szobrász özvegye 2010-ben ajándékozta a múzeumnak. Telcs Ede a leveleket 1930 és 1948 között a fiatal Geurtnek írta.

A levelezés figyelemre méltó képet mutat a híres szobrász és az éremművész kapcsolatáról, aki barátjának, Marius Brinkgreve-nek (1888–1966) volt a fia. Geurt Brinkgreve Telcsnek – mint tanárának és mindenekelőtt mint ihletőjének – köszönheti, hogy később maga is szobrász és éremművész lesz. Ezen levelek készítették e sorok szerzőjét arra, hogy két hosszabb szöveget írjon: az első az életével, a munkásságával és a levelek elemzésével foglalkozik (*Sculptuur Studies* 2011–2013, 24–43), a második pedig a holland érmész művészetéről szól (*De Beeldenaar* 2015, 5–9).

A levelek három okból fontosak. Érdekes képet festenek Telcsről mint tanárról, művészről és emberről. Ugyanakkor tanúságot tesznek a Telcs és a Brinkgreve család közötti szoros barátságról. Ez a barátság a hollandiai tartózkodása alatt kezdődött, és Telcs Ede életének végéig tartott. Vessünk egy pillantást arra, mi is történt pontosan abban az időben, hogy levelei révén képet alkothassunk Telcsről.

¹ A szöveg angol eredetije a Szabadkai Városi Múzeumban, 2016. szeptember 18-án, a Zsidó Kulturális Fesztivál keretében hangzott el.

Munkássága és barátai

Az első világháború utáni években Magyarország nehéz időszakon ment keresztül. A művészek nehezen találtak munkát, így Telcs másutt keresett boldogulást. Carel Begeer, a Royal Begeer utrechtii ezüstművészeti gyár igazgatója meghívta, hogy jöjjön Hollandiába, és ott dolgozzon. Carel Anthony Begeer fia volt, akivel Telcs 1910-ben, egy Drezda közelében lévő szanatóriumban ismerkedett meg, és aki nem sokkal később váratlanul elhalálozott. Telcs valószínűleg kapcsolatban állt a Begeer családdal, és tíz évvel később, 1920. május 11-én érkezett Utrechtbe.

Akkoriban Marius Brinkgreve volt a gyár érmészeti osztályának az igazgatója. Jó barátok lettek Telccsel, mindkét férfi mély csodálattal és szenvedéllyel kötődött a klasszikus világhoz.

Telcs gyakran meglátogatta Brinkgreve-éket otthonukban, az Utrechten kívüli Bunnikban, és kellemesen érezte magát a családban. Ekkoriban szoros kapcsolatot alakított ki a gyerekekkel, a három fiúval, akik közül a hároméves Geurt volt a második. Miután 1922 decemberében visszatért Budapestre, Telcs élete végéig levelezett a családdal, valamint meglátogatta őket, és Budapestre hívta a két fiút, Geurtet és Willemet, hogy a műtermében dolgozzanak.

A levelek rövid elemzése

Mint már említettük, a levelek érdekes képet alkotnak Telcs Ede tanári és művészi oldaláról, valamint emberi tulajdonságairól. Összpontosítsunk hát erre a három tényezőre, hogy jobban megismerhesük a művészt.

Telcs mint tanár

Telcs 1930-ban írta első holland nyelvű leveleit Geurtnek, aki akkoriban 13 éves gimnáziumi tanuló volt Leidenben. Apja, Marius nagyra becsülte Telcset, és azt szerette volna, hogy a fia is szobrász legyen. Megkérte Telcset, hogy levelezzen Geurttal, s ösztönözze e cél elérése érdekében. Három év elteltével Marius álma valóra vált: Geurt a hágai Királyi Művészeti Akadémia szobrászati tanszékének hallgatója lett. Onnantól fogva Telcs rendszeresen támogatta Geurtot tanulmányai során. A Hollandiából küldött fényképeket megjegyzésekkel, helyesbítésekkel és tanácsokkal látta el, minden alkalommal nagy figyelmet szentelt ezeknek. Telcs Ede komoly és szigorú tanár

volt, a tanítványtól fegyelmet és engedelmességet követelt meg. Szerinte az önfegyelem és a kemény munka nagyon fontos a jó eredmény eléréséhez. Sokszor ismételte e mantrát, mert tudta, hogy ez volt tanítványának gyenge pontja. Telcs a tanítványától komoly elkötelezettséget várt el.

Telcs mint művész

Telcs a klasszikus művészet kimagasló képviselője volt, és Európában az első világháború után bevezetett modern stílusok komoly ellenzője. Leveleiben sokszor kifejtette ezen véleményét, azt állítva, hogy csak a klasszikus művészet örök értékű, és a legmagasabb emberi teljesítményként marad fenn az utókor számára: „Es gibt nicht moderne und conservative Kunst, es gibt nur gute Kunst und das Gegenteil. Das Wort 'modern' ist hier wertlos, denn was heute modern ist, wird morgen 'demode', aber echte Kunst bleibt für immer. Das zeigen Jahrtausende alte Beispiele.”² Az évek során csalódottsága egyre nagyobb lett, a változást semmilyen módon sem tudta elfogadni. 1936-tól gyakran panaszkodott, hogy a versenyeken munkáit elutasították, amiért a zsűritagok hozzá nem értését okolta, és ez mély sebeket ejtett benne. 1939-ben úgy döntött, hogy véglegesen felhagy szobrászati munkájával.

Telcs mint ember

A leveleiből Telcs Ede egy igencsak eredeti személynek mutatkozik: hűséges, becsületes, nyitott és figyelmes a világgal és a körülötte levő emberekkel szemben. Rendkívül becsülte barátait és tanítványait. Rengeteg időt és energiát fektetett a levelek írásába: mindenét, művészetét, hatalmas szakmai tapasztalatát és tudását beleadva. Barátsága tiszta és önzetlen volt. A Geurtnek írt legutolsó levele (1948. június 8-a, egy hónappal halála előtt) szomorú hangvételű volt, ugyanis mélyen csalódott a világban: „Unsere Welt ist jetzt ein Zerrspiegel.”³

² „Nem létezik olyan, hogy modern és konzervatív művészet, csak jó művészet létezik, és annak ellentéte. A »modern« szó itt értéktelen, mert ami ma modern, holnap már nem lesz az, csak a valódi művészet tart örökké. Ezt az évezredek bizonyítják.”

94 ³ „A mi világunk most egy görbe tükör.”

Érmék és egyéb alkotások Hollandiában

Hollandiai tartózkodása alatt Telcs sok érmét készített. A legfontosabb, tematikusan csoportosított alkotások válogatása következik.

Az első „holland” érme (1920) – Nem sokkal azután, hogy Utrechtbe érkezett, Telcs Ede elkészítette az első érmét. A tulipánok között gyermeket látunk, magasra emelt karokkal, a Szentlélek fénye sugároz fölöttük. Hollandiát májusban ellepik a tulipánok, a gyermek itt az új életet szimbolizálja, nemcsak a természetben, hanem a művész számára is. A gyár munkásai nagyra értékelték ezt a művet, és néhányszor fel is kérték, hogy gyermekük születése vagy keresztelkedése alkalmából nekik is készítsen ilyet.

Az első megrendelés – Carel Begeer elégedett volt Telcs első érméjével, és hamarosan rendelt tőle még kettőt: egyet a Begeer-gyárnak, egyet pedig a Begeer-üzleteknek. Mindenki csodálta az első kettőt a szimbolikus kompozíció klasszikus szépségéért, amelyen egy gyermek látható. A gyár számos alkalommal felhasználta különböző eseményeken más-más feliratokkal, többnyire egy másik érme hátlapjával együtt.

Különböző szervezetek megrendelése – Hamarosan további megrendelések érkeztek holland ipari vállalatoktól, illetve fontos személyektől. Telcs ezekkel a munkákkal alapozta meg jelentős éremművészi hírnevét Hollandiában. 1921-ben négy bronz domborművet készített a Gilissen&Co, a hollandiai lisztgyártó társaság, a Westzanen&Laan és a Haarlem tűzbiztosító társaság számára.

A holland állami szervek megrendelése – Az 1921-ben és 1922-ben a tüzelőanyag-elosztó bizottság és Groningen városa számára készült érmék Telcs holland hatóságoktól kapott megrendeléseiről tanúskodnak. Az első Eduard Hütterrel közreműködve készült. Valójában nem tudjuk, hogy a művészek közös terv alapján dolgoztak-e. Valószínűbb, hogy mindegyik külön modellt készített (az előlapon és a hátlapon), és a gyár egyesítette a kettőt.

Jelentős holland személyek arcképei – Amikor 1923-ban Rotterdam polgármestere, R. F. Zimmerman visszavonult, Telcs Ede halhatatlanná tette egy klasszikus érmén. Szintén megörökítette D. Crollt, a hajógyári társaság igazgatóját. Mindkét arckép a művészettörténet mesterműve, és Telcs kimagasló éremművészi képességeit tanúsítja.

Barátok és magánszemélyek arcképei – Telcs egyoldalú érméket is készített: arcképeket a holland barátainak gyermekeiről, többek kö-

zött Henkről (Marius Brinkgreve legidősebb fiáról, 1921-ben) és Florentiánáról (Arnold von Weiler lányáról, 1922-ben). Mindkét barátja a Royal Begeer gyár igazgatója volt, itt dolgozott Telcs Ede. 1921-ben egy igen kifinomult képet készített Aaltje Noordewierr-ről, egy akkoriban ismert szoprán énekesnőről, akit Telcs nagyra becsült. Három évvel később fehér márványból elkészítette az énekesnő mellszobrát is.

Díj-érmék – A díj-érméket a különböző versenyeken osztották ki a díjazottaknak. Telcs Ede néhány ilyen tervezett: 1920-ban a zenei versenyeknek, 1921-ben a színházi és a sportversenyek, valamint a kenyérsütők megmérettetése számára. E munkákon is látható az alakok művészi virtuozitása.

Holland éremművészekkel való együttműködése – Telcs Ede nagyra becsülte Jacobus Jan van Goort (1874–1956), a Royal Begeer-gyár fő vésnökének képességeit, akit tanárjának és barátjának tekintett. Két érmét készítettek együtt: 1921-ben Hirohito japán trónörökösről – látogatása alkalmából – és 1922-ben a koppenhágai holland kiállításról. Ezek az érmék a két művész együttműködését példázzák, akik nagyra becsülték a klasszikus szépséget.

Telcs által ihletett érmék – Jóval azután, hogy Telcs elhagyta Hollandiát, munkáját a Royal Begeer-gyár több alkalommal és különböző összeállításokban használta fel. 1938-ban Beatrix trónörökös hercegnő születésének megünneplésére Telcs Ede 1920-as években alkotott első érméjének mintáját használták újra, ez alkalommal a Szentlélek helyett egy felirattal és egy koronával, valamint egy másik művész érméjének hátlapjával kombinálva. Beatrix hercegnő születésének alkalmából Marinus Kutterink (1907–1983) érmész tervezett egy fát. E művész ugyanazon alkalomra újabb érmét alkotott, amelyet szintén Telcs sok évvel azelőtti műve ihletett.

Egyéb hollandiai alkotások – Telcs Ede csupán néhány évig tartózkodott Hollandiában (1921-ben és 1922-ben, illetve néhány hónapot 1924-ben), ebben a rövid időszakban pedig az érmék készítésére koncentrált. Azonban sikerült néhány szobrot is létrehoznia. Az egyik a 17. századi Adam van Vianen ezüstműves szobra, egy nagy szobor mintája, melynek célja a hágai gyár üzletének díszítése volt. Pénzügyi problémái miatt a teljes méretű szobrot sohasem készíthette el.

*

Mint már említettük, Telcs Ede sok művet alkotott, mely a holland nemzeti örökség részét képezi. A holland múzeumokban található érmei Telcs ottani rövid tartózkodásának néma tanúi. Munkáját ismerték, és kétségtelenül ösztönzően hatottak néhány holland éremművészre. Marinus Kutterink munkássága mellett de Geurt Brinkgreve érméi is Telcs hatását mutatják: a klasszikus szépséget képviselik.

Telcs Ede Szoldatits Ferenc-portréja, avagy az alkotás öröme

Patócs László fordítása

Figyelembe véve, hogy Telcs Ede előszeretettel dolgozott modell alapján, illetve azt is, hogy korábban már számos hasonló kompozíciót készített (Louise Germain 1903, Puccini 1906), Szoldatits Ferenc festő képszerű alakjának megformálása számára jó alkalom volt arra, hogy összegezze addigi tapasztalatait.

A művész előtt egy izgalmas külső megjelenésű, karakteréből és tiszteletet keltő életrajzából eredően bölcs, nyugodt és nem alaptalanul magabiztos személyiség hatását keltő modell állt. Telcs Edére, akkori művészi érdeklődésére az említettek ihletően és ösztönzőleg hatottak. Tisztelte művészi kritériumait, ez pedig a megvalósítás szabadságát nyújtotta számára.

A portré két mezőre osztott plakett (228×118 mm) formájában készült el. A süllyesztett és a szélein kimagasló felső mezőben (150×112 mm) látható maga a portré, az alsó mező síkja kissé magasabb az előző széleinél, utóbbiban az 1908-as évszám mellett egy lefelé fordított egyenlő oldalú háromszöget alkotó szöveg olvasható: SZOLDATITS FERENCZNEK A MAGYAR KÉPÍROK NESZTORÁNAK, TISZTELŐI.

A portré egy balra néző, idősebb, szakállas férfit ábrázol, csupán utal a mellkasra és a vállra, Telcs Edének a tömegredukciót kiegyenlítő érmeművészeti elvei ismeretében – mondhatni – térbelileg szokatlanul előretolt pozícióban.

Az alkotó a tónának csupán a mozdulat meghatározásához engedhetetlenül szükséges részét ragadta meg, a figyelmet túlzottan is magára vonó, a vizuális kompozíciót nehézzé és konvencionálissá tevő kézrészeket lehagyta. A szöveget tartalmazó felületnek a model-

lált tér keretébe, a felkar síkjába emelése teszi a kompozíciót érdekessé és a portré talapzatává.

A betűtípus-választás a szerző kifinomult ízléséről tanúskodik. Merev konstrukció (amely, mint utaltam rá, egy háromszöget formáz), melegséget árasztó lekerekítettség, visszafogott magasság. E jellemzők által teremődik kapcsolat a plakett letisztult, háromszög alakú formája és a piktorális jellegű szobrászat között.

A modellált felület dimenzióját, az anyagot és az eljárást is hozzáértő módon választotta meg a művész.

Nagyságából kifolyólag az érme könnyen áttekinthető, biztosítja, hogy érvényesüljön a modellálás folyamatának mikéntje a szobrászati eljárás és a modell karaktere szempontjából is fontos és kellően gazdag részletek által. Az érme dimenziói megegyeznek a már említett, 1903 és 1906 között keletkezett munkák méretével, ez a dimenzió kétségkívül Telcs Ede felségterülete az érmeművészetben. Puha pasztelint és tompa élű, fából készült szerszámmal választott a munkához, ez ugyan a vonások egybeolvadását eredményezte, ám azok mégis kellően szembetűnőek maradtak ahhoz, hogy felfedjék a megvalósulás közvetlenségét, ami által a kompozíció jelentős képzőművészeti elemévé és a szobrászati eljárás kulcsává válnak.

Az érmeművészet a plasztikai és a grafikai nyelv ötvözete. A művész a hajlamaihoz mérten határozza meg, mit és milyen mértékben használ, ebből jön létre a nyelv jellegzetessége és a művész esztétikai credója.

Mivel az érmeművészet a térbeli kifejezés egyik formája, először ezen törvényszerűségeknek kell eleget tenni, majd pedig más eszközökkel gazdagítani vagy befejezni a megvalósított formát. Telcs Ede hivatása szerint szobrász volt, vagyis olyan alkotó, aki elsősorban a mennyiségen keresztül fejezi ki magát. E tulajdonság mutatkozik meg Szoldatits portréján is.

A modellált felület volumenét szakértői kéz emelte az alap fölé, és ezáltal – a teljes felülettel összevetve – egyfajta feszültség keletkezett a fej és a kompozíció többi eleme esetében, ám mégis összhangban maradt az érme felületének egészével. A magasság megválasztása lehetővé teszi bizonyos elengedhetetlen részletek behozatalát, ám nem semmisíti meg a forma integritását és erejét. A nagy felületekkel és széles mozdulatokkal modellált forma a frissesség és a közvetlen alkotói eljárás nyomait viseli magán. Telcs Ede

mindent al prima oldott meg, de soha nem elégedett meg az üres pikturalitással. A formák határozott belső felépítettségről tanúskodnak. A művész a felhasznált anyaggal összhangban pikturális eszközökkel építette fel a formát. Az anyag plaszticitását elsősorban a haj és a szakáll kidolgozásában használta ki, ami nemcsak a megtestesítésben, hanem a képzőművészeti nyelv gazdagságának a kiaknázásában is hasznára vált. Puha, de határozott mozdulattal dobja át a szakáll fürtjeit a galléron, máshol ugyanígy fűzi alá, vagy épp egy finom vonallal választja el a gallért a nyakszirttől. Telcs egyes részleteket minden bizonnyal utólag „élesített ki”, ám ezzel sosem csorbította a megalkotott összhangot. A valószínűleg üvegből készült kemény alátétre pasztelint vitt rá, de csak a portré keretei közé, így utómunkákat is végezhetett az arc kontúrjain, élesen elválaszthatta az alaptól, ez egyfajta térhatást eredményez az érmén, ugyanez történt a nyakszirti rész esetében is. A kétségkívül kiváló rajzoló rövid és biztos mozdulatokkal kidolgozott függőleges felülettel határozza meg a fülkagyló hátsó és alsó vonalát, ezáltal ez a rész hangsúlyos árnyékot kap. A szem, valamint az orr és a bajusz száj előtti, alsó vonala kidolgozásakor is hasonlóan jár el: e műveletekkel felerősíti a kontrasztokat és élethűbbé teszi a portrét. Ezzel fókuszálja a megfigyelő figyelmét, és folytonosan a portré középső részére vonzza azt – a nyakszirtre, a fülre, az orra, a szemre és a bajusz hegyeire. És pontosan ez a kompozíció kulcsa. A kabátgallér alsó szélének ferdesége két egyenlő részre osztja az érmét, maga a portré pedig szintúgy két egységre oszlik a szakáll alsó végétől a vállrész alsó vonaláig. Akárcsak Telcs művészetének egyéb tulajdonságai, ez egyfajta isteni ajándék, ez az, ami megkülönbözteti a művészt a kiváló iparosmestertől.

Minden részlet a meggyőző kifejezés jegyében van hangszerelve, ami Szoldatits Ferenc portréját az érmeművészet legsikerültebb munkái közé emeli.

Telcs szenzibilitását és pillanatnyi festészeti étvágyát a szecesszió ösztönözte, alkotói lendülete azonban nem csak ezen irányzat jegyeiből táplálkozott, hatással volt rá a környezete is, amely nagy tisztelettel övezte a szobrászat e finomságot tükröző területét, ahogyan ez az ő esetében is megvalósult. A megrendelések is további ösztönzést jelentettek Telcs tehetsége számára. Emellett nagyban támogatták őt a kiváló öntők, cizellőrök, patinőrök és pénzverők, akik lehenyerlő minőségben adták ki a kezük közül a medáljait és az érméit.

Telcs Edét nem csupán munkásságának kiváló mivolta teszi jelentős alkotóvá, hanem az éremművészet terén kifejtett tevékenysége is, hatása jelentős mind saját korában közel és távol élő társaira, mind az utókorra.

Ezt bizonyítja jelen írás is, mely a Szoldatits Ferenc-portré keletkezése után több mint egy évszázaddal íródott, hasonló lelkesedéssel.

Számunk szerzői

ACZÉL Géza (1947) költő, műfordító, irodalomtörténész, kritikus,
szerkesztő

BARANYI Anna (1952) művészettörténész

BARCSI Tamás (1978) filozófus

BENEDEK Miklós (1984) költő, műfordító

BÍRÓ Tímea (1989) költő

BLUMM, Aaron (1973) író

CSORBA Béla (1950) költő, néprajzkutató

LENGOLD, Jelena (1959) író, költő

MIRKOV, Svetozar (1952) szobrász

NAGY ABONYI Árpád (1965) író

OLÁH András (1959) költő, író

POL-TYSZKIEWICZ, Jadwiga (1948) művészettörténész

SINKOVICS Ede (1971) festő, grafikus

SIRBIK Attila (1978) író, szerkesztő

ŠKARE, Andrija (1981) író, szerkesztő

ZALÁN Tibor (1954) költő, író, dramaturg

